

Univerzita Palackého v Olomouci

Katedra psychologie Filozofické fakulty

**RODINNÉ FUNGOVÁNÍ
V RODINÁCH S VÍCE DĚTMI**

**FAMILY FUNCTIONING
IN FAMILIES WITH MORE CHILDREN**

Bakalářská práce

Autor: **Marcela Novozámská**

Vedoucí práce: **Doc. PhDr. Irena Sobotková, CSc.**

Olomouc

2011

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a všechny použité prameny řádně citovala a uvedla.

Ve Vyškově 20. března 2011

.....

Marcela Novozámská

Na tomto místě bych ráda poděkovala doc. PhDr. Ireně Sobotkové, CSs. za odborné vedení mé bakalářské práce, za cenné rady, trpělivost a čas, který mi věnovala. Současně děkuji všem rodinám, které mi velmi ochotně pomohly zrealizovat výzkum, tvořící součást této práce.

Obsah

ÚVOD.....	8
I. TEORETICKÁ ČÁST.....	10
1. RODINA.....	10
1. 1. Definice rodiny	10
1. 2. „Tradiční“ a „moderní“ model rodiny	11
1. 3. Charakteristika dnešní české rodiny	12
1. 4. Typologie rodinných domácností	12
1. 5. Funkce rodiny	14
1. 6. Poruchy rodiny.....	16
2. SYSTÉMOVÝ PŘÍSTUP	17
2.1. Obecné systémové pojetí	17
2.2. Rodinná systémová pojetí.....	18
2.2.1. Strukturální pojetí	19
2.2.2. Strategický přístup	19
2.2.3. Boweníánský přístup - terapie rodinných systémů	19
2.2.4. Systemický přístup.....	20
2.3. Systémové pojetí a ekologický přístup	21
3.1. Vymezení pojmu normalita	22
3. 2. Zdravá a funkční rodina.....	23
3.2 1. Rodinné fungování podle I. Plaňavy.....	24
3.2.2. Aspekty rodinného života podle V. Satirové	26
3.2 3. Aspekty rodinného fungování v pěstounských rodinách	27
3. 3. Životní cyklus rodiny.....	29
3.3.1. Vlivy působící na rodinu.....	30
3.3.2. Krize a změny	31
3. 4. Stres a zátěžové situace v rodině	32

4. RODINNÉ HODNOTY	40
4. 1. Hodnotová orientace společnosti a rodiny	40
4. 2. Manželství a partnerský vztah	41
4. 3. Rodičovství	42
4.3.1. Přejchod od partnerství k rodičovství	42
4.3.2. Motivace k rodičovství a jeho plánování	43
4.3.3. Autonomie v otázce výchovy a hodnotového systému	46
4. 4. HODNOTA DÍTĚTE	46
4. 5. Děti v rodině	47
4.5.1. Jedináčkovství	48
4.5.2. Dvě nebo tři děti	48
4.5.3. Rodiny s více dětmi	49
II. VÝZKUMNÁ ČÁST	51
5. METODOLOGICKÝ RÁMEC VÝZKUMU	51
5. 1. Výzkumný problém	51
5. 2. Výzkumné cíle a otázky	52
6. APLIKOVANÁ METODIKA	53
6. 1. Organizace a průběh výzkumu	53
6. 2. Výzkumný soubor	54
6. 3. Použité výzkumné metody	56
6.3.1. Návštěva v rodině	56
6.3.2. Polostrukturovaný rozhovor	58
6.3.4. Test rodinného systému (FAST)	65
6.3.5. Škála rodinného prostředí (ŠRP)	68
6.3.6. Family Hardiness Index (FHI)	70
6.4. Analýza a interpretace dat	72
Analýza a interpretace dat probíhala jednotným způsobem:	72

7. VÝSLEDKY PRÁCE	74
7.1. Rozdělení rodin podle pásem funkčnosti.....	74
7.2. Návštěva v rodině	75
7.3. Polostrukturovaný rozhovor s rodiči.....	79
7.4. Genogram.....	98
7.5. Test rodinného systému (FAST).....	101
7.5.1. Kvantitativní vyhodnocení.....	101
7.5.2. Kvalitativní vyhodnocení:.....	106
7.6. Škála rodinného prostředí (ŠRP)	108
7.6.1. Průměrné profily a skóry celého výzkumného souboru	108
7.6.2. Profily rodinných skóru podle funkčnosti	110
7.6.3. Rodinná inkongruence	112
7.6.4. Typologie rodin.....	116
7.7. Family Hardiness Index (FHI).....	117
7.7.1. Výsledky celého výzkumného souboru	117
7.7.2. Srovnání v rámci jednotlivých subškál.....	119
8. DISKUSE.....	121
9. ZÁVĚR.....	136
10. SOUHRN.....	138
Literatura.....	142
Seznam tabulek:.....	5
Seznam grafů	6
Přílohy.....	7
Příloha I. Doplnkové grafy a tabulky.....	7
Příloha II. Dotazníky.....	14
Příloha III. Abstrakty	18
Příloha IV. Podklad pro zadání bakalářské práce studenta.....	20

ÚVOD

Rodina je místo, které pro nás má svůj jedinečný význam. Jejím prostřednictvím získáváme první kontakty se společnostmi, ve které žijeme, k lidem, se kterými se setkáváme. Už od malička si v ní utváříme pohled na svět kolem nás. Rodinné vztahy a výchova tvoří zázemí, ze kterého budeme vycházet při zakládání vlastní rodiny. Na základě osobních zkušeností si budujeme obraz ideální rodiny, který zahrnuje, mimo jiné, i představu o tom, kolik dětí by měla mít.

Poslední dobou se reprodukční aktivita rodiny v souvislosti se společenskými změnami snižuje. Dnešní rodina má obvykle pouze jedno nebo dvě děti, často narozené brzy po sobě. Příprava dětí na rodičovství tím, že se sourozenci ve vícečetných rodinách o sebe vzájemně starají a získávají tak představu o odpovědnosti spojené s péčí o děti, se z funkcí rodiny tímto způsobem vytrácí.

Do rozhodování o tom, jestli vůbec a kolik dětí mít, zasahuje mnoho různých důvodů. Přestože je mateřství u žen stále považováno jako přirozené poslání, stále více je vnímáno i jako ohrožení životní kariéry a v neposlední řadě i partnerských vztahů. Výchova a vzdělávání dětí kladou na rodiče stále větší nároky, jak po stránce materiální, tak kulturní. Udržet si dobré životní podmínky i přes větší počet dětí v rodině není snadné. Se zdůrazňováním významu emocionality, zájmu a zabezpečení optimálních podmínek pro rozvoj dětí je ještě více zesílena tendence ke zmenšení počtu dětí v rodině, ke kterému díky možnosti plánování rodičovství opravdu dochází.

Přes to se i v dnešní době můžeme setkat s rodinami, které se rozhodly mít více dětí. Při své práci v mateřské škole se mohu denně s některými z nich setkávat. Vždy jsem obdivovala, jak zvládají zvýšenou zátěž, která je na ně s péčí o více dětí kladena, a to mě přivedlo k volbě tématu pro mou bakalářskou práci. Kritický demografický vývoj v naší republice přímo vybízí ke zmapování těchto rodin, nalezení jejich motivace k tomu mít více dětí, zjistit jaké mají specifické potřeby. Rodinné fungování je stále ještě málo prozkoumané téma. Ráda bych tak navázala na dřívější výzkumy a rozšířila poznatky v oblasti rodinného fungování. V této oblasti se v současné době výzkum odvrací od dřívějšího trendu zkoumání problémových rodin a orientuje se stále ve větší míře na

hledání faktorů, které pozitivně ovlivňují chod rodiny. Podaří-li se zjistit, v čem se fungování jednotlivých rodin liší, jaké těžkosti a z jakého důvodu považují za závažné a jakým způsobem se s nimi vyrovnávají, mohou mít zjištěné poznatky velký přínos pro praxi nejen v poradenské, ale i v preventivní oblasti. Opora a pomoc vícečetným rodinám by měla být komplexní a zahrnovat mimo morálního ocenění i účinnou pomoc nejen po stránce materiální, ale i při výchově dětí.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1. RODINA

1. 1. Definice rodiny

Rodina je pojmem, který není snadné vymezit. Zahrnuje rozsáhlé spektrum nejrůznějších aspektů, např. socializaci, individualizaci, komunikaci a řadu dalších, které jsou vzhledem ke své šíři těžko postihnutebné. Rozdíly v definicích lze nalézt nejen v rámci jednotlivých vědních oborů, mezi které patří mimo psychologii a sociologii také pedagogika, demografie či právo, ale i v rámci jednotlivých psychologických přístupů. „Rodina složená z manželského páru a jejich přímých potomků je základní společenskou jednotkou známou ve všech lidských společnostech, i když může mít v různých společnostech různé postavení v široké sociální síti, může vykazovat rozdílné vztahy k širšímu příbuzenstvu, např. kmenovému společenství, může mít různou strukturu, různé rozložení rolí a moci apod.“ (Langmeier, Krejčířová, 2006, s.183).

Tato nejstarší společenská instituce, ze sociologického pohledu, umožňuje začlenění člověka do lidského společenství (Průcha, Walterová, Mareš, 1995). Přestože se mění, vždy je stabilizujícím prvkem společnosti. „Představuje sociální zařízení, jehož základním účelem je vytvářet soukromý prostor pro reprodukci společnosti, stíněný proti vířícímu a nepřehlednému světu veřejnému“ (Možný, 2008, s.14). „Rodina je prvním a dosti závazným modelem společnosti, s jakým se dítě setkává. Formuje jeho osobní vývoj i postoj ke všem dalším skupinám“ (Matoušek, 1993, s.10). Jistým paradoxem rodiny je, že jako nejsoukromější lidská instituce je pod nejsoustavnější veřejnou kontrolou (Možný, 1990).

V psychologickém slovníku je rodina definována jako: „společenská skupina spojená manželstvím nebo pokrevními vztahy a odpovědností a vzájemnou pomocí“ (Hartl, Hartlová, 2004, s. 512). Rodina ovlivňuje člověka od narození, a to i tehdy, pokud mu není umožněno v ní vyrůstat. Sedláčková (2006, s. 36) se ve vztahu k významu rodiny i přes změny, kterými společnost v poslední době prošla domnívá, že „i současný člověk potřebuje pro vybudování pocitu vnitřního bezpečí a upevnění identity nejprve pevné zázemí, ze kterého pak může vyrůstat důvěra vůči druhým a okolnímu světu.“L. Trapková

a V.Chvála (2004, s.12) popisují rodinu jako „prostor, jehož relativní uzavřenost je nutnou podmínkou pro zrání a výchovu dětí“ a používají metaforu rodiny jako sociální dělohy.

1. 2. „Tradiční“ a „moderní“ model rodiny

Z historického pohledu byla „západní“ rodina, typická svým charakterem i pro Čechy a větší část Moravy, ve 14. – 18. století složena z malého počtu členů, většinou 4 – 5 osob. Lidé vstupovali do manželství až ve vyšším věku mezi 25 – 26 lety. Poměrně velká část populace v dřívější době zůstávala svobodná. Častým důvodem bylo nesplnění podmínek k uzavření sňatku. Mladí lidé např. nevladnili půdu, svou roli hrály i okolnosti spojené s dědickým právem prvorozeného syna. Citové klima a citová výchova v rodině byla jiná než dnes. Svůj podíl na tom nesla i vysoká úmrtnost dětí. Vytvářet k nim silné citové pouto a následně zažívat bolest z jejich ztráty by nebylo pro většinu žen únosné. Vzhledem k časté úmrtnosti tak bylo takřka nemožné mít rodinu s více dětmi a žít ve vícegenerační rodině.

V této době udržovaly rodinu pohromadě spíše ekonomické potřeby. V rodinách byla samozřejmá nerovnost mezi muži a ženami, která se projevovala nejen po majetkové stránce, ale i po stránce sexuální. Mimo církevních, byla ekonomická závislost ženy jeden z dalších důvodů, proč byl v této době rozvod takřka nemožný. Dnes, kdy je rodina spíše spotřební jednotkou a její členové jsou díky svému vlastnímu příjmu na sobě méně závislí, nemá manželství povahu nezrušitelné instituce, což svým způsobem může vést k vyššímu počtu rozvodů. Na druhou stranu se oba partneři s vědomím této dočasnosti mohou více snažit svým chováním, investicí do vztahu, udržet rodinu pospolu (Možný, 1990).

V tradičním modelu rolí v rodině muž ekonomicky zajišťuje rodinu a žena se stará o děti a o domácnost. Žena se zde ztotožňuje se sférou rodiny a zaměstnání vnímá vzhledem k rodinnému životu a péči o děti jako negativní. Moderní model rodinných rolí je charakteristický názorem, že pracující matka může svému dítěti poskytnout stejnou jistotu a vřelou péči, jako matka, která je nezaměstnaná, a že být ženou v domácnosti není stejně uspokojivé jako pracovat v zaměstnání, které jí umožňuje být nezávislou. Do rodinného rozpočtu by měli přispívat oba manželé (Maříková, 1999 in Chaloupková, Šalamounová, 2004).

1. 3. Charakteristika dnešní české rodiny

Stejně jako v ostatních státech Evropy, tak i v České republice se během minulého století postupně rodina vzdalovala tradičnímu modelu rodinného soužití, založenému díky křesťanství na svátosti manželství, monogamii a zákazu sexu mimo manželství. Změnilo se i postavení manželů v rodině z pohledu dominance (Možný, 2002). „Posun k postmaterialistickým hodnotám se odráží v rostoucí pluralizaci životních stylů a rozšíření forem partnerského soužití alternativních tradiční rodině. Oproti tradičnímu modelu rodiny založeném na specializaci rolí, se rozvíjejí rodinná uspořádání, která nahrazují tradiční komplementaritu rolí: muže - živitele rodiny a ženy – matky a manželky, pečující o děti a domácnost posunem k větší univerzalitě mužské a ženské sociální role“ (Chaloupková, Šalamounová, 2004, s.10).

„Modernizace ženského statusu, kterou přinesl vstup žen do ekonomické aktivity, ale nebyla v české společnosti doprovázena změnou dělby odpovědností mezi partnery v rodině. Zaměstnané ženy jsou tak nuceny zvládat „dvojí zátěž“ placené práce v zaměstnání a hlavní odpovědnost za péči o rodinu a domácnost“ (Chaloupková, Šalamounová, 2004, s.20). Některé prvky z historického „tradičního“ (klasického) pohledu na rodinu tak přetrvávají dodnes.

Moderní model rodiny považuje za přirozený stále větší část společnosti. Zejména mladí lidé preferují tento pohled na rodinu a vstupují do manželství s vlastním světonázorem a s představou, že si uchovají i v rámci manželství svoji autonomii. Na základě výzkumů Chaloupková a Šalamounová (2004) uvádějí, že muži zastávají celkově tradičnější postoje. Tradiční dělba rolí se naopak těší menší podpoře u mladších lidí, u žen se středním a vysokoškolským vzděláním a u žen svobodných a rozvedených. Ženy s vyšším vzděláním častěji hledají realizaci ve své profesi mimo rodinu.

1. 4. Typologie rodinných domácností

„Tradiční pojem rodina nutně dostává široký a neostrý význam. V současnosti totiž v zemích patřících do naší civilizace souběžně existuje množství forem rodinného soužití zahrnující všechny myslitelné kombinace biologického příbuzenství, legalizovaných i nelegalizovaných vztahů mezi dospělými i mezi dospělými a dětmi či mezi samotnými dětmi“ (Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 13)

Při vyslovení pojmu rodina, si může každý z nás představit různě velkou skupinu lidí. Někdo si ji spojí pouze se svými nejbližšími- manželem a dětmi, případně prarodiči. Jiný do ní zahrne automaticky i vzdálené příbuzné – sestřenice, prarodiče a někdy dokonce i další jim blízké osoby, přátele.

Obecně užívané základní rozdělení typů rodin popisují Hartl a Hartlová (2004):

- Rodina nukleární (jaderná), kterou tvoří nejbližší příbuzní, tj. oba rodiče a děti;
- Rodina primární (prvotní), ve které člověk vyrůstal;
- Širší rodina (vícegenerační), která může zahrnovat
 - a) širší příbuzenstvo (prarodiče, strýcové a tety, bratřenci a sestřenice)
 - b) početná skupina lidí, které neváže jen pokrevní pouto, ale také tradice, zvyky a postoje, stejný jazyk.

„ V posledních desetiletích se model rodiny, který je historicky flexibilní, významně proměňuje. Zvyšuje se variabilita různých typů, zahrnující nejen rodinu vlastní a úplnou, ale také rodinu neúplnou, nevlastní a náhradní“ (Průcha, Walterová, Mareš, 1995, s.189-199). „Současné pojetí tenduje k chápání rodiny jako sociální skupiny nebo společenství žijícího ve vlastním prostoru – domově uspokojující ho potřeby, poskytující péči a základní jistoty dětem“ (Průcha, Walterová, Mareš, 1995, s. 189-199).

Mimo výše uvedené členění je možné rodiny rozlišit i na základě dalších kritérií:

podle typu párového soužití:

- Monogamní rodina - párové soužití dvou jedinců opačného pohlaví (muž-žena), které odpovídá u nás běžnému typu nukleární rodiny. Je charakteristická pro společnost naší kultury a je její přirozenou a převládající formou (Možný, 1990).
- Polygamní rodina - soužití jedince jednoho pohlaví s více jedinci druhého pohlaví.

podle způsobu vzniku nebo složení rodiny

- Úplná rodina - v základní podobě tvořena oběma rodiči a jejich dětmi.
- Neúplná rodina - některý z rodičů chybí, není přítomen v důsledku úmrtí, rozvodu, svobodná matka apod. (Matějček, 1989).
- Doplněná rodina (rekonstruovaná) - „rodinné společenství, v němž jeden z manželského páru je vlastním biologickým rodičem dítěte, přičemž druhý je tzv.

nevlastní“ (Matějček, 1992,s.171). Vzniká nejčastěji po rozvodu jednoho či obou rodičů (Matoušek, 1993).

- Sociálně tvořené formy rodin - adoptivní rodiny, pěstounské rodiny, další formy náhradní rodinné péče (Matějček, 1992).

z hlediska rozdělení moci v rodině se pak rozlišují základní tři typy:

- Patriarchální rodina - dominantní pozici a autoritu má otec;
- Matriarchální rodina - vedení a dominantní postavení zaujímá matka;
- Rovnostářská rodina (demokratická) je založená na rovnocenném postavení partnerů.

V posledních letech je stále více rodin tvořeno také homosexuálními partnery.

1. 5. Funkce rodiny

V 18. století byla v Evropě „rodina natolik samozřejmým prostředím, že se o ní nevedl téměř žádný významný diskurs. Současně bylo téměř nemožné mimo společenství rodiny přežít“ (Matoušek, Pazlarová, 2010, s.13-14). Rodina funguje v plném rozsahu pouze tehdy, pokud jsou v ní uspokojovány všechny potřeby všech jejích členů a plní požadavky, které na ni klade společnost. Je biosociálním systémem, který se neustále na pozadí společenského života proměňuje a je společností neustále ovlivňován a formován.

Aby mohla všem těmto požadavkům dostát, musí plnit alespoň základní funkce, které umožňují život člověka ve společnosti. V průběhu dějin se řada z nich měnila a ztrácela či nabývala na významnosti v souvislosti se změnami společenských podmínek (Výrost, Slaměník, 1998). „Rodina ztratila řadu z funkcí, které ji dříve udržovaly pohromadě do jisté míry nezávisle na poutu citovém. Měla funkci výrobní, vzdělávací, ochrannou, pojišťovací atd.; dnes však rozhodujícího významu nabyly dvě funkce: 1. Zajistit citové zázemí všem svým členům a 2. Připravit děti pro život v dané společnosti (Matějček, 1989, s. 32). I když není mezi jednotlivými autory naprostá shoda ve formulacích jednotlivých funkcí, jsou všeobecně uznávány čtyři základní:

Reprodukční funkce

Tato, odpradávná prvořadá funkce, by měla zabezpečovat udržení života početím a porozením nového člověka. V poslední době se ovšem označuje též jako sexuální funkce,

čímž je vyjádřeno oddělení sexuálních aktivit „pro radost“ od sexuálních aktivit „pro reprodukci.“ Nejde jen o to přivést dítě na svět. Rodina by mu měla rovněž zabezpečit potřebné podmínky k životu a jeho další zdravý vývoj. Tato funkce se sice může uplatnit mimo rodinu, v rodině však nabývá svůj plný význam.

Materiální funkce

Tato funkce se vztahuje na všechny její členy, nejen na děti. Dříve byla důležitá její výrobní složka, ale v současné době je rodina naprosto závislá na výrobní činnosti společnosti. Zabezpečovací funkce se netýká jen oblasti materiální, ale postupně přechází do oblasti sociální, duševní až duchovní. Má tedy také v nejširším pojetí poskytovat svým členům životní jistoty. V případě nefunkčnosti rodiny, díky propracovanému systému sociálních podpor, tuto funkci může zastoupit společnost. Při hypertrofii této funkce může dojít až k deformaci rodinného prostředí, které je zaměřeno na hromadění finančních prostředků.

Emocionální (citově intimní) funkce

Citový vztah je trvalou základnou jistoty a zázemím pro všechny její členy. Emocionalita je potřebná pro dospělé i pro děti, přestože v různé podobě. V dobrých podmínkách by měla být uspokojována rovnoměrně, tedy ne na úkor ostatních. Není vázaná na věk jejich jednotlivých členů. Tvoří jakýsi mezičlánek mezi jedincem a společností. Uspokojuje potřebu klidu a uvolnění, sdílení společných zážitků a důvěrností, perspektiv a plánů.

Socializačně výchovná funkce

Rodina poskytuje dítěti prostředí, ve kterém získává základní orientaci v okolním světě. Ochraňuje jej před nepříznivými situacemi a učí, jak jim čelit a jak je překonávat. Zahrnuje skutečný zájem o dítě a kvalitní péči o ně, výchovu spojenou s jeho přijetím jaké je, porozuměním. Umožňuje rozvoj všech jeho schopností a síly. Vytváří hodnotové orientace, základ pro formování vlastního Já, koncepci vlastního života. Prostřednictvím dětí se učí i dospělí členové rodiny zvládat nové životní situace spojené např. s jejich výchovou (Výrost, Slaměník, 1998; Vymětal, 2003; Langmeier, Krejčířová, 2006).

„Všechny čtyři základní funkce jsou naplňovány současně. Dlouhodobé zvýraznění jedné funkce nad druhými vyvolává v rodinném soužití poruchu a může vést až k rozpadu rodiny“ (Vymětal, 2003, s. 91)

1. 6. Poruchy rodiny

O poruchách rodiny mluvíme, pokud rodina z nějakého důvodu neplní v různém rozsahu některou z rodinných funkcí.

Porucha biologicko – reprodukční funkce

Manželé z nějakého důvodu nemohou nebo nechtějí mít děti, nebo porucha souvisí s narozením tělesně, duševně nebo smyslově postiženého dítěte.

Porucha ekonomicko – zabezpečovací funkce

Rodiče nezabezpečují pro sebe a svou rodinu dostatek prostředků k životu tím, že se nemohou nebo nechtějí zapojit do výdělečné činnosti. Tato funkce se týká nejen materiální oblasti rodiny, ale i oblasti sociální a odráží se tak na její jistotě, pevnosti a trvalosti. Váže se i k emocionální funkci rodiny.

Porucha emocionální funkce

Tato porucha je velmi významná, protože zasahuje všechny ostatní sféry rodinného života. Narušuje klidnou rodinnou atmosféru a u dítěte vyvolává ztrátu pocitu bezpečí a jistoty.

Porucha socializačně - výchovné funkce

Rodiče se nemohou nebo nedovedou postarat o dítě z objektivních nebo subjektivních příčin. V těchto případech je většinou přítomen zájem o dítě, někdy i velmi značný. Naopak u rodičů, kteří se o dítě, většinou díky špatným osobnostním předpokladům, nechtějí starat, dochází k nezájmu o dítě, zanedbávání péče a často i k jeho opuštění (Dunovský, 1986).

Bohužel, jak uvádí Matoušek a Pazlarová (2010), stává se, že některé rodiny mají těžkosti ve více sférách svého fungování. Bývají označovány za mnohoproblémové rodiny. Přestože lze vznášet námitky proti takovému označení, má z praktického hlediska stále svůj význam. Děti mohou být v tomto prostředí, kde jsou problémy s bydlením, financemi, výchovou či partnerskými vztahy ohroženy. Je pravděpodobné, že se u nich častěji objeví projevy sociálního selhání.

Nepříznivý vliv rodiny na děti může mít dvě podoby. Jedná se o syndrom týraného či zanedbávaného dítěte a syndrom deprivace, kdy nejsou naplňovány některé základní potřeby.

2. SYSTÉMOVÝ PŘÍSTUP

2.1. Obecné systémové pojetí

„Systémový přístup je moderní vědecký přístup, který se v současné době rozvíjí a aplikuje v různých oblastech vědy a techniky. Stoupenci systémového pojetí se zpravidla odvolávají na obecnou teorii systémů, kterou rozpracoval L. von Bertalanffy (1968) jako globální matematicko-metodologický přístup k technickým, biologickým a psychosociálním problémům. Pojetí zdůrazňuje celost a organizaci, dynamickou interakci subsystému s prostředím, homeostázu a účinky zpětné vazby. Staví se proti lineárnímu chápání kauzality, která vysvětluje děje jako jednosměrnou sérii příčin a následků. Zdůrazňuje kruhovou, cirkulární kauzalitu, která počítá se skutečností, že následky ovlivňují původní děje“ (Kratochvíl, 2000, s. 35). Tím systémové myšlení poskytlo nový užitečný pojmový rámec (Kratochvíl, 1997), který lze vztáhnout i na oblast rodiny.

Podle Simona a Stierlina (1995, in Baštecká 2001) „rodina vykazuje obecné znaky systému jako je:

- regulace – stanovení pravidel, řízení;
- zpracování a uchování informací;
- schopnost přizpůsobit se změněným vnitřním i vnějším podmínkám;
- schopnost sebeorganizace – snaha získat rovnováhu v rámci měnícího se prostředí; rovnováhy systém dosahuje prostřednictvím schopnosti měnit svoje vnitřní uspořádání a díky tomu zajistit vlastní přežití;
- vyvinutí strategií pro vlastní zachování – strategií se zde myslí „plán chování“, který umožňuje v předvídatelných situacích zvolit takové rozhodnutí, které slouží k dosažení určeného cíle“.

Zdeněk Matějček (1992, s. 34) vyzdvihuje v systému „rodina“ následující aspekty:

- „Prvky rodinného systému nejsou jednotliví lidé sami o sobě, nýbrž lidé ve vzájemných interakcích a vztazích. Mluví se o sítích vztahů. Systém je víc než součet jeho prvků. Rodinu nepoznáváme jen na základě znalosti jednotlivců, neboť chování každého ovlivňuje všechny ostatní.“

- Systém má zpravidla své subsystemy. V rodině jsou dány nejčastěji generační příslušností, postavením v mocenské hierarchii, pohlavím, někdy také specifickými povahovými charakteristikami nebo specifickými zátěžemi, které jednotliví členové do rodiny vnášejí (např. v podobě somatických nebo psychických nápadností a obtíží). Porucha v jedné části, v jednom subsystemu se nutně projeví ve funkci celku“.

V rodinách si všímáme toho, jak se chování manželských párů nebo všech členů vzájemně ovlivňuje. Sledujeme, jaké reakce vyvolává určité chování jednoho člena u druhého (nebo u všech ostatních, jde-li o rodinu s dětmi nebo dokonce o rodinu třígenerační) a jak tyto reakce zpětně ovlivňují chování prvního. Systémový přístup zdůrazňuje rovnováhu či homeostázu systému. Ta může včleňovat i patologické prvky. Odstraníme-li určitý symptom nebo problém bez zřetele k následkům pro systém, může se brzy znovu vrátit nebo může taková jednostranná změna vychylující systém z rovnováhy vyvolat jiný symptom nebo problém (Kratochvíl, 2000).

2.2. Rodinná systémová pojetí

„Systémové myšlení poskytlo potřebný pojmový rámec rozvíjejícímu se rodinnému hnutí. V oblasti rodinné terapie vznikají speciální rodinná systémová pojetí. K nejznámějším patří přístup strukturální, systemický, boweniánský a strategický“ (Sobotková, 2007, s. 21). Zmíněné přístupy považují rodinu za systém otevřený, na který je možno terapeuticky působit zvenčí (Kratochvíl, 2000, s. 265). V. Satirová (1994) popisuje charakteristické znaky otevřených a uzavřených systémů:

Uzavřené systémy:

- sebehodnocení je podřízeno síle a výkonu
- jednání je vystaveno rozmarům „šéfa“
- změny jsou nežádoucí

Otevřené systémy:

- sebehodnocení je primární, síla a výkon druhotné
- jednání odpovídá vlastnímu přesvědčení
- komunikace, systém a pravidla jsou ve vzájemném vztahu

2.2.1. Strukturální pojetí

„Minuchinova strukturální teorie rodiny zdůrazňuje tři dimenze manželství jako rodinného subsystému:

1. organizační charakteristiky (členství, systém kontra subsystémy, hranice)
2. utváření transakčních vzorců v průběhu času jako projev vnitřního zdroje vývoje systému
3. reakci systému na stres“ (Kratochvíl, 2000, s. 36). „V této komponentě se strukturální pojetí prolíná se strategickým“ (Plaňava, 2000, s. 42).

Minuchin (1974, in Plaňava 2000, s.42) polemizuje mezi pojetím normální a fungující rodiny, jakožto soužitím bez potíží, kde všichni žijí v klidné, ničím nerušené pohodě a harmonii.“ Obyčejná rodina je místem, kde manželé mají řadu problémů, vyplývajících z jejich vzájemného vztahu i ze zvládnání požadavků vnějšího světa. Stejně jako v každé normální rodině i zde partneři neustále zápasí s problémy, vyjednávají kompromisy“.

Mezi další představitele strukturálního pojetí patří H.C Fishman, H.Aponte, B. Montalvo a další.

2.2.2. Strategický přístup

Za hlavního představitele tohoto přístupu bývá považován „J.Haley (1971), který předpokládá odpor a obranu rodiny proti změnám, které by narušily dosavadní dosaženou patologickou rovnováhu“ (Kratochvíl, 2000, s. 264). Základem adekvátního fungování je užívání vhodných strategií při zvládnání problémů a adekvátních řešení životních situací. Rodina musí být schopna překonat i potíže spojené s přechodem z jednoho stadia do druhého. Měla by být jasně a přehledně, ale současně i flexibilně hierarchicky organizována (Plaňava, 2000).

2.2.3. Boweníánský přístup - terapie rodinných systémů

„Bowenova teorie rodinných systémů staví na pojmu diferenciaci „já“, proti němuž stojí splývání, fúze. Diferenciaci se týká jak vnitřních psychických procesů jedince, tak jedince ve vztahu k primární rodině. V oblasti intrapsychické má dojít k odlišení intelektuálních a citových procesů, aby obojí nesplývalo v nediferencované psychické dění. V oblasti

vnějších vztahů má dojít k oddělení jedince od jeho primární rodiny, aby mohl adekvátně fungovat v rodině, kterou sám zakládá“ (Kratochvíl, 2000, s.36-37).

Podobný přístup má i „*N.Ackerman* (1966). V duchu psychoanalytické tradice považuje za důležité získání náhledu, jak se v rodinném kontextu projevuje u jednotlivých dospělých členů rodiny opakování nevyřešených problémů z dětství. Za významný dílčí cíl považuje dosažení pružných rolí v rodině, které mají odpovídat vývojovým stadiím a umožňovat dospívajícím dětem přiměřenou samostatnost (Kratochvíl, 2000, s. 263).

I. Plaňava (2000) se přiklání k názoru F. Walshové a myšlenky M Bowena , V. Satirové a C. Whitakera řadí mezi **experienciální přístupy**. Lze je považovat za jistou spojnicí mezi přístupy orientovanými individuálně a systémovým přístupem.

V. Satirová (1994) vychází z humanistického předpokladu, že člověk je v podstatě dobrý, naplněný láskou k sobě i k druhým. Proto si v rodinném soužití všímá především pocitů každého člena rodiny, které má k sobě samému. Jestliže umí člověk ocenit sám sebe, může si vážit i druhých. Pro fungování rodiny je třeba dodržovat flexibilní a přiměřená pravidla, komunikace by měla být jasná a čestná, rodina by měla být otevřeným systémem.

C. Whitaker se zaměřuje na několik rovin vztahů mezi intimitou a separací, mezi závislostí a autonomií. Nezapomíná ani na vývojový aspekt soužití v rodině, na dimenzi času.

2.2.4. Systemický přístup

Ze „systémového pojetí se v 80. letech vydělil přístup označovaný jako systemické pojetí nebo systemická terapie“ (Kratochvíl, 2000, s. 265). Základní myšlenkou tohoto přístupu je názor, že psychika je sociální, ovlivněná kulturou, kontextem, hodnotami a významy, které jim přisoudíme, tím jak o nich mluvíme. Problémový rodinný systém, vzniká právě tím, že jej jako problémový verbálně označujeme. Důležité je i vývojové hledisko a hodnotová a hodnotící neutralita (Plaňava, 2000).

Š. Gjuričová a J. Kubička (2009) v rámci systemického pojetí uvádějí základní předpoklady a východiska systemického přístupu:

- rozšiřování kontextu, uvažování o systémech, ve kterých se problém odehrává;
- využití mnohočetných popisů systému, reflektování různých perspektiv;
- orientace na cirkulární (místo lineární) souvislosti;

- snaha o otevřenost vůči různým pohledům;
- zkoumání současného děje společně s významem, který má pro každou zúčastněnou osobu.

2.3. Systémové pojetí a ekologický přístup

Jestliže zahrnujeme do celkového pohledu na rodinu i veškeré vztahy s okolním světem, hovoříme o ekologickém přístupu, který je vlastně systémovým přístupem v nejširším smyslu. V poradenské práci s rodinami se tak pro pomoc využívá jak vnitřních zdrojů rodiny, tak vnějších společenských zdrojů (Sobotková, 2007).

Zdeněk Matějček (1992, s.35) k tomuto pojetí říká: „Rodina jako systém (v tomto případě *mikrosystém*) je zapojena do širšího společenského systému (*mezosystému*), k němuž patří příbuzenstvo, sousedé, přátelé a všichni ostatní, kdo rodinu obklopují a jsou s ní ve styku. Rodina je však zapojena ještě do dalšího, širšího systému sociálních vztahů, který ji obklopuje víceméně zvnějšku (*exosystém*). Představují jej takové instituce jako zaměstnavatel, škola, jesle, služby, poradny, orgány péče o dítě, soudy apod. Spolu s tímto ekosystémem je rodina obklopena ještě širším okruhem společenských institucí (*makrosystémem*), které už jsou zcela neosobní a mají celospolečenský dosah. Jde o společenské normy a postoje, mezi jiným i normy krásy, a tělesné a duševní zdatnosti, obecně uznávané hodnoty, zákony a předpisy, tradice, zvyky, výchovné praktiky, ale i předsudky, pověry a společenské mýty“.

B. Bronfenbrenner (2005, in Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 37) do těchto čtyř systémů zařazuje i *chronosystém*, který “zachycuje změny probíhající v čase z pohledu jedince i jeho prostředí, příp. zásadní momenty v životě člověka, patří sem historický vývoj společnosti“.

3. RODINNÉ FUNGOVÁNÍ

3.1. Vymezení pojmu normalita

Pro správnou orientaci v kontinuu funkčního a dysfunkčního rodinného fungování je třeba ujasnit si pojem normality, kterým se ve své práci podrobně zabývala F. Walshová (1982, 1995, in Sobotková, 2007). Na normalitu lze pohlížet čtyřmi odlišnými způsoby:

1. Normalita jako zdraví a absence patologie - rodina je normální, pokud v ní není u žádného člena rodiny pozorována nějaká porucha či psychopatologie. Neznamena to ovšem, že psychické onemocnění je nutně příznakem rodinné dysfunkce a stejně tak, že jedinec psychicky zdravý pochází z funkční rodiny.

2. Normalita jako ideál - normalita rodiny je ztotožněna s ideálním či optimálním fungováním rodiny, která je umístěna na jednom konci kontinua, ve středu jsou rodiny průměrné a na druhém konci kontinua jsou rodiny těžce dysfunkční. Úspěšnost rodin je vztahována k určitým hodnotám, které jsou zpravidla ovlivněny sociálními, kulturními i etnickými normami. Je třeba si však uvědomit, že i některé nekonvenční rodiny mohou fungovat velmi dobře.

3. Normalita jako průměr - rodina je normální, pokud se pohybuje v pásu průměru. Toto pojetí je založeno na statistickém průměru a křivce normálního rozložení. Toto pojetí však není vyhovující, protože dobře fungující rodiny by mohly být stejně neobvyklé jako dysfunkční rodiny a následně označeny jako patologické. Také předpoklad, že běžné rodinné vzorce jsou současně správné, nemusí být pravdivý.

4. Normalita jako transakční proces - co je normální se posuzuje i vzhledem k časovému a sociálnímu kontextu rodiny. Nehledají se tedy fixní rysy tzv. funkčních rodin, ale připouští se naopak značná variabilita mezi tím co je a není normální.

Froma Walsh (1998) se zamýšlí nad přetrvávajícími **mýty o „normální rodině“**. „Pohledy na normalitu a zdraví jsou sociálně konstruovány a ovlivňovány klinickým hodnocením a také cíli stanovenými pro zdravé fungování rodiny“ (Walsh, 1993 in Walsh, 1998). Vize o takzvané „normální rodině“, jsou také z velké části poznamenány odbornými postoji profesionálů, osobní rodinnou zkušeností a kulturními normami. Do názorů většiny rodin se tak nepříznivě promítají především dva mýty o normální rodině:

Prvním mýtem je přesvědčení, že **zdravé rodiny jsou bez problémů**. Tento názor vychází z lékařského modelu, kde je zdraví definováno klinicky jako nepřítomnost problémů. Toto tvrzení bohužel staví do pozadí otázku pozitivního přínosu problémů ke zdravému fungování. Vede převážně k chybnému předpokladu, že jakýkoli problém je znakem nebo důsledkem dysfunkční rodiny. Tato víra tenduje k patologizaci obyčejné rodiny (Minuchin, 1974 in Walsh, 1998). Žádná rodina není bez problémů. Neštěstí může různým způsobem zasáhnout každého z nás v kterékoli etapě rodinného života. To, co odlišuje funkční rodiny od nefunkčních není absence problémů, ale spíše schopnost zvládat a řešit problémy.

Druhým mýtem je přesvědčení, že **ideál "tradiční rodiny", je jediný možný model zdravé rodiny**. Většinou bývá spojován s obrazem slušné, bohaté, nukleární rodiny v čele s jejím živatelem (otcem) a podporovanou, na plný úvazek v domácnosti pracující matkou. Časné teorie a výzkumy v oblasti sociálních věd a psychiatrie se snažily definovat normální rodinu, pokud jde o univerzální sadu znaků nebo singulární formu rodiny. Tento model neporušené nukleární rodiny s tradičním rozdělením rolí byl označen za velmi důležitý pro zdravý vývoj dítěte (Parsons a Bales, 1995 in Walsh, 1998). „V důsledku masivních sociálních a ekonomických otřesů v posledních desetiletích jsou tyto nostalgické obrazy pochopitelné, ale mimo kontakt s rozmanitostí rodinné struktury, s hodnotami a změnami našeho měnícího se světa. Přesto jsou rodiny, které nevyhovují postoji "jedna norma sedí všem", poznamenány standardními předpoklady, že alternativní formy neodmyslitelně poškozují děti. Pravdou však je, že i rodiny s odlišným uspořádáním mohou být úspěšné. Pro zdravé rodinné fungování není ani tolik důležitá forma rodinného uspořádání, jako spíše procesy, které v rodině probíhají“ (Walsh, 1998, s. 15-16).

3. 2. Zdravá a funkční rodina

Zdravé rodinné fungování není snadné přesně vymezit. „Nehledě na postoje ke změnám probíhajícím v rodinách však mohou psychologové vždy uplatňovat zásady celostního přístupu k rodině. Jde o konkrétní přístupy a kontexty při práci s rodinou (Sobotková, 2007, s. 75):

- systémový přístup;
- historický kontext;
- časový a vývojový kontext;
- kontext resilience.

Porovnáme-li práce mnoha systémových teoretiků, nalezneme i přes odlišnosti v definicích pojmů stejné komponenty zdravého rodinného fungování, mezi které patří:

- rodinná organizace;
- rodinná komunikace;
- vývoj rodiny a její systém přesvědčení včetně rodinných mýtů (Sobotková, 2007).

3.2 1. Rodinné fungování podle I. Plaňavy

I. Plaňava (2000, s.73) rodinu z hlediska jejího fungování pojímá „jako strukturovaný celek (systém), jehož smyslem, účelem i náplní je utvářet relativně bezpečný, stabilní prostor a prostředí pro sdílení, reprodukci a produkci života lidí.“ Rodinu i manželství charakterizuje pomocí **čtyř základních komponent a dvou procesů**:

1. *Struktura rodiny* zahrnuje uspořádání členů rodin, jejich charakteristiky, vzájemné vazby a pozice, organizaci, aliance a hierarchii, rozdělení kompetencí a hranice mezi systémy a subsystémy, zachycuje rodinu i ve společenském kontextu

2. *Intimita* se vztahuje k emočním a citovým kvalitám v rodině (psychologické atmosféře). Vyjadřuje sounáležitost, vzájemnou závislost a blízkost členů rodiny.

3. *Osobní autonomie* vypovídá o tom, nakolik a jak je každý člen rodin respektován jako osobnost, zda je všem umožňováno současně rozvíjet osobní autonomii a prožívat intimitu.

4. *Hodnoty a postoje*. Zařazujeme sem životní hodnotovou orientaci rodiny – do čeho rodina investuje čas, energii, případně peníze. Důležité jsou i postoje, které mohou rodinné soužití posilovat, nebo mohou být naopak založeny na iluzích a nereálných očekáváníích. Přiřazujeme sem i transcendentální hodnoty.

Mezi základní procesy ovlivňující rodinné fungování Plaňava (2000) řadí dynamiku a komunikaci.

Dynamika je souhrnný pojem pro procesy, které souvisí s proměnami rodiny v průběhu času, kdy se tento „živý organismus“ musí vyrovnávat s mnoha změnami, tranzitorními i netranzitorními krizemi, což ovlivňuje všechny výše jmenované komponenty.

Komunikace. Tento proces ovlivňuje veškeré uvedené komponenty, stejně jako dynamiku soužití v rodině.

Funkční rodina má podle Plaňavy (2000), z pohledu komponentů a procesů, následující charakteristiky:

- *Struktura* je jasná a přehledná, akceptovaná a flexibilní, základem je kooperativní aliance mezi rodiči při zachování rozlišených kompetencí. Hranice rodiny jsou jasné a zřetelné. V orientaci navenek je vyvážená, nepřevažuje ani centripetální ani centrifugální zaměření. Role členů rodiny jsou respektované a v souladu s očekáváním.
- *Intimita* je přítomná a vyvažovaná s osobní autonomií, udržuje si vědomí sounáležitosti i během krizí. Blízkost je vyjádřena i doteky a v rodině převažuje pozitivní emoční vyladění a bilance.
- *Osobní autonomie* je respektovaná, posilovaná, akceptuje individuální rozdíly.
- *Hodnotové orientace* a postoje k transcendentálním hodnotám jsou shodné a slučitelné, nebo rozdílné a slučitelné, schopné transformací v souladu s vývojem rodiny. Hierarchie, zaměřenost rodiny je akceptovaná a sdílená. Významnou hodnotou je soužití v rodině a manželství.
- *Dynamika*. Rodina je schopna změn ve své struktuře v souladu s vývojovými úkoly rodiny i jejích jednotlivých členů. Krize jsou konstruktivně a včas zvládané bez ohrožení základních funkcí rodiny.
- *Komunikace* posiluje a utváří všechny komponenty rodinného fungování i dynamiku.

Dysfunkční rodina vykazuje naopak tyto znaky:

- *Struktura* je sice jasná a přehledná, ale současně rigidní nebo difuzní až chaotická, vyskytuje se zde koalice mezi jedním rodičem a dítětem, je tu stálý nebo převažující boj o moc. Hranice jsou nejasné nebo se prolínají. Směrem navenek výrazně převažuje jedno zaměření. Role členů jsou v rozporu s očekáváním, nekompatibilní, neshodné, rozporné.
- *Intimita* je buď přehnaná, na úkor osobní autonomie, nebo chybí stejně jako sounáležitost. Členové rodiny se vyhýbají kontaktům a společným činnostem. Objevují se dotekové averze a převažují výrazně negativní emoce a negativní bilancování.
- *Osobní autonomie* je potlačovaná nebo přehnaná, individuální rozdíly mezi členy nejsou akceptovány

- *Hodnotové orientace a postoje* mohou být podobné a neslučitelné nebo rozdílné a neslučitelné, rigidní, a to i v transcendentálních hodnotách. V hierarchii, zaměřenosti rodiny se vyskytují rozpory a neslučitelnost. Rolová očekávání jsou nepřehledná, neslučitelná a rigidní. Hodnota manželství a rodiny má minimální až žádný význam.
- *Dynamika*. Struktura rodiny je rigidní, změny nenastávají, jsou opožděné nebo neadekvátní vývojovým etapám. Krize přetrvávají, základní funkce rodiny nejsou naplněny.
- *Komunikace* zeslabuje až destruuje všechny komponenty i proces dynamiky.

3.2.2. *Aspekty rodinného života podle V. Satirové*

„Virginie Satirová byla mezi prvními, kteří se začali zaměřovat na pozitivní, funkční komunikaci (Plaňava 2000).“ Kladla důraz na pocity. V podstatě kombinovala systemickou teorii s ego psychologií a s teorií Gestaltu. Satirová souhlasila s tvrzením, že problematické rodiny potřebují jasnější komunikaci. Rodiny s největšími problémy však mají potíže s přímým sdělováním pocitů. Když nemáme jasno ve svých pocitech, které cítíme k sobě navzájem, bude pravděpodobnost, že přijmeme dvojznačná pravidla pro navazování vztahů určitě větší“ (Prochaska, Norcross, 1999, s. 294).

Hlavní aspekty rodinného života podle V. Satirové (1994) jsou:

- Sebehodnocení
- Komunikace
- Pravidla
- Společenská vazba

Při komunikaci se podle Satirové (1994) v rodině často uplatňují 4 nevhodné vzorce v komunikaci:

1. obviňující komunikace;
2. komunikace usmiřující za každou cenu;

3. chladně racionální komunikace;
4. nevěcná, rušivá komunikace.

Důležitou součástí komunikace je *vyjadřování a respektování pocitů*, kde je vhodné používat neverbálních prostředků (doteků, pohledů do očí, mimiky), kterými člověk nejlépe odhalí svůj vztah k druhým lidem (lásku, zájem, vřelost).

V. Satirová (1994, s.13) si všimla, že ve všech narušených rodinách:

- sebehodnocení bylo nízké;
- komunikace byla nepřímá, nejasná a ne zcela upřímná;
- pravidla byla přísná, nelidská, nediskutovatelná a pro vždy daná;
- vazba rodiny na společnost byla bojácná, ponížena a obviňující.

V rodinách, které lze označit za nenarušené se vyskytovaly tyto charakteristiky rodinného fungování:

- sebehodnocení je vysoké;
- komunikace je přímá, jasná, specifická a upřímná;
- pravidla jsou pružná, humánní, přiměřená a změnitelná;
- vazba na společnost je otevřená, důvěřivá a s možností volby.

3.2 3. *Aspekty rodinného fungování v pěstounských rodinách*

Na základě dlouhodobého průběžného poznávání a výzkumů pěstounských rodin sestavila I. Sobotková (2003) soubor devíti kritérií optimálního fungování pěstounských rodin. " Vyskytují se v rodinách, které se jeví jako nejzdravější a vzhledem k vývoji svěřených dětí za optimální. Tato kritéria by měla pomoci posuzovat výstupové charakteristiky úspěšnosti rodinného fungování:

1. Vysoká *koheze*, která není na úkor respektování individuální autonomie členů rodiny a tolerování individuálních rozdílů.
2. *Radostnost* vyvěrající z pravé vzájemnosti, ze zdravé pospolitosti; preferování tělesné blízkosti druhých.
3. *Efektivní komunikace* v rodině a dobrý kontakt s širším sociálním okolím.
4. *Náhled* manželů na situaci v rodině, schopnost reflexe.
5. *Vitalita* v časovém rozměru: schopnost žít plně v přítomnosti, akceptování minulosti a

směřování k budoucnosti.

6. *Manželská spokojenost*; partnerský soulad.

7. Schopnost *spolupracovat*; koordinace úkolů mezi členy rodiny.

8. Schopnost *uvolnit se*, odpočívat, hrát si s druhými.

9. Pocit *obohacení* z rodinného života“(Sobotková, 2003, s. 49-50).

Na základě vlastní praxe pak I. Sobotková (2003) vyvodila i obecné předpoklady optimální funkčnosti pěstounské rodiny, které se podobají předpokladům, ke kterým došli i jiní autoři v optimálně fungujících a odolných (běžných biologických) rodinách. Autorka nezapomíná připomenout, že „veškeré dění v rodině se velice složitě podmiňuje a prolíná, a proto nemůžeme postupovat lineárně a určit, co je jednoznačný předpoklad optimálního fungování (ve smyslu antecedentu) a co jednoznačné výstupové kritérium (ve smyslu konsekventu).

Předpoklady optimální funkčnosti pěstounských rodin (Sobotková, 2003, s. 50)

- silný a *stabilní citový vztah* mezi manželi (láska);
- odpovídající *motivace* („pěstounská“ nikoli „adoptivní“);
- určitá osobnostní struktura pěstounů;
- *pracovitost*, neboť rodinná pohoda je podložena značným úsilím;
- *schopnost aktivizovat a přijímat podporu* a pomoc rodiny a přátel;
- *duchovní zralost*, vnitřní vyjasnění smyslu života, event. víra v Boha.

Podle výskytu, intenzity a kvality znaků obsažených v uvedených kritériích a podle výsledků všech ostatních metod, opět s uvědoměním si relativnosti takového členění, vzhledem k pojetí normality jako ideálu a procesuálního pojetí podle Walshové (1995), Sobotková (2003, s. 50-51) rozděluje rodiny do **tří pásem funkčnosti** neboli kvality rodinného prostředí:

- A. optimálně fungující rodiny;
- B. průměrné rodiny (střední úroveň fungování);
- C. problémové rodiny.

3. 3. Životní cyklus rodiny

Rodina je neustále se měnící systém. Vymežeme-li pojem rodina, je nemyslitelné opomenout to, že v praxi se vyskytuje pouze jako stále se měnící sociální struktura, a to dokonce v několika rovinách:

- ve smyslu historických změn;
- v rovině určitých vývojových fází konkrétní rodiny;
- v rovině aktuálně probíhajících změn systémů, do nichž je rodina zařazena (Výrost, Slaměník, 1989).

Cyklus soužití v rodině je z vývojového hlediska pohled na změny v časovém kontextu celé rodiny, případně manželství. Na základě významných změn ve struktuře soužití rodiny a s úkoly, které s těmito změnami souvisí, můžeme tento cyklus dělit do jednotlivých etap. Přechod z jedné etapy do druhé bývá často podmíněn nějakou událostí (svatba, narození dítěte) nebo jde o postupně, ale zřetelně se měnící situace v rodině.

Vývojovým cyklem rodiny a snahou o jeho rozčlenění do jednotlivých úseků se zabývalo již mnoho autorů. I. Plaňava (2000) se pokusil o takové rozdělení, které zachycuje nejen základní etapy, ale i podetapy, aby lépe zohlednil specifika jednotlivých vývojových období rodiny. Ve svém modelu zachycuje rovněž významné události, související s přechody z jedné etapy do následující. Cyklus soužití v rodině a manželství pak lze členit na nultou etapu- přípravnou (před zasnoubením či sňatkem) a dále na pět etap, z nichž dvě jsou dále členěny na další podetapy:

0. etapa - předmanželské párování

0.1. hledání

0.2. vážná známost > *zasnoubení*

> *sňatek*

1. etapa - mladý bezdětný pár > začátek soužití

> *narození prvního dítěte*

2. etapa - rodina s malým(i) dítětem (dětmi)

2.1. symbiotická a batolecí fáze

2.2. post-symbiotická (předškolní) fáze > *žena končí mateřskou dovolenou*

> *(nejml.) dítě jde do školy*

3. etapa - rodina se školáky (dětmi do puberty)

> 1. dítě v pubertě.

4. etapa - odpoutávání a vylétávání z hnízda

4.1. rodina s dospívajícím dítětem

4.2. odcházení potomků z rodičovského domova

> (*nejmladší*) dítě odchází z domova > sňatek (*nejml.*) dítěte

5. etapa - prázdné hnízdo

5.1. zralý pár

> odchod(y) do důchodu

5.2. stárnoucí pár > oba v důchodu,

> úmrtí jednoho z manželů

Lidé mohou během svého života být součástí několika rodin, může se stát, že na své životní dráze mohou projít jedním cyklem rodiny vícekrát, pouze v jiné roli. Rodinu lze tedy z tohoto hlediska chápat jako článek v posloupnosti rodin minulých i budoucích. Tímto způsobem bývají předávány rodinné tradice, kodexy, rituály a styly výchovy. V neposlední řadě se takto „dělí“ i rodinná traumata (Matoušek, Pazlarová, 2010).

3.3.1. Vlivy působící na rodinu

Změny, k nimž v rodinném systému dochází, mohou být různého druhu. Každé přináší systém jiné zátěže a komplikace a uvádějí v činnost jiné adaptační mechanismy (Matějček, 1992).

Normativní vlivy - kontinuální změny,“ jak už sám název ukazuje, jsou pozvolné. V případě rodiny jsou v podstatě dány postupem času, čili vývojem, dospíváním, stárnutím jednotlivých jejích členů i stárnutím systému jako celku“ (Matějček, 1992, s. 35).

Nenormativní vlivy - diskontinuální změny jsou víceméně náhlé a jejich nositeli jsou tzv. události. Rodina už po nich nemůže být tím, čím byla před nimi. Patří mezi ně změny týkající se *vnitřního života rodiny*, např. potrat, nemoc, úmrtí, narození postiženého dítěte, rozvod rodičů, nový sňatek jednoho z nich a *změny přicházející z vnějšku* tzv. hazardní situace, přírodní katastrofy, události spojené se ztrátou nebo poškozením majetku apod. – něco co překračuje hranice obvyklosti.

Někdy se v souvislosti s těmito změnami užívá termínu „*kritická událost*“, která zdůrazňuje, že rodina musí vyvinout zvláštní adaptační úsilí, má-li situaci zvládnout.

Kritické události přinášejí totiž určité nároky, zátěže, stresy, jejichž překonání vyžaduje obranyschopnost postiženého systému (rodiny) a mobilizaci jeho obranných sil. Vyžaduje však i ovládání patřičných adaptačních strategií a mechanismů, přičemž záleží ještě na řadě dalších činitelů (materiálních, sociálních, osobnostních) má-li být výsledek uspokojivý (Matějček, 1992).

Baltes (1986 in Sobotková, 2007) k těmto, výše uvedeným, připojuje třetí okruh vlivů: Širší společensko-kulturní a historické vlivy. Ty jsou společné lidem určité generace. Řadí mezi ně např. změnu politického režimu, vliv etnických prvků, vliv nezaměstnanosti, změny socio-ekonomického statusu rodiny.

3.3.2. Krize a změny

Gibson a Brown (1992, in Plaňava, 2000) kritizují to, že někteří badatelé zaměňují pojem krize s termínem životní přechod. *Životní přechod* definují jako událost, která z pohledu jedince volá po změně a *krizi* považují za situaci, která je náhlá, dramatická a nezvyklá.

I. Plaňava (2000, s. 148) chápe vývojovou krizi rodiny nebo manželství jako „situaci narušeného vnitřního nebo vnějšího přizpůsobení systému, kdy dosud osvědčené adaptační mechanismy, způsoby chování, struktura i zaměřenost uvažovaného systému přestávají vyhovovat, brzdí či zabraňují plnit jeho funkce a členům rodiny znesnadňují další vývoj či brání v rozvoji v dané etapě jejich individuálního vývoje - a tudíž jsou potřebné zásadní změny“. Krize mohou trvat různě dlouhou dobu a často bývají velmi dramatické. Pohybují se v kontinuu, kdy je rodinné fungování ohroženo jen částečně, až po totální dysfunkci, při které dochází k rozvratu rodiny.

Plaňava (2000) dále na základě tohoto pojetí nechápe krize pouze jako něco negativního, ale i jako určitou naději, že změna bude mít na rodinný život i pozitivní vliv.

„V životě rodiny může dojít i ke kumulaci kritických událostí a následných stresů, a to náhodně nebo i z podstaty samotných událostí, kdy jedna zákonitě vyvolává druhou. Podstatnou vlastností dokonalých systémů – k nimž patří psychofyzický organismus člověka jako jedince i rodiny jako lidského společenství- je, že do jejich programu je už zabudována schopnost sebezáchovy a sebeobnovy. I rodinný systém, který je narušený,

zatížený nebo ohrožený kritickou událostí má tendenci znovu se stabilizovat, obnovit svou funkci, reparovat se, třeba i za cenu určitých obětí“ (Matějček, 1992, s.36).

3. 4. Stres a zátěžové situace v rodině

Těžké situace potkávají na cestě životem každého člověka. Se stresem má zkušenost každý z nás. Lišíme se pouze v tom, co v nás stres vyvolává. Situaci, kterou jeden označí za velmi náročnou, druhý může vnímat jako drobnou nepříjemnost a naopak. Velmi záleží na způsobu, jak se stresem bojujeme, co nám ve stresu pomáhá a jakou máme sílu k boji (Křivohlavý, 1994, 2001).

Stres mohou vyvolávat různé podněty, které na nás působí. Posuzujeme u nich jednak jejich sílu a jednak význam, který pro nás mají a to z hlediska časového průběhu (Baštecká, 2001).

Intenzita stresové situace může být různá. Křivohlavý (1994) rozeznává:

- hyperstres – stres překračující hranice adaptability, schopnost vyrovnat se se stresem;
- hypostres – stres nedosahující obvyklých tolerancí stresu, jak je tomu např. u tzv. ministresorů, plíživých, negativních vlivů monotónnosti, nudy, senzorické deprivace, frustrace apod.;
- zátěž – relativně nižší než hraniční úroveň stresu.

Podnět se stává stresorem, pokud vyvolá stresovou reakci (Baštecká, 2001).

U stresové situace je podstatný poměr mezi mírou (intenzitou, velikostí...) stresové situace (stresorů) a silou situaci zvládnout. Nastává tehdy, pokud je intenzita stresové situace vyšší než schopnost situaci zvládnout (Křivohlavý, 2001).

Stres se netýká pouze jednotlivců, ale lze jej přenést i do oblasti rodinného fungování, vzhledem k tomu, že i rodina, jako systém, je rovněž nucena vyrovnávat se s nejrůznějšími náročnými životními situacemi. Oblast rodinného stresu (family coping) není v současnosti tolik zmapována jako stres u jednotlivců. Termíny, spojené s rodinným stresem blíže popisuje I. Sobotková (2007) :

Rodinný stres je nespecifický požadavek na adaptační chování rodiny. Velmi přitom záleží na intenzitě stresoru, na aktuální „ kondici rodiny“ i jejích jednotlivých členů. Současně je také podstatné, jak rodina ke stresoru přistupuje, co již zažila, jaké jsou v rodině vztahy a citová atmosféra.

Rodinný distres označuje negativní stav, kdy situaci rodina považuje za nepříjemnou a ohrožující, a která je provázána nerovnováhou a disharmonií.

Rodinný eustres je naopak pozitivní stav, kdy nerovnováha je pocíťována rodinou jako příjemný stav, jako výzva, kterou je třeba zvládnout.

Způsoby, kterými může rodina zvládat těžké situace, popisuje McCubbin, Thompson, McCubbin (1996, str. 50):

„1. Strategie zahrnující přímá opatření na odstranění nebo snížení počtu nebo intenzity požadavků kladených na rodinu. Rodina by se mohla např. rozhodnout, že využije možností pomoci v síti sociálních služeb pro svou terminálně nemocnou babičku. Její přítomnost doma udržuje příliš velké napětí zaviněné náročností domácí péče a tak narušuje život rodiny. Umístění babičky v domově s pečovatelskou službou může snížit v rodině napětí plynoucí z této situace.

2. Strategie zahrnující přímá opatření na získání a využití dalších zdrojů, které může mít rodina k dispozici. Jako příklad lze uvést nalezení pečovatelské služby pro člena s chronickým onemocněním nebo rozvíjení sebedůvěry a dovedností pozůstalého manžela, když jeden z partnerů náhle zemře.

3. Strategie zahrnující pravidelné a průběžné aktivity pomáhající zvládat náročné situace. Ty jsou nezbytné, aby rodina neztratila zbytek sil např. v důsledku nemoci v rodině. Jedním z dobrých mechanismů je tělesné cvičení. Důležitý je i čas, který rodina věnuje vzájemným rozhovorům a užití si společnosti druhých. Při komunikaci je vhodné využívat humoru, otevřeného vyjadřování emocí a řešení konfliktů neobviňujícím způsobem. To jsou některé možnosti, jak snížit napětí v rodinách např. i s malými dětmi.

4. Strategie zaměřené na hodnocení situace a jejího významu pro rodinu, tak aby způsoby zvládání byly více konstruktivní, snadno použitelné a přijatelné. Tato strategie se vztahuje jak na jednotlivé členy rodiny, tak i na celkovou situaci v rodině. Důležité je udržování

optimistického výhledu a přijetí situace, posílení víry, že toto je to nejlepší, co může rodina za daných okolností dělat“.

Zdá se, že jsou-li strategie užívané záměrně, což se děje především v případě řešení problémů, jsou účinnější (Sobotková, 2007).

Přestože je zvládání zátěže (family coping) nový pojem, byly již nalezeny, jak uvádí I. Sobotková (2007) , **faktory, kterými je celkový zvládací styl rodiny ovlivněn:**

- charakteristika situace nebo události;
- vnímané ohrožení rodinných vztahů nebo cílů;
- zdroje, které má rodina k dispozici;
- předchozí zkušenosti s náročnou životní situací.

Hodnocení a použití jednotlivých strategií, které se často vzájemně doplňují, není universální pro konkrétní situace. Je nutné přihlížet nejen k charakteru a délce působení jednotlivých stresorů, ale i k individuálním zvláštnostem rodiny. Vzhledem k vývojovému hledisku je třeba brát v úvahu také rodinnou historii a to i zpětně u starších generací.

Hobfoll (1989, in Matoušek, Pazlarová, 2010) formuloval obecnou teorii stresu, jež má implikace i pro porozumění transgeneračnímu přenosu stresu v rodinách. Tato teorie je nazvána podle autorova klíčového předpokladu **teorie zachování zdrojů**. Hobfoll soudí, že lidé se snaží opatřit si zdroje, budovat je a chránit. Stres vzniká v důsledku ztráty zdroje, nebo tehdy, když ztráta jenom hrozí, nebo se zdroj stal nevyužitelným. Aby si lidé zdroje udrželi, musí do nich investovat. Ti, kteří mají možnost investovat, mají také větší možnost udržet si stávající zdroje nebo rozšířit jejich okruh. Rodina je samozřejmě jedním z nejdůležitějších zdrojů. Takzvaná ztrátová spirála je proces, během něhož se návratnost investic do zdrojů postupně snižuje. Opačný proces je možné označit jako spirálu obohacování.

3. 5. Rodinná resilience

„Teorie rodinného stresu a teorie rodinné resilience se vzájemně prolínají a objasňují složitou roli, jakou hrají rodinné charakteristiky a procesy při tlumení dopadu náročných a stresových životních událostí a při mobilizaci sil v případě krize“ (Sobotková, 2007, s. 86).

„Pojem resilience vyjadřuje v současné odborné terminologii odolnost, pružnou, elastickou, houževnatou nezdolnost či nezlomnost, posilující životní síly a v tomto smyslu je tohoto pojmu užíváno v současné psychologické terminologii“ (Kebza, Šolcová, 2008, s. 1).

V současnosti lze mezi odborníky „nalézt dva přístupy ke konceptu resilience. Rozdíl spočívá ve vzájemném vztahu resilience a jednotlivých psychických faktorů a procesů spojených s duševním zdravím. První přístup vnímá resilienci jako důsledek či efekt těchto procesů (postavení resilience je tak vůči těmto procesům souřadné či podřazené), druhý pak jako nadřazenou jednotku, spojující jednotlivé procesy a faktory“ (Novotný, 2010, s. 87).

Mezi hlavní koncepce psychické odolnosti patří „Hardiness“ koncepce odolnosti vytvořená S. Kobasovou a jejími spolupracovníky z bostonské školy v rámci rozpracování „úsilí o autentický život“ (Kebza, Šolcová, 2008, s. 7). S. Kobasová koncipovala (Kobasa, 1979, 1982; Kobasa, Maddi, Kahn, 1982; Kobassa, Pucetti 1983, in Kebza, Šolcová, 2008) toto pojetí odolnosti či nezdolnosti jako souhrnnou dispozici, tvořenou třemi základními složkami, které se někdy v angličtině popisují jako tři „C“ a v českém jazyce je B.Baštecká (2001) popisuje jako tři V:

- a) výzva (*challenge*)** – schopnost odolávat tlaku, vnímání překážek jako výzvy;
- b) vložení se (*commitment*)**, do věcí, které děláme s vírou, že mají smysl a to nejen v práci, ale i v rodině či životě;
- c) vláda (*control*)** nad vlastním životem, věrnost sobě a svým zásadám.

O resilienci můžeme hovořit jak na úrovni individuální, tak v rovině rodinné. Aby se definice resilience podle Random House Webster's Dictionary (1993, in Sobotková, 2007, s. 80-81) dala aplikovat na rodinný systém, můžeme použít její částečné následovné upravení:

- „Resilience je taková vlastnost rodiny, která jí umožňuje udržet si zavedené vzorce fungování, i když je konfrontována s rizikovými faktory: je to elasticita;
- Resilience je schopnost rodiny rychle se zotavit z krize nebo z přechodné události, která vyvolala změny v rodinném fungování. Zde je v originále použit termín „buoyancy“, což doslova znamená plovatelnost a vznosnou sílu. Můžeme použít

pouze překlad opisem – schopnost udržet se; to, co nadnáší a vzpružuje „

„Rodinná resilience se vztahuje ke zvládání problémů a adaptačním procesům v rodině, představující funkční jednotku. Systémový pohled nám usnadňuje pochopit, jak stres ovlivňuje rodinné procesy a umožňuje rodinám překonat rodinné krize a období dlouhodobého strádání“ (Walsh, 1998, s. 14).

I. Sobotková (2007) vytvořila model rodinné resilience, ve kterém popisuje dvě fáze tohoto procesu, adjustaci a adaptaci. Adjustace je zde chápána jako bezprostřední reakce rodiny na vyšší nároky a stres, kdežto adaptace představuje již komplexnější a dlouhodobější procesy přizpůsobování aktivizované v okamžiku, kdy adjustace nebyla úspěšná a rodina se dostala do stavu krize. Má-li být adjustační fáze úspěšná, musí rodina dosáhnout rovnováhy mezi působícími nároky a svými možnostmi. Pokud se jí to nepodaří, přechází rodina do stavu krize, která je delším stavem disharmonie a nerovnováhy rodiny. Současně však umožňuje rodině nahradit nevyhovující vzorce rodinného fungování adekvátnějšími. Rodina tedy může vlastním úsilím nebo za pomoci odborné asistence zlepšit svou situaci zavedením změn a dosáhnout tak úrovně adaptace, tedy stavu rovnováhy a harmonie.

Dobrá adaptace je podmíněna interakcí:

- souhrnu nahromaděných nároků;
- vlivů nově zavedených vzorců;
- vlivů upravených, obnovených či zachovaných vzorců fungování (tradice, oslavy....);
- vnitřních zdrojů rodiny, např. „hardiness“, vzájemná podpora;
- sítě sociální opory rodiny;
- způsobu, jak rodina hodnotí svou situaci;
- užívaných strategií řešení problémů a copingových strategií.

Pokud se adaptace nezdaří, zvyšuje se vulnerabilita (zranitelnost) rodiny a rodina pak může upadnout do dysfunkce.

„Úhrn všech možností rodiny posilující fungování rodiny označujeme termínem *protektivní faktory*. Úhrn všech požadavků či nároků, které chod rodiny ohrožují, označujeme jako *rizikové faktory* (Sobotková, 2007). Rizikové faktory na straně jedince

(rodiny) se zpravidla označují pojmem „vulnerabilita“, rizikové faktory z prostředí se označují jako stresory“ (Hoskovcová, 2006).

V. Břicháček (2002) řadí mezi:

Protektivní faktory v rodině:

1. kohezi mezi členy rodiny;
2. komunikaci, která by měla v rodině probíhat mezi všemi členy rodiny v jasné a srozumitelné formě;
3. flexibilitu v oblasti rodinných vztahů;
4. stejný názor v pojetí smyslu a úkolů rodiny;
5. snahu zvládat a řešit konfliktní a zátěžové situace.

Rizikové faktory v rodině:

1. dlouhodobě přetrvávající negativní vlivy působící na rodinu (vleklá nemoc, neustálé konflikty a rozpory v rodině);
2. nízký socioekonomický status rodiny;
3. složité a proměnlivé nároky, které na rodinu klade společnost.

I. Sobotková dále dělí zdroje odolnosti na vnitřní a vnější:

Mezi vnější zdroje rodinné odolnosti zařazuje socioekonomickou situaci v rodině, kulturní úroveň rodiny a její sociální síť. Právě sociální opora, podle House (1981, in Sobotková, 2007) poskytuje rodině pomoc po stránce emocionální, praktické, informační a také pomoc při hodnocení situace (posiluje sebehodnocení a naději ve vyřešení situace). Z. Matějček a Z. Dytrych (1994) však poukazují i na příklady, kdy reakce okolí (např. širší rodiny, přátel) může působit i velice negativně na rodinné klima. Narodí-li se např. v rodině postižené dítě, stává se, že okolí reaguje odmítavými postoji, někdy i výsměchem. To může následně vést až ke stažení se rodiny do soukromí a odrazit se v osobnostních rysech jejích členů.

Mezi vnitřní zdroje podle Sobotkové (2007) patří:

- a) systémové (soudržnost, flexibilita, sdílená duchovní orientace, jasná komunikace, rodinná tradice, rodinná pravidla)

b) osobní (inteligence, znalosti a dovednosti jednotlivých členů rodiny, fyzické i psychické zdraví, sebedůvěra, pozitivní sebepojetí, smysl pro humor, vitalita, odvaha, pocit smysluplnosti světa a umístění vnitřního vlivu).

Z pojetí S. Kobasové (1979, in Sobotková, 2007) vyšlo několik autorů, kteří se shodují na čtyřech osobnostních kvalitách, které jsou výhodné pro dobrou odolnost rodiny:

- pocit kontroly dění a zvládnutelnosti situace;
- hluboký pocit zakořeněnosti a odevzdanosti určitým hodnotám;
- přijímání životních výzev jako užitečných;
- aktivní životní orientace.

Podle toho, jak rodina zhodnotila situaci, může začít zavádět do rodinného života nové vzorce fungování, které zahrnují změny v pravidlech a hranicích, v rodinných vztazích, zvycích a tradicích, v koalicích rodiny, mění styl rodinné interakce a mění i interakci rodiny se sociálním okolím.

McCubbin, McCubbin, Thompson, et al., (1997, in Sobotková, 2007) označili **tři komponenty rodinné resilience:**

1. Protektivní faktory, které jsou důležité pro zachování rodinného fungování a udržení si své integrity i přes to, že se musí potýkat s potížemi. Jde zejména o rodinnou hardiness, společně trávený čas, rodinnou rutinu, tradice a oslavy, sociální oporu, komunikaci a kompatibilitu s osobností partnerů.“ Protektivní činitele nevedou nutně k resilienci. Může se stát, že nejsou dost silné a nestačí tam, kde vulnerabilita nebo nepříznivá životní situace jsou tak silné a mocné, že se nedají překonat“ (Matějček, Dytrych, 1998, s. 101).

2. Obnovující faktory, které hrají s projektivními faktory významnou roli v procesu adaptace, kdy se rodina musí dostat z krize. Jedná se o rodinnou kohezi, optimismus, pocit zvládnutí, sociální oporu, zaměření na organizaci a komunikaci v rodině, společné rekreační aktivity.

3. Obecné resilientní faktory, které zahrnují jak projektivní, tak zotavovací faktory: řešení problémů v rodině, rovnoprávnost, spiritualita, flexibilita, pravdivost, naděje, rodinná hardiness, rodinný čas a rutina, sociální opora a zdraví.

Výše uvedený výčet lze doplnit o procesy, které pomáhají rodině redukovat stres a vulnerabilitu, celkově rodinu posilují, tak aby zvládala zvýšenou zátěž a udržela si svoji funkčnost (Walsh, 2003 in Sobotková, 2007). Mezi tyto procesy patří:

- Systémy přesvědčení (pochopení významu či nalezení smyslu nepříznivé situace, naděje, pozitivní výhled do budoucna, duchovní přesah);
- Organizační vzorce (flexibilní struktura rodiny, soudržnost, sociální a ekonomické zdroje);
- Komunikace a řešení problémů (jasná komunikace, otevřené vyjadřování pocitů, spolupráce při řešení problémů).

4. RODINNÉ HODNOTY

4.1. Hodnotová orientace společnosti a rodiny

Každá společnost předepisuje svým členům jistý étos týkající se zakládání a vedení rodiny. Lidé si ho nemusí uvědomovat, ale řídí se jím. Uznávané hodnoty se vztahují k otázkám typu, je-li žádoucí vstupovat do manželství, kdo a v kolika letech do něj může vstoupit, kolik dětí by měla rodina mít, jak by je měla vychovávat a s tím souvisí i názory na rodinné fungování, rozvod apod.

V průběhu let se hodnoty ve společnosti mění, jsou ovlivňovány politickou i hospodářskou situací i výsledky v oblasti vědy.

Ve výchově se v období po roce 1899 kladl důraz na mravní zásady a přestupky, dítě mělo být vedeno ke kázní. Na začátku 20. stol. dochází k poklesu autoritativnosti ve všech sférách. Je doporučováno o kázeň neusilovat a apelovat na rozum dítěte. Po roce 1918 se prosazují hlediska zdravotnická. Výchovnými ideály jsou pořádek, pravidelnost a klid, mazlení se nedoporučuje. Od roku 1950 se začala zdůrazňovat mateřská a rodičovská láska, rodiče mají být pozorní a shovívaví. V šedesátých letech pronikají do Evropy americké subliberální postoje, kdy si děti mohou dovolit v podstatě, co chtějí. Mezi výchovnými a společenskými ideály se dá nalézt jistá paralela. V 80. letech 20. stol. se znovu do výchovy začíná vracet v nové podobě potřeba autority a mravních základů (Matoušek, 1993).

Názory na manželské vztahy a rodinné soužití se měnily v souvislosti na názory k výchově dětí v rodině. Na konci minulého století se zdůrazňovala rodinná hierarchie založená na nejvyšší pozici muže a nejnižší pozici nejmladšího dítěte. Teprve později se přechází k rovnocennému postavení mezi mužem a ženou. Zdůrazňuje se harmonické rodinné fungování a respektování individuality každého člena rodiny. Větší tolerance se objevuje v názorech na rozvod, umělé přerušování těhotenství, předmanželský sex, vztahy homosexuálních partnerů a další dříve odsuzované stránky rodinného života (Matoušek, 1993).

Společenské dobové ideály přijímají jednotlivé rodiny různou měrou. Některé jsou konformní ke společností prosazovaným hodnotám, jiné se snaží vytvořit si své vlastní,

nezávisle na tlaku okolí. Ten bývá často velmi silný, zejména ze strany institucí jako jsou školy, úřady, obchodní sítě, církev apod.

Každá rodina má soubor svých vlastních specifických hodnot, které Reiss (1987, in Matoušek, 1993) nazývá rodinným kodexem, a který zahrnuje i rodinnou paměť. Ta má více funkcí. Slouží jako sklad rodinných zkušeností a současně je vodítkem pro běžné chování rodiny. Kodexem je zjednodušeně řečeno to, co určuje kdy a jak se co má dělat, aby to bylo správné.

Rodinné hodnoty se navenek demonstrují jednak tím, jak rodiče instruují děti (hlášené hodnoty však nemusí být v souladu se skutečnými normami užívanými v rodině) a jednak předměty (mezi rodinné poklady mohou být více řazeny např. automobily, šperky nebo knihy či fotografie). Hodnotová orientace rodiny se, na základě zkušeností z praxe, odráží nejvíce v tom, jak její členové tráví čas (Matoušek, 1993).

4. 2. Manželství a partnerský vztah

Na manželství a lásku, je nutné, stejně jako na vše v životě, pohlížet z vývojového hlediska. To, co vidíme, není skutečnost či stav, ale proces, který se neustále mění pod vlivem normativních i nenormativních událostí. Jak uvádí Možný (1990), chceme-li tento proces postihnout v jeho pohybu, pak díky osám s krajními póly, které představují sociální prostor se čtyřmi dimenzemi, do kterého můžeme zachytit aktuální sociální realitu i dynamiku jejího vývoje. Tyto dimenze jsou ve vztahu k manželství a partnerskému vztahu vymezeny osami o krajnostech:

trvalý závazek	x	otevřená volba
naprostá oddanost mezi partnery	x	vzájemný respekt a nezávislost partnerů
sebeobětování pro vztah	x	seberealizace skrze vztah
přílišná libiduální zdrženlivost	x	spontánní libiduální seberealizace

V současné době je všeobecným trendem přesun hodnot spojených s partnerským vztahem od tradičních hodnot k moderním (od levého sloupce k pravému). Změny nemusí u každého páru probíhat současně. Vývoj může být odlišný i uvnitř vztahu mezi mužem a ženou v různých fázích vztahu.

Situace je taková, že rodiny se od sebe liší:

- podle povahy klíčového vztahu;
- podle svých představ o manželské lásce a stavu její realizace;
- podle bydliště (vesnice / město);
- podle stáří partnerů ve vztahu (generačně).

4. 3. Rodičovství

Rodičovství je pojem, do kterého mohou být, v širším slova smyslu, zahrnovány všechny typy chování rodiče vůči dítěti včetně péče a výchovy, které dítě ovlivňují, nebo v užším smyslu, přímou péčí o dítě a jeho výchovu.

Psychologické rodičovství většinou vzniká na základě rodičovství biologického (alespoň jeden z rodičů je biologickým rodičem) a je protektivním faktorem při ochraně dítěte před ohrožujícím chováním dospělého. Psychologické rodičovství ale může vzniknout i tehdy, jestliže nepříbuzný dospělý pečuje o dítě.

Rodičovství je založeno na instinktivní bázi, svoji roli zde však hraje i kultura. Rodičovství má potenciál doplňovat omezené možnosti malého dítěte a napomáhat učení a rozvoji jeho osobnosti (Matoušek, Pazlarová, 2010).

Schofieldová a Becková (2008, in Matoušek, 2010, s. 48) „rozlišují následující **aspekty rodičovství**:

- dosažitelnost rodiče – podporuje základní důvěru rodiče;
- citlivé reakce rodiče – podporují schopnost dítěte zpracovávat a regulovat chování;
- přijímání dítěte ze strany rodiče – podporuje sebedůvěru dítěte;
- kooperativní pečování rodiče – podporuje u dítěte pocit kompetence;
- začleňování dítěte do rodiny – podporuje u dítěte pocit, že k někomu patří.

4.3.1. Přejít od partnerství k rodičovství

Rodina prochází určitým vývojem, který s sebou zákonitě nese i některé změny postojů v souvislosti s přechody mezi jednotlivými fázemi. Kdy k těmto přechodům dojde, není samozřejmě jasně dáno. Tato vývojová struktura je u každé rodiny relativně

autonomní. Nesleduje kalendářní ani biologický čas. Rodičovská fáze může nastat jak v patnácti, tak ve čtyřiceti letech, sociálně až do konce života.

K tomuto jevu přispěla i možnost využití, dnes již běžných forem spolehlivé antikoncepce, která sice umožňuje ženě vstoupit do společenského života, ale na druhé straně vedla zároveň k poklesu porodnosti pod úroveň reprodukce lidského rodu. Lidé mohou mít sexuální slast, aniž by za to platili péči o příští generaci. Žena tak má možnost rozhodnout se zda, kdy a kolik dětí chce mít. Tím končí po staletí zakotvený model párového soužití, kde mužská dominance byla založena na větší fyzické síle a ekonomické moci a žena byla v tomto vztahu spoutána díky své reprodukční funkci, která ji energeticky vyčerpávala (Možný, 2008).

Změny ve vztahu k rodičovství, možnost jeho plánování se promítly do celé společnosti i dovnitř rodiny. S nízkou porodností se mění i věková struktura společnosti.

Jak už bylo řečeno, rodina prochází během svého vývoje mnoha cykly, které zahrnují koncept přechodů, mezi nimiž je jeden z nejvýznamnějších přechod k rodičovství, u kterého lze rozlišit čtyři jedinečné vlastnosti (Rossiová, 1980, in Možný, 2008):

1. Přechod, k němuž dochází pod silným sociálním tlakem (působí zejména na ženu, jejíž sociální status je spojen s mateřstvím). U bezdětné ženy okolí neustále spekuluje, jaká je povaha tohoto stavu, v čem jsou jeho příčiny.
2. Přechod, k němuž dochází mimovolně (neplánované rodičovství)
3. Přechod k manželství je nerevokovatelný. Jakmile se člověk stane rodičem, je to nezvratná situace, ať už má toto rodičovství jakoukoli povahu. Rodičovství ovlivní osobnost člověka i tehdy, pokud rodič dítě z jakéhokoli důvodu nevychová.
4. Je to přechod zlomový. Dítě, které tu dříve nebylo, tu najednou je. Žena je na rodičovství připravována během těhotenství biologicky, ale ne sociálně. Někdy je tento přechod u ženy provázen šokem, který je označován jako laktační psychóza.

4.3.2. Motivace k rodičovství a jeho plánování

Jak je to u nás s přáním mít děti? Velmi výstižně to shrnuje Z. Matějček ve svých Psychologických esejích (2004, s. 165): „Totiž, někteří chtějí a moc chtějí – a někteří nechtějí vůbec, anebo jen málo. Tak nejvýš jedno. A kdyby to šlo, tak jen tři čtvrtě nebo spíš půlku, anebo jen občas, tak na neděli nebo na víkend. Ale to bohužel nestačí. Jedno

dítě nenahradí dva rodiče, natož dvě babičky a dva dědečky. Na to máme jednoduché laické počty. Ale i když naši demografové dovedou počítat mnohem lépe, vychází to nastejno: S naší budoucností jakožto národa to zrovna moc pěkně nevypadá“.

Početí dítěte a jeho narození je výsledkem mnoha impulsů. Nejde jen o reprodukci lidského rodu, ale i lidského řádu (Mareš, 2002). Není to ale jen pud zachování rodu, který je společně s pudem zachování vlastního života základní motivační základnou lidského chování. Otázkou zůstává, jestli je rodičovství pouze pudovou záležitostí a jestli jeho potlačení, může přinést nějaké negativní důsledky. Jen to, že hovoříme o plánování rodičovství nasvědčuje tomu, že tuto pudovou sféru je člověk schopen kontrolovat. V současné době se ve světě setkáváme na jedné straně s populační explozí v některých rozvojových zemích a na druhé straně s bojem o každý lidský život kvůli udržení reprodukce dané společnosti v mnoha vyspělých zemích. Přitom je zajímavé, že antikoncepční politika v přelidněných oblastech zeměkoule má stejně tak malý účinek, jako opatření ke zvýšení porodnosti v zemích s opačným problémem (Brabicová, 1973).

Dříve byly děti výhodnou investicí, která měla z ekonomického hlediska rychlou návratnost. V dnešní době tomu tak zdaleka není. Příprava na povolání trvá déle, a tím i návratnost investice do dětí je delší. Ostatně v současnosti při rozhodování o počtu dětí v rodině hrají roli především individuální potřeby a zájmy. Ve prospěch menšího počtu dětí mimo ekonomické hledisko přistupuje i názor, že jsou z hlediska výchovy a vzdělávání lépe zvládnutelné. Ze zdravotního hlediska se snižuje riziko dětské úmrtnosti, takže tzv. náhradní děti ztratily své opodstatnění. Přestože je rodičovství spíše společenskou investicí, rodiče samozřejmě nemotivuje k budování početnější rodiny populační systém a celospolečenská reprodukce.

Mezi hlavní **důvody, proč lidé chtějí mít děti** jsou podle Z. Matějčka (1986, 2004):

1. *Instinkt* – bezdětnost rodičů je něčím nepřirodním a nepřirozeným Pud pohlavní a rodičovský spojují člověka s ostatní přírodou.
2. *Tendence ukázat sobě i druhým schopnost plodit děti*, tj. potenci, zdraví, normalnost.
3. Dítě znamená *posílení rodinného společenství*, přináší radost a zábavu do rodiny.
4. Některým ženám *dává možnost mít vůbec nějakou společenskou roli*, protože kvůli vzdělání, původu apod. nemají praktický výběr jiných alternativních rolí.
5. Děti *dělají manželství šťastnější?* Některá manželství udržovaná jen kvůli dětem bývají více nešťastná než bezdětná.

6. *Těhotenství a narození dítěte může být i prostředkem nátlaku na partnera, prostředek „pomsty“ vlastním rodičům za přísnou výchovu.*
7. *Děti mohou být i hospodářským činitelem - levnou pracovní silou, pojistkou pro stáří rodičů.*
8. *Vyhovění sociálnímu tlaku, být konformní, normální.*
9. *Mít důkaz o pokračování vlastního života, a to ve smyslu biologickém, tak tvořivého díla výchovy, přesah člověka, otvírá budoucnost dál.*
10. *Děti jsou zdrojem neopakovatelných zkušeností a prožitků. I starosti s dětmi jsou specificky lidské vlastnosti jinak neprožitelné.*

Proč nemít děti?

1. *Finanční náklady na děti, snížení hospodářské úrovně rodiny s více dětmi.*
2. *Omezené možnosti vzdělání, kvalifikace, zaměstnání a výdělku pro matku s dětmi.*
3. *Vzdát se jiných přitažlivějších rolí než rodičovských.*
4. *Děti přinášejí zmatek, hluk, nepořádek, uvázání u plotny.*
5. *Ztráta krásy pro ženy.*
6. *Zvykneme si na děti a ony nás pak opustí – výčitky pokud se jim nedaří, dostanou-li se na scestí.*
7. *Na podkladě zkušeností z vlastního dětství - přání mít děti se zakládá hluboko v dětství, nikoli až v období sexuálních vztahů. S tím souvisí i stará zkušenost, že spíše chtějí mít více dětí lidé, kteří prožili šťastné dětství, než ti, kteří je takové neměli.*

Hospodářské důvody ustupují do pozadí před důvody psychologickými – citovými. Ve výzkumu, který Z. Matějček společně s kolegy (1986) prováděl, na přímý dotaz, proč někteří lidé nechtějí mít děti, odpovídali rodiče dětí vyloženě nechtěných, částečně nechtěných i vysloveně chtěných se vzácnou jednomyslností a se zřejmým despektem vůči bezdětným, že jde o projev sobectví. Jako hlavní důvod, proč lidé chtějí mít děti, uváděli tyto důvody:

1. *náplň života - 34%*
2. *uspokojování citových potřeb - 22%*
3. *přílív podnětů - 19%*

4.3.3. *Autonomie v otázce výchovy a hodnotového systému*

Při výchově dětí si není možné zachovat naprostou autonomii. Vzdělání a výchova se velkou měrou přenáší z rodiny na školu a do rukou specializovaných odborníků.

C. M. Macleod (1997, in Možný, 2008)) rozlišuje v principu **dvoji koncepci (a praxi) rodičovské autonomie:**

Tradiční koncepce – zahrnuje právo a povinnost přenášet na dítě jejich hodnotový systém a představu o dobrém životě. K tomu mohou volit takové výchovné prostředky, které jim připadají jako nejvhodnější.

Liberální koncepce předpokládá, že rodiče budou do výchovy a vzdělávání zasahovat co nejméně. Dítě si zde samo vybírá, co bude pro jeho život podle jeho názoru to nejlepší.

Modernějšími verzemi této koncepce jsou:

Demokratická koncepce, která sice předpokládá povinnosti rodičů vzhledem k předávání hodnot, ale zároveň klade důraz na to, aby děti hodnoty předávané rodiči přijaly a zvnitřnily na základě svobodné volby.

Umírněná liberální koncepce umožňuje rodičům předat dítěti své hodnoty, ale podporuje dítě, aby si je porovnálo s jinými hodnotovými koncepcemi a přijalo za svou takovou, která je, dle jeho názoru, tou nejlepší.

4.4. HODNOTA DÍTĚTE

Dítě mělo odjakživa svou jedinečnou hodnotu pro společnost, pro rodinu i pro své rodiče. Zvláště pro ženu je dítě něčím, co jí umožňuje vytvořit si jistý sociální status, utvořit si svou identitu. V současné době, ale s rostoucími možnostmi, které se ženě díky možnosti vzdělání a změny postoje společnosti nabízí (možností volit mezi různými rolími alternativami) se mění i reprodukční strategie (Mareš, 2002).

„Celosvětový vývoj směřuje k psychologizaci a emocionalizaci rodinných vztahů. Znamená to, že se důraz klade na uspokojení osobních psychických potřeb dospělého člověka soužitím s dětmi. Je pravděpodobné, že teprve na určité ekonomické úrovni rodiny, se dítě pro své rodiče a pro společnost v níž žije, stává hodnotou citovou. Teprve tam, kde neprobíhá denní zápas o přežití, přestává být dítě zátěží. Dítě má pak hodnotu samo o sobě a přináší to, co dnes označujeme jako uspokojení duševních potřeb. Je možné

nedívat se na hodnoty jako na cíl snažení, ale jako na prostředek k uspokojování psychických potřeb. Do tohoto systému lze zařadit i hodnotu dítěte pro rodinu“.
(Matějček, 1992, s. 41)

Langmeier, Matějček (1963,1968) rozlišují **základní okruhy potřeb, které dítě pomáhá uspokojovat:**

1. Stimulace, která vede k aktivitě.
2. Smysluplné prostředí, které dává možnost učení a získávání zkušeností.
3. Citový vztah, který dává pocit životní jistoty.
4. Identita, která dává vědomí vlastního já, autonomie, sebeúcty a společenské hodnoty.
5. Otevřená budoucnost, která představuje časový rozměr lidského života.

Otázkou pak je, zda a do jaké míry „mít či nemít dítě“ přispívá k uspokojení základních potřeb a jakou „psychosociální cenu“ musí za uspokojení těchto potřeb zaplatit. Vzniká typický vnitřní konflikt, který se může jevit navenek jako ambivalentní postoj.

4. 5. Děti v rodině

Děti vyrůstající v rodině nezažívají totéž. Pokud vyrůstají v rodině jako první a jediné dítě, je pozornost rodičů soustředěna pouze na ně. S narozením sourozence se však vzniká odlišná situace. S větším počtem dětí se podíl rodičovské pozornosti mění. Více dětí v rodině dává také více příležitostí k navazování mnoha různých vztahů, které mohou být pro dítě obohacujícím, ale i zátěží (Matoušek, Pazlarová, 2010).

Starším dětem vícepočetná rodina přináší možnost pečovat o mladší sourozence, čímž si zlepšují mnohé své dovednosti. Mladší děti mohou být motivovány k lepším výkonům, pokud se snaží vyrovnat se starším sourozencům. Toto sociální prostředí dětem nabízí rovněž možnosti k jejich sociálnímu vývoji. Práva a zájmy jednotlivých dětí na sebe vzájemně narážejí, každý se snaží dosáhnout svého. Mimo přirozeného „sobectví“, sourozenecké žárlivosti a rivality, tedy s horšími stránkami sourozeneckých vztahů, se kterými se děti musí naučit zacházet, se tu ale projevuje i řada konstruktivních a prosociálních tendencí. Je to jedinečná škola soužití (Matějček, 1992).

Sourozenecká pozice může do jisté míry ovlivňovat povahu člověka. Touto otázkou se zabýval ve své teorii osobnosti např. Alfred Adler „Pozice dítěte v rodinné konstelaci –

pořadí při narození či pořadí mezi sourozenci – významně ovlivňuje budoucí životní styl. Druhé či prostřední dítě si s větší pravděpodobností vybere ambiciózní životní styl, aby předčilo nejstaršího sourozence. Nejstarší dítě se rádo vrací do minulosti, kdy nemělo rivala a spíše si volí konzervativnější životní styl. Nejmladší dítě má starší sourozence, kteří ho svým způsobem ve vývoji popohánějí. Nejmladší dítě nikdy nezažívá ztrátu pozornosti a spíše očekává, že si bude žít jako princ či princezna (Prochaska, Norcross, 1999, s. 69 – 70).“ Nevýhodou této sourozenecké pozice je, že ostatní členové rodiny přistupují k nejmladšímu dítěti stále jako k „věčně malému“. Jeho názory a činy tak nemusí být brány zcela vážně“ (Leman,1997, in Michalčáková, Jelínek, 2002, s. 181).

Psychologické sourozenecké pozice v rodině se navíc mohou lišit od pozic daných pořadím narození. Např. postižené dítě se stává často „nejmladším“ bez ohledu na pořadí svého narození. Ostatní děti k němu zaujímají rodičovský vztah a chrání jej (Matoušek, Pazlarová, 2010).

4.5.1. Jedináčkovství

Jedináček je z etiologického hlediska jakousi přírodní anomálií. Lidský rod by vyhynul, kdyby bylo přirozené mít jenom jedno dítě. Něco z vědomí této nepatřičnosti spolupůsobí ve výchovných postojích rodičů patrně ještě nyní. Jsou více úzkostní a často mají až příliš vysokou citovou angažovanost vzhledem k dítěti. Na to jsou pak kladeny také mnohem vyšší nároky a požadavky a jedináček se tak stává „nástrojem“ k uspokojování osobních cílů a záměrů rodičů (Matějček, 1992). „ Kontakty těchto dětí jsou v rodině omezeny na otce a matku, veškerá rodičovská pozornost nemusí být dělena mezi další sourozence. Nemožnost blízkého kontaktu jedináčků s jedinci přibližně stejného věku v rámci nejužší rodiny může v pozdějším vývoji způsobit obtíže v navazování vztahů s vrstevníky“ (Michalčáková, Jelínek, 2002,s. 180). Postavení přímého potomka svých rodičů a někdy i prarodičů může dítěti propůjčovat určitou moc, které může zneužívat (Matoušek, Pazlarová, 2010).

4.5.2. Dvě nebo tři děti

Při dvou rodičích a dvou dětech získáváme šest vzájemných vztahů. Při dvou rodičích a třech dětech je však takovýchto vztahů deset, čili asi dvakrát tolik, což představuje podstatně jinou sociální situaci. Pro každou jednotlivou rodinu je tedy velký rozdíl, má-li

dvě nebo tři děti. Jednoduše řečeno, dvě děti jsou konkurence, tři děti trojúhelník. Při třech dětech můžeme hovořit o sourozenecké skupině, která má svoji dynamiku podobně jako rodinný systém.

V sourozeneckých vztazích hraje velkou roli i věkový rozdíl mezi dětmi. Všeobecně se počítá, že „přirozený“ věkový odstup mezi dětmi jsou dva až tři roky. V batolecím věku jsou si děti spíše konkurenty, berou si vzájemně hračky apod., ale ve starším věku kromě konkurence mají více příležitostí i ke společné hře, zájmům apod. Věkový rozdíl přesahující dvě vývojové fáze a dva „přirozené“ odstupy, tedy 6 let a více, naproti tomu působí, že děti vyrůstají jako samostatné jednotky a ne jako skupina. Mohou se mít rády, mohou se obdivovat, tolerovat, ale starší je vůči mladšímu v pozici dospělého, a ne partnerského dítěte.

4.5.3. Rodiny s více dětmi

„Jsou-li v rodině čtyři děti nebo více, dostávají sourozenecké vztahy poněkud jiný ráz. Vytváří se spíše skupina se skupinovou mentalitou. Dnešní rodiny s více dětmi jsou takovéto spíše programově, z vnitřní motivace (jsou vysloveně na děti zaměřené) nikoli z neznalosti a neodpovědnosti při nízké intelektové a socioekonomické úrovni. Mnohočetné rodiny, kde by děti žily v bídě a v podmínkách sociokulturní deprivace, sice u nás stále existují, naštěstí však zřídka, že mohou být do značné míry pod projektivní kontrolou orgánů péče o dítě. (Stranou ponecháme početné rodiny romské s jejich specifickou problematikou). Děti jsou tu plánované, pozitivně přijímané (Matějček, 1992, s. 83 - 84).

„Psychologické studie, v nichž sledovanou proměnnou je velikost rodiny, dnes víceméně souhlasně dokládají (Rutter in Matějček, 1992, s. 84), že ve velkých rodinách je tendence k nižší verbální inteligenci (měřené standardními testy) a k nižší úrovni čtení. Vysvětlení se hledá v tom, že v takovýchto rodinách je celkově méně verbální komunikace, mimo jiné i proto, že všichni mluví najednou. Rodiče mají na jednotlivé děti méně času, následkem čehož se děti v rodině baví více s druhými dětmi než s dospělými. Mají tedy chudší slovník, méně abstraktních pojmů, menší dovednost v konverzaci apod.“

Vícedětné rodiny lze rozdělit do několika skupin:

- První skupinu tvoří rodiny, které přivádějí na svět více vlastních dětí záměrně, plánovaně. Uplatňuje se v nich tradiční model rozdělení rolí. Žena zajišťuje péči o děti a chod domácnosti, zatímco manžel je nucen více času věnovat svému zaměstnání. V těchto rodinách děti získávají nejen kvalitní výchovu, ale jsou uspokojovány v potřebné míře i po stránce emoční a materiální.
- Druhou skupinu tvoří rodiny, kde rodiče měli při zakládání rodiny představu o dvou až třech dětech. Tento plánovaný počet byl ale překročen např. kvůli narození dvojčat nebo trojčat.
- Třetí skupina je pak složena z rodin, které přijímají děti do adopce i pěstounské péče, často i k vlastním dětem. „Tyto uměle vytvořené rodiny brzy získávají všechny psychologické charakteristiky rodiny tzv. normální. Svou početností působí ovšem nápadně a připomínají spíše model rodiny z minulého století. Tato vnější nápadnost při vnitřní vřelosti a stabilitě působí příznivě na utváření identity dětí. Přestože děti nejsou pokrevními sourozenci. Vytváří se zde prakticky totéž sexuální tabu jako mezi sourozenci vlastními žijícími v rodinách. Sourozenecká solidarita je tu jedním z nápadných, nepochybně pozitivních rysů života. Panuje tu přirozená dělba práce a nároky vzdělávací zdaleka tolik nepřevyšují nároky pracovní, jak tomu bývá v našich běžných rodinách. Děti jsou pak většinou vskutku pracovité. Starší děti mají velkou příležitost pečovat o nejmladší dítě v rodině, které je mimořádně atraktivním a výrazně stmelujícím činitelem; kultivuje se tak zcela přirozeně rodičovské chování, které u dětí dozrává v průběhu středního školního věku a pro něž je v podmínkách našich běžných rodin jinak málo příležitostí“ (Matějček, 1992, s. 84).
- Čtvrtá skupina rodin vzniká na základě společné domácnosti dětí a rodičů z předchozích manželství, nebo polosiroteci vedle vlastních dětí.

II. VÝZKUMNÁ ČÁST

5. METODOLOGICKÝ RÁMEC VÝZKUMU

5. 1. Výzkumný problém

Přestože v českých domácnostech již dlouhou dobu klesá průměrný počet dětí, nebylo zatím věnováno dostatek pozornosti rodinám, jdoucím mimo tento současný trend rodin s jedním nebo dvěma dětmi. Patří mezi ně ty, které se rozhodly obklopit se více dětmi navzdory nepříznivému společenskému klimatu, jež bohužel není vícečetným rodinám příliš nakloněn. Dosavadní demografické studie a sociologická šetření, zaměřená na demografické chování a hodnotové systémy různých skupin obyvatelstva, neumožňují hlubšímu proniknutí do daného problému. Takový obraz by mohl poskytnout kvalitativní výzkum, který je ovšem zatím stále ještě málo obvyklý. I když se zdravým fungováním rodin již zabývalo několik studií, k tématu rodin s více dětmi jsem našla pouze jednu diplomovou práci, která se zaměřila na zkoumání způsobu života početnějších rodin a motivaci těchto rodičů k založení rodiny čítající pět a více dětí.

Problematika vícečetných rodin si jistě zaslouží pozornost. V tomto výzkumu se zaměřuji na doposud málo probádané charakteristiky rodin s více dětmi, na jejich funkčnost a rodinnou hardiness. Tyto rodiny jsou často vystaveny mnoha náročným životním situacím i trvalému stresu, vzhledem k nutnosti zvládnout náročnější péči o děti, zajištění bezproblémového chodu domácnosti a zabezpečení rodiny po stránce finanční. Z výzkumu by měla vyplynout doporučení vhodná pro rodiny s více dětmi, využitelná v rodinné terapii i běžné praxi, kde se nyní, spíše než na sledování rodinných deficitů, klade důraz na identifikaci a posilování potenciálních schopností rodiny, jejich projektivních faktorů. Zajisté by se tak dalo zamezit řadě problémů, s nimiž se tyto rodiny denně potýkají.

5. 2. Výzkumné cíle a otázky

Výzkum vychází ze zkušeností rodičů z rodin s více dětmi a z jejich prožívání rodičovské role s využitím klinických i dotazníkových metod a jeho cílem je:

- zmapovat rodinné fungování v rodinách s více dětmi,
- zjistit jaká je motivace rodičů k založení rodiny s více dětmi
- nalézt zdroje resilience, způsoby, jak se rodiče vyrovnávají se zvýšenou zátěží související s větším počtem dětí v rodině a jak se tato zátěž odráží na vzájemných vztazích mezi rodiči a dětmi i mezi sourozenci navzájem
- navrhnout vhodná doporučení pro rodinné psychologické služby poskytované rodinám s více dětmi

Z těchto cílů vyplývají následně výzkumné otázky:

- Jak se vyvíjí a proměňuje fungování a způsob života rodin s větším počtem dětí v průběhu času od narození prvního dítěte až po současnost?
- Které faktory se podílejí na optimálním fungování rodiny?
- Jaká je motivace rodičů k založení rodiny s více dětmi?
- Jaké jsou protektivní faktory v rodinách s více dětmi a jakých strategií využívají vícečetné rodiny při řešení problémů a zvládání zátěže?
- Jaká doporučení lze učinit ve vztahu k psychologickým službám poskytovaným rodinám s více dětmi, aby došlo k jejich zkvalitnění?

6. APLIKOVANÁ METODIKA

V bakalářské práci jde o smíšený typ výzkumu, který je kombinací kvantitativního a kvalitativního přístupu. Glaser a Straus (1967, in Hendl, 2005) se domnívají, že neexistuje konflikt mezi kvalitativními a kvantitativními metodami. Naopak, vzhledem k rozšiřování poznatků o člověku a sociálním světě, je vhodné využít obou strategií, protože jejich výsledky se vzájemně doplňují.

Kvalitativní přístup umožňuje bližší porozumění a interpretaci individuálních lidských problémů jednotlivých aktérů. Díky těsnému vztahu výzkumníka, který se nachází uvnitř situace, lze získat bohatá hloubková data, a tím dosáhnout kontextuálního porozumění, celostního obrazu o zkoumaném problému. Jde zde o události a procesy, s nimiž jsou ve vzájemných souvislostech.

Kvantitativní přístup podává zobecnění na základě tvrdých a spolehlivých dat, lze jím potvrdit teorie. Popisuje variabilitu proměnných a jejich vzájemného vztahu. Využívá se zde statistických metod (Hendl, 2005).

Smíšený výzkum jsem se rozhodla použít, abych mohla využít výhody obou přístupů. Informace získané kvalitativním, terénním výzkumem, tak mohu podpořit tvrdými daty na základě kvantitativního přístupu.

6. 1. Organizace a průběh výzkumu

Výzkum probíhal ve třech hlavních fázích:

V první fázi výzkumu jsem zkontaktovala 4 rodiny s více dětmi, které znám osobně a při setkání s nimi nebo formou telefonického rozhovoru jsem si domluvila návštěvu v jejich domácnostech. Současně jsem oslovila osoby z mého okolí, u kterých jsem se domnívala, že by mi mohly poskytnout kontakt na další vícečetné rodiny. Díky jejich pomoci jsem získala 6 rodin, které mi posléze (metodou sněhové koule) umožnily získat pro výzkum poslední 2 rodiny. V těchto případech jsme si datum návštěvy s rodinami domlouvali telefonicky. V předvánočním čase a v období chřipkových epidemií, jsme termíny častokrát byli nuceni měnit. Paradoxně jsme si tak již předem, díky často humorným peripetiím, budovali přátelský vztah, a tak jsem do rodiny nepřicházela už jako „úplně cizí člověk“.

Druhou fází výzkumu byla samotná *návštěva v rodině*, v rámci které jsem získávala potřebná data pomocí více metod. V úvodní fázi jsem snímala *anamnestická data ve spojení s metodou genogramu*. Této techniky se zúčastňovaly různou měrou jak rodiče, tak děti. V další části návštěvy, kdy už byla atmosféra uvolněnější, jsem přistoupila k *polostrukturovanému rozhovoru s rodiči*, do kterého však aktivně zasahovaly i děti. Jako „odměna“ za trpělivost a spolupráci všech členů rodiny byla následně provedena *administrace testu FAST*, na kterou se těšili především nejmladší členové rodiny (tajemný kuřík byl častým důvodem jejich dotazů, což současně napomáhalo k navázání přátelského vztahu). Tuto metodu členové rodiny pojímali spíše jako hru a vítané uvolnění po rozhovoru, který vyžadoval delší soustředění. V poslední části návštěvy jsem rodičům poskytla informace k *vyplnění dotazníkových metod*. Vzhledem k pozdním večerním hodinám (návštěva trvala často i několik hodin) jsem rodičům nabídla, zda chtějí dotazníky vyplnit hned nebo je raději pošlou elektronickou poštou. Ve čtyřech případech rodiče volili formu elektronické pošty, jedna rodina se rozhodla zaslat dotazníky klasickou poštou. Ostatní rodiny jsem navštívila ještě jednou v jejich domovech a materiály si vyzvedla osobně. Často se jednalo v podstatě o druhou návštěvu, při které jsem mohla získat další doplňující informace.

Třetí fáze výzkumu zahrnovala *třídění, analýzu a vyhodnocení získaných dat*. Kvalitativní data jsem nejdříve přepsala, vytřídila podstatné informace a přistoupila k jejich interpretaci, při které jsem se snažila být nestranná, aby nedošlo z mé strany k jejich ovlivnění. Ke kontrole validity jsem využila techniku triangulace, abych mohla informace zhodnotit z více úhlů pohledu. Tímto způsobem jsem mohla porozumět hlouběji zkoumaným otázkám, aby nebyla oslabena jejich věrohodnost.

6. 2. Výzkumný soubor

Při kvalitativním výzkumu je velmi těžké získat reprezentativní vzorek, protože sběr dat je založen na ochotě a důvěře účastníků. Z tohoto důvodu jsem výzkumný soubor sestavila na základě prostého záměrného výběru, který spočívá v tom, že účastníci jsou vybíráni na základě posouzení, zda jsou pro výzkum vhodné a současně jsou-li ochotni se ho zúčastnit (Mioviský, 2006; Sobotková, 2003).

Do výzkumu bylo zahrnuto 12 rodin, z nichž osm žije v Jihomoravském a pět v Moravskoslezském kraji. Kritériem účasti ve výzkumu byla úplná rodina se čtyřmi a více

děti, které žijí s rodiči ve společné domácnosti. Do výzkumu nebyly zařazeny doplněné rodiny, kdy jeden z rodičů je vlastní a druhý nevlastní. Dalším kritériem bylo, aby alespoň některé děti byly ještě ve školním věku.

Při získávání účastníků výzkumu jsem nejdříve oslovila čtyři rodiny, které znám osobně a s některými jsem i v pravidelném kontaktu. Dalších šest rodin se mi do výzkumného souboru podařilo zařadit prostřednictvím mých známých, kteří na moji prosbu tyto rodiny nejdříve sami oslovili, a po jejich předběžném souhlasu s výzkumem, jsem je kontaktovala a domluvila si setkání. Díky těmto rodinám jsem získala poslední dvě rodiny metodou sněhové koule.

Tab. 1. Výzkumný soubor

Celkový počet úplných rodin:	12	rodiny se čtyřmi dětmi:	10	s pěti dětmi:	2
Celkový počet dětí:	50	chlapců:	27	dívek:	23
		vlastní:	49	v pěstounské péči:	1
Národnost rodičů:		česká :	23	jiná:	1

Manželství	Průměr -roky; měsíce	Rozpětí - roky
Délka manželství	14	9 -24
Věk manželů při vstupu do manželství	22 ; 6	18 - 30
Věk otce při vstupu do manželství	25	22 - 30
Věk matky při vstupu do manželství	22 ; 6	18 - 25

Rodiče	Průměr -roky; měsíce	Rozpětí - roky
Věk manželů v době výzkumu	37; 10	33 - 45
Věk otce v době výzkumu	38; 6	34 - 45
Věk matky v době výzkumu	36; 4	33 - 45
Věkový rozdíl manželi	3; 4	0 - 11

Děti	Průměr – roky; měsíce	Rozpětí -roky; měsíce
Věk dětí	7 ; 8	0; 4 – 22;8
D1 - první narozené dítě	11; 9	9 -22; 8
D2 - druhé dítě	9	5; 4 - 20; 10
D3 - třetí dítě	6; 9	3; 4 - 13; 10
D4 - čtvrté dítě	4; 1	0; 4 - 11; 4
D5 - páté dítě	0; 9	0; 6 - 1; 1

Vzdělání rodičů	Učňovské	SŠ nebo učňovské s maturitou	VŠ
manželé	5	13	6
otec	4	4	4
matka	1	9	2
Náboženská orientace	římskokatolická církev	jiná církev	bez vyznání
manželé	18	4	2
Otec	9	2	1
matka	9	2	1

6.3. Použité výzkumné metody

Ve svém výzkumu jsem se snažila přistupovat k rodině ze systémového hlediska. Tomuto záměru jsem podřídila i volbu metod, kde jsou v rodinné diagnostice možnosti výběru stále ještě poměrně omezené.

Abych dosáhla kvalitní diagnostiky rodiny, snažila jsem se postupovat podle doporučení T. Jacoba (in Sobotková, 2003) a spojit kvalitní klinické hodnocení rodiny s pozorováním jejích behaviorálních projevů v reálné situaci s využitím sebeuposuzovacích technik.

Z klinických metod jsem do výzkumu zařadila *návštěvu v rodině*, která má nezastupitelný význam vzhledem k možnosti zkoumání rodiny v jejím přirozeném prostředí. *Polostrukturovaný rozhovor* jsem použila k získání informací o názorech, postojích, záměrech a přáních rodičů, a také o jejich zkušenostech.

Jako doplňkovou metodu, která umožňuje kombinaci kvalitativního a kvantitativního přístupu a není ve výzkumech příliš častou, jsem použila *genogram*, který mi pomohl proniknout hlouběji do rodinné anamnézy napříč více generacemi. Při snímání dat jsem měla v rámci kvalitativního přístupu možnost sledovat interakci mezi členy rodiny a jejich informovanost o členech širší rodiny a v souvislosti s kvantitativním přístupem jsem se pokoušela zjistit, nakolik mohl počet členů v původních rodinách rodičů a prarodičů ovlivnit rozhodnutí založit rodinu s více dětmi.

Testové metody jsem volila takové, které jsou založeny na systémovém přístupu. Patří mezi ně sebeuposuzovací technika *Škála rodinného prostředí* (ŠRP, Hargašová, Kollárik, 1986) a jedna z novějších testových metod – *Test rodinného systému* (FAST). K těmto testovým metodám jsem přiřadila ještě dotazník Family Hardiness Index (FHI), který se řadí do skupiny dotazníků měřících rezistenci vůči stresu se zaměřením na zdroje odolnosti v rodině.

6.3.1. Návštěva v rodině

Pozorování rodiny v jejím přirozeném prostředí má nezastupitelný význam při výzkumu rodin. Základním předpokladem pro poznání rodiny je sblížení se výzkumníka s jejími

členy tak, aby vznikla atmosféra vzájemné důvěry, která umožňuje hlubší vhled do rodinného života.

Tato metoda přináší řadu údajů o tom, jak rodina žije. Návštěvník může pozorovat členy rodiny přímo v akci a sledovat ji nejen ve sféře komunikační, ale i při praktické činnosti. Nenahraditelným přínosem k vytvoření si celostního pohledu na rodinu je i to, jak rodina zachází se svým prostředím (Matoušek, 1993). Při své návštěvě jsem si všímala, mimo vzájemných interakcí, i bytu, ve kterém rodina žije, a který je, jak se zmiňuje Matoušek (1993, s. 63), „výsledkem životního stylu a zároveň jeho svědectvím“.

Výhodou této metody je, že při ní lze aplikovat i jiné klinické či testové metody (Sobotková, 2007).

Návštěvu v rodině jsem uskutečnila v jedenácti rodinách. V deseti za účasti obou manželů a všech dětí. V jedné rodině se mi stále nedařilo dohodnout s matkou vhodný termín. Snažila se přesunout rozhovor do prostor Domu dětí, kde děti navštěvují pravidelně kroužky a dva dny v týdnu zde s nimi tráví prakticky celé odpoledne. Měla jsem dojem, že si návštěvu nejspíše nepřeje manžel, a tak jsem na návštěvě netrvala (rozhovor byl proveden v DDM) jen jsem požádala, zda by nebyl otec ochotný alespoň vyplnit dotazníky, které jsem si osobně vyzvedla následující týden v domácnosti. Měla jsem tak přece jen možnost během krátké návštěvy zjistit, jak rodina žije. Ve dvou rodinách byla při první návštěvě přítomná pouze matka a děti. S otci jsem provedla rozhovor až při druhé návštěvě, kdy jsem přebírala vyplněné dotazníky.

Na základě zkušeností z jiných výzkumů (Matoušek, 1982; Sobotková, 2007) jsem se snažila návštěvy uskutečňovat v pracovní den v odpoledních a večerních hodinách. Ve čtyřech rodinách jsem, vzhledem ke vzdálenějšímu místu bydliště či pracovní době otce, provedla návštěvu během víkendu.

Průběh návštěvy byl, pokud to bylo možné, koncipován podle postupu doporučeného zkušenými výzkumníky. V některých případech, vzhledem k okolnostem (především kvůli časovému rozvrhu či zvyklostem v rodině) návštěva probíhala v jiném sledu, což ale nijak neovlivnilo získávání potřebných dat, někdy to naopak bylo přínosné.

Na základě výzkumu velkých pěstounských rodin (Sobotková, 2003), byl vypracován návrh analýzy dat získaných při návštěvě v rodině, kde vystoupily do popředí čtyři roviny,

ve kterých je, dle Sobotkové (2007), vhodné rodiny sledovat. Tyto roviny tvořily základ mého posuzování rodiny:

Rovina A: Regulace přístupu:

Souvisí s hranicemi rodiny, jejím sblížením a otevřeností vůči návštěvníkovi.

Rovina B: Sociálně – psychologická atmosféra:

Zahrnuje obsahové, pocitové a dojmové aspekty, zachycující celkovou atmosféru domova. Tu lze zachytit mimo jiné také na základě neverbálních projevů, subjektivních pocitů i pocitů pozorovaných u jednotlivých členů rodiny

Rovina C: Styl bydlení:

Jde o ráz bytu, o to, jak se rodina prezentuje či stylizuje před návštěvníkem, kam až mu dovolí nahlédnout, na které oblasti či části bytu se snaží upozornit, případně které hodlá skrýt.

Rovina D: Hranice osobních teritorií:

Na kompatibilitu členů rodiny a rodinnou kohezi lze usuzovat na základě síly a propustnosti hranic mezi privátním územím členů rodiny.

6.3.2. *Polostrukturovaný rozhovor*

„Rozhovor patří mezi nejobtížnější a zároveň nejvýhodnější metody pro získávání kvalitativních dat“ (Miovský, 2006, s. 155). „Představuje zprostředkovaný a vysoce interaktivní proces získávání dat“ (Ferjenčík, 2000, s. 171). Pro svůj výzkum jsem použila polostrukturované interview, které dokáže řešit mnoho nevýhod jak plně strukturovaného, tak nestrukturovaného rozhovoru. Při jeho zvládnutí je třeba určitých sociálních dovedností a citlivosti a schopnosti pozorovat (jak introspektivní, tak extrospektivní pozorování) (Miovský, 2006).

Je důležité si uvědomit, že v rozhovoru hraje hlavní roli řeč a jakákoli verbální výpověď tedy nikdy nezachytí úplně přesně skutečnost, protože v souvislosti s kódováním a přenosem informací do systému jazyka vzniká řada deformací. Jednak na straně respondenta, a stejně tak na straně výzkumníka (Ferjenčík, 2000).

Základem každého rozhovoru jsou otázky, které zásadně ovlivňují kvalitu získaných informací. Kerlinger (1972, in Ferjenčík, 2000) uvádí sedm kritérií pro výběr otázek, kterými jsem se při sestavování rozhovoru řídila:

1. Otázka musí mít vztah k výzkumnému problému.
2. Typ a forma otázky musí odpovídat typu a charakteru informace.
3. Otázka musí být jasná a ne dvojsmyslná.
4. Otázka nemá být sugestivní.
5. Otázka nemá stavět na informacích, které respondent nezná.
6. Otázka musí být formulovaná tak, aby byla emocionálně přijatelná.
7. Otázka nemá navádět k sociálně žádoucím odpovědím.

V rozhovoru jsem užívala otevřených otázek, aby u respondentů neomezovaly možnosti odpovědí. Při kladení otázek jsem využívala, s ohledem na situaci a přístup respondentů, jak přímých, tak nepřímých a projektivních otázek. Snažila jsem se využít i technik kladení otázek, které mi posloužily k udržování správného průběhu interview, jak to doporučuje M. Svoboda (1999).

Během rozhovoru jsem se držela předem vymezených témat – okruhů otázek a konečnou formulaci dotazu jsem volila s ohledem na okolnosti a osobnost obou rodičů. Každé téma zahrnovalo implicitně více podotázek, jejichž prostřednictvím jsem se přiblížila ke klíčovému dotazu. Tento způsob vedení rozhovoru se mi osvědčil. Nebyl tolik formální a umožňoval individuální přístup k rodičům. U některých manželů jsem zpočátku raději volila projektivní a nepřímé dotazování, část manželských párů se hned otevřeně vyjadřovalo i k citlivějším dotazům. Vyhovoval jim dynamičtější přístup s jasnými a přímými otázkami. Citlivý přístup považuji při této metodě za velmi důležitý pro získání důvěry u dotazovaných osob. Je třeba uplatnit empatii a počítat s nutností improvizace. Skoro každou z těchto rodin potkalo během společného života něco nepříjemného, a právě v tomto případě jsem postupovala obzvláště opatrně, protože hovořit o těchto otázkách bylo pro rodiče stále ještě bolestné.

Zejména otcové byli asi v polovině případů nejdříve nedůvěřivější a uzavřenější, ale během rozhovoru se mi většinou podařilo přesvědčit je, že rozhovor je pro ně „bezpečný“. Nejdříve jsme společně našli téma (nesouvisející s výzkumem), jež jim bylo blízké, nebáli se o něm hovořit. To mi otevřelo cestu i k dalším, náročnějším tématům, při kterých se byli ochotni podělit o své pocity, svěřit se se svými obavami. K mému překvapení se často právě nejvíce nedůvěřiví partneři stali ke konci rozhovoru těmi, kteří byli v rozhovoru aktivnější a dominantnější.

Rozhovor obsahoval tyto témata – okruhy k otázkám:

Základní obecné informace:

Anamnestické údaje - informace o jednotlivých členech rodiny

- věk, zdravotní stav členů rodiny
- vzdělání a současné zaměstnání, spokojenost s e zaměstnáním, jeho vliv na rodinný život
- hodnotová orientace, vztah k víře, angažovanost ve veřejném životě

Bydlení

- město / vesnice (stěhování)
- samostatné / společné s rodiči (prarodiči)
- spokojenost se současnou úrovní bydlení

Vývojové fáze rodiny – normativní vlivy

Doba před uzavřením sňatku, sňatek

- pořadí manželství

Doba po uzavření sňatku

- vzájemné přizpůsobování
- budování společné domácnosti

Narození prvního a dalších dětí

- Jaký vliv mělo narození jednotlivých dětí na rodinu

Nástup dětí do školky, školy

- spolupráce se školou
- nadání jednotlivých dětí, mimoškolní aktivity

Manželské krize – jejich přítomnost/ nepřítomnost

Neočekávané životní události

- úmrtí, závažná onemocnění, úrazy, závislosti, péče o nemocného, starého člena rodiny

Společensko – kulturní vlivy

- jakým způsobem je vnímána podpora/ nezájem státu vzhledem k mladým rodinám
vnímaná reakce okolí, její pohled na vícečetnou rodinu – vlastní zkušenosti

Fungování rodiny:

Obecné názory na fungování rodiny

- co je nejdůležitější pro správné fungování rodiny
- co může nejvíce narušovat rodinný život

Rodinné rituály

- běžný pracovní den, víkendy, svátky

Komunikace v rodině

- vyjadřování pocitů
- řešení nejasností, konfliktů
- získávání a způsob předávání informací vyjadřování přání

Zajištění a respektování soukromí jednotlivých členů rodiny

Způsob trávení volného času - jak tráví volný čas jednotliví členové rodiny

- Jak tráví volný čas jednotliví členové rodiny
- Individuální čas věnovaný sobě – zájmy a koníčky
- společně trávený čas rodičů bez dětí
- společně trávený čas celé rodiny

Způsob zvládnání problémů

Pozitivní oblasti rodinného života

- příjemné chvíle, nejhezčí období

Negativní oblasti rodinného života

- každodenní běžné problémy, aktuální a dlouhodobé problémy

Role sociální opory v zátěžových situacích

- širší rodina, přátelé, členství v organizacích, instituce

Aspekty rodičovství

Plánování rodičovství a postoje k dětem

- kolik dětí by měla rodina mít
- co lidé potřebují, aby mohli mít děti
- ideální věk rodičů pro narození prvního a posledního dítěte
- ideální věkové rozmezí mezi dětmi
- přání ohledně pohlaví dětí a jejich naplnění

- co rodičovství lidem přináší a v čem je omezuje
- jak moc se mají lidé dětem obětovat
- motivace rodičů k založení vícečetné rodiny
- míra plánování jednotlivých dětí / přání rodičů je mít
- plány ohledně dalších dětí

Budoucnost dětí, ambice vztahující se k rodině

- co by si pro děti přáli, čeho by měly dosáhnout
- před čím je třeba děti chránit, co by je nemělo potkat
- představy o vztazích s dětmi po jejich „vyletění z hnízda“
- představy o dalším partnerském životě po odchodu dětí z domova
- kariéra matek po ukončení MD, po té co děti odrostou

V úvodu rozhovoru jsem věnovala velkou pozornost objasnění účelu a smyslu rozhovoru tak, aby rodiče byli motivováni ke spolupráci a nebáli se hovořit otevřeně na daná témata.

K registraci rozhovoru jsem využívala formu písemných poznámek, které jsem si, s dovolením rodičů, průběžně zaznamenávala během rozhovoru. Měla jsem k dispozici i diktafon, ale ve všech rodinách dali manželé přednost ručnímu zapisování. Časem jsem zjistila, že tento způsob vyhovuje více i mně, a v některých okamžicích přináší řadu výhod. Vhodně se kombinuje s technikami vedení rozhovoru. Během mého zapisování, přirozeným způsobem vznikaly pomlky, jež vedly u rodičů k možnosti zamýšlení a doplnění informací, ke kterým by jinak pravděpodobně nedošlo. Při zaznamenávání informací jsem mohla zároveň použít i techniku jednoduché akceptace, zachycení a objasnění, stejně jako parafrázování. V jedné rodině mi manželé „nahlíželi přes rameno“ a používali k upřesnění svých sdělení i nákresů.

Při kladení otázek jsem se snažila dodržovat pořadí, které jsem si připravila, ale rodiče, kteří již ztratili ostych a s velkým zájmem se do rozhovoru zapojovali, mě někdy „předbíhali“ a odpovídali na dotazy, které jsem měla připravené na později. To mi sice situaci poněkud ztěžovalo, protože rozhovor se stával méně přehledným, ale zato byl spontánnější a „opravdovější“.

Samostatnou kapitolou, kterou bych ráda zmínila, byly vstupy dětí do výpovědí rodičů, které často velmi trefně doplnily informace a navíc zamezovaly možné desirabilitě ze strany manželů. Tato „živelnost“ měla i velkou výpovědní hodnotu o vztazích mezi dětmi a

rodiči, která mi pomáhala vytvářet si představu o komunikačních vzorcích mezi jednotlivými členy rodiny, o hierarchii v rodinném systému, což jsem později využila při porovnání s daty získanými pomocí ostatních metod.

Při rozhovoru s dětmi, ale i s dospělými, jsem měla neustále na mysli doporučení P. Říčana (Říčan, Krejčířová, 2006), který upozorňuje na potřebu povzbuzování členů rodiny, aby mluvili sami za sebe. V některých rodinách bylo třeba citlivým přístupem omezovat některého člena rodiny, který mluvil příliš mnoho a naopak vybízet mlčící účastníky rozhovoru k tomu, aby se do něj zapojili.

Ještě než jsme rozhovor ukončili, nabídla jsem manželům možnost, aby mi sdělili cokoli, co považují za důležité, o čem jsme během rozhovoru nemluvili, co bylo opomenuto. Pokud chtěli, měli možnost ještě některé informace doplnit a upřesnit. Někdy rodiče této možnosti využili. Většinou se jednalo se o doplnění některých faktů, ke kterým se zdráhali ze začátku rozhovoru vyjádřit, nebo to nestihli z důvodu narušení rozhovoru dětmi. K některým otázkám jsme se rovněž vraceli v případě, kdy se jeden z rodičů musel např. kvůli péči o děti na kratší dobu vzdát a nemohl se vyslovit.

V závěru rozhovoru jsem vždy manželům poděkovala a ocenila jejich ochotu, otevřenost a vstřícnost. Opětovně jsem je rovněž ujistila, že s daty bude nakládáno tak, aby byla zabezpečena jejich anonymita.

6.3.3. Genogram

Vedle pojmu genogram, který uvedl už v 60. letech 20.století v Americe Murray Bowen, se někdy používá pro tuto metodu také výrazu genealogie (Gjuričová, Kubička, 2009).

Genogram představuje grafické zachycení přediva příbuzenských, případně také nepříbuzenských významných vztahů (např. adoptivních) a dalších rodinných údajů. Českého výrazu rodopis není běžně užíváno.

Jedná se o vizuální reprezentaci složení a struktury rodiny, zachycující rovněž i kvalitu vztahů a další důležité informace, sledované v průběhu času. Obvykle zahrnuje tři generace (v tomto ohledu je genogram podobný rodokmenu). Zpočátku byl genogram antropologickým nástrojem, ale později začal zaznamenávat příbuznost nejen biologickou, ale i právní.

Postupně procházel vývojem a od roku 1970 se začal profesionálně využívat i při práci s rodinami.

„Teoretickým základem genogramu je rodinná teorie systémů, zejména teorie, již zmíněného M. Bowena, a vývojové teorie“ (Gerson & McGoldrick, in Sawin, Harrigan, 1995, s.91). „Genogram je klinický nástroj ke sběru a organizaci dat, hodnocení, plánování a usnadnění intervence a vyhodnocení klientových výsledků“ (Shellenberger, Shurden, & Treadwell in Sawin, Harrigan, 1995, s. 91). Genogram může představovat značný přínos pro získání komplexních údajů o rodině. Diagramu lze mimo jiné využít k interpretaci a hodnocení na základě teorie rodinných systémů. V této oblasti poskytuje kvalitativní údaje o rozměrech fungování rodiny v dimenzích komunikace, vztahových vzorců a rodinné stability/ nestability (Darkenwald a Silvestri in Sawin, Harrigan, 1995, s. 91). Kromě toho lze tento nástroj použít ke shromažďování dalších údajů, důležitých pro komplexní posouzení rodiny (Visscher & Clore, in Sawin, Harrigan, 1995, s. 91), mezi které patří např. dopad stresových událostí na výsledky zdravotní péče (Beach, Nagy, Tucker & Utz in Sawin, Harrigan, 1995, s. 91). Podle získaných dat lze nalézt rovněž vzorce užívání návykových látek nebo rodinné násilí (Bennet; Sproul & Gallagher in Sawin, Harrigan, 1995, s. 91).

Genogram může být nástrojem zkoumání sociálního a ideového prostředí, poznání zvyklostí, které se předávají z generace na generaci. Přítomnost vnímáme, stejně jako naši předkové, v řetězci generací před námi, i těch, které budou následovat. Minulost i budoucnost mívá také tento intimní rozměr, který emočně prožíváme prostřednictvím představy o podobnosti či příbuznosti, ať jsme s tím spokojeni nebo ne, a také nezávisle na tom, jaký máme s příbuznými vztah. Příbuzenství tak mohou někteří lidé chápat spíše v genetických, a jiní především v psychologických pojmech (Gjuričová, Kubička, 2009).

Při sestavování genogramu se postupuje ve shodě s principy růstu zezdola nahoru, tedy od starších generací po současné. V levé části bývá umístěna otcova rodinná větev, vpravo pak matčina. Většinou se užívá ustáleného grafického znázornění v podobě značek, které přehledně zobrazují jak pohlaví (muž – čtvereček, žena kolečko), tak vztahy mezi jednotlivými členy rodiny (různé typy čar, jejich přerušení).

Tuto metodu jsem se snažila využít k získání kvalitativních i kvantitativních dat. Kvalitativní data se vztahují k informacím o povaze rodinných vztahů mezi generacemi, které jsem mohla následně porovnat s informacemi získanými prostřednictvím ostatních metod.

Kvantitativní data se týkají výskytu rodin s více dětmi v rodinné anamnéze rodičů a prarodičů. Zaznamenáním počtu dětí v původních rodinách rodičů a jejich prarodičů jsem se snažila zjistit, zda je možnost, že založení vícepočetné rodiny bylo ovlivněno vzorem z nukleárních rodin.

Kvalitativní data - rodinné vztahy

Sestavování genogramu jsem zařadila vždy do úvodní části rozhovoru. Tento postup se mi osvědčil a přinášel řadu výhod:

- poskytování neutrálních informací dalo prostor ke sblížení s rodinou, postupně opadal prvotní ostych a během poměrně krátké doby se dařilo uvolnit atmosféru a mírné napětí;
- seznámila jsem se předběžně se členy širší rodiny a při následném rozhovoru jsem se již lépe orientovala v rodinných vztazích. Nemusela jsem manžele při jejich odpovědích tak často rušit doplňujícími dotazy týkající se příbuzenských vztahů;
- již během této společné práce jsem si mohla dobře všimnout, kdo a jakou měrou se podílí na sestavování diagramu, jaký prostor je přitom věnován dětem, kdo se v této otázce více orientuje, zda manželé znají počet, pořadí narození a pohlaví sourozenců nejen u svých prarodičů, ale i u prarodičů partnera.

6.3.4. Test rodinného systému (FAST)

Test rodinného systému (FAST) vychází ze strukturální teorie rodinných systémů. Jeho cílem je především popsat psychosociální aspekty rodiny na základě analýzy rodinných procesů a vztahů. Umožňuje získat představu o tom, jak členové rodiny vnímají kohezi a hierarchii v rodině. Právě tyto dimenze určitou měrou ovlivňují rodinné vztahy. Na základě pozorování a vyhodnocení testu jsou k dispozici také cenné informace vzájemné interakci členů rodiny (Gehring, 2005; Sobotková, 2007).

Mezi výhody testu patří, mimo jeho efektivnost, také rychlost a možnost administrace u dětí již od šesti let. Testovat lze různé typy rodin. FAST je řazen mezi kulturně nezávislé testy, což rozšiřuje jeho možnosti využití.

Test rodinného systému se řadí mezi figurální testy. Respondenti při něm na šachovnici, rozdělené na 81 čtverců, o rozměrech 9 x 9 čtverců, rozmisťují figurky, které představují jednotlivé členy rodiny. Pro zobrazení rodinných situací mohou účastníci testování využít mužských a ženských figurek s naznačeným obličejem (oči a ústa) v přírodním (dřevěném) provedení nebo figurek barevných. Použití barevných figurek je jedním z hledisek při kvalitativním vyhodnocení. Rozmístění figurek na šachovnici, v závislosti na jejich pozicích, vypovídá mnohé o rodinné kohezi a vztazích. K dispozici jsou rovněž válcové podstavce různých velikostí, které jsou důležitým vodítkem pro poznání hierarchických vztahů v rodině.

Test rodinného systému lze využít jako individuální test. V tomto případě odhaluje představy o rodině od jednotlivých členů rodiny. Tento přístup umožňuje vyhodnotit rozdíly v percepci mezi jednotlivými členy rodiny, nebo konkrétním členem rodiny a rodinou v různých modelových situacích (typické, ideální a konfliktní).

Test lze rovněž administrovat skupinově. Tohoto způsobu je vhodné využít, chceme-li provést diagnostiku rodiny v užším slova smyslu.

Možnosti testu a způsoby jeho vyhodnocení (Gehring, 2005, Sobotková, 2007):

V rámci kvantitativního hodnocení testu můžeme získat představu o jednotlivých dimenzích určených tradičně k hodnocení rodinných systémů, které mohou být měřeny současně, a které jsou zároveň nezávislé.

- *Kohezi* (soudržnost rodin jako celku) definovanou jako emocionální vztahy mezi členy rodiny (Bowen, 1960; Stierlin, 1974 in Gehring, 2005) zjistíme na základě rozestavení figurek na šachovnici. Nejvyšší míru koheze vykazují figurky na přímo sousedících čtvercích.
- *Hierarchii* v rodině, vztahující se v např. k autoritě, dominaci, síle vlivu jednoho člena rodiny nad druhým (Madanes, 1981; Oliveri, Reiss, 1984, in Gehring, 2005) lze odvodit podle vyvýšení figurek po umístění podstavců různé výšky. Dimenze je skórována jako nízká, střední či vysoká. Hierarchii můžeme posuzovat v rámci celé rodiny nebo v rodičovských a sourozeneckých subsystémech.
- *Flexibilitu* čili pružnost rodinné struktury určujeme na základě rozdílů mezi znázorněními typické, konfliktní a ideální situace (ve dvojicích typická/ ideální nebo typická/ konfliktní situace).

- *Generační hranice* hodnotíme, vyskytne-li se v zobrazení mezigenerační koalice či převrácená hierarchie (figurka dítěte je vyšší než figurka rodiče).

Dále můžeme určit *Typ rodinné struktury*, který bývá vyvážený, labilně vyvážený či nevyvážený. Stanovuje se na základě kombinace dimenzí koheze a hierarchie.

Kvalitativní hodnocení zahrnuje:

Chování při testu:

- Pořadí, v jakém jsou figurky umíst'ovány
- Změny, které respondenti provádějí v pozicích figurek
- Spontánní poznámky a komentáře
- Znázornění lidí, kteří nepatří do rodiny nebo vynechání některých členů rodiny

Interakce

- Pozorování rodiny během skupinového testu (tzv. SVRINT – systemický výkon rolí v interakci) tedy hodnocení interakčních vzorců během administrace

Následný rozhovor

- Vysvětlení subjektivního významu znázornění rodiny, např. použití barev
- Hypotetické otázky na to, jak by vypadala ideální rodina
- Hodnocení konfliktních vzorců chování a způsobů řešení problémů

Jak už jsem uvedla dříve, Test rodinného systému jsem s rodinou uskutečnila většinou ke konci návštěvy. Vzhledem k zaměření mého výzkumu jsem zvolila skupinovou administraci, do které jsem původně chtěla zahrnout pouze rodiče. Od svého rozhodnutí jsem ale upustila hned při první návštěvě. Zjistila jsem, že bude vhodnější připojit k testování i děti, přestože některé ještě nedosahovaly požadovaného věku 6 let. Získala jsem tak jedinečnou možnost sledovat rodinné interakce, při kterých rodiče neměli možnost regulovat průběh dění. Při administraci jsem základní instrukci doplnila o upozornění, že na zobrazení se mohou podílet všichni členové rodiny, ale závěrečné slovo budou mít vždy rodiče.

Samotná administrace, vzhledem k častým diskusím, probíhala poněkud déle, než by tomu bylo v případě individuálního testování. Atmosféra byla radostná a často dosti živelná, takže mimo zaznamenávání zobrazení do záznamového archu a pozorování interakcí mezi členy rodiny, bylo nutné korigovat situaci tak, aby všechny figurky zůstaly, když ne na stole, alespoň v místnosti, protože např. tatínkova figurka si „šla lehnout“ do svého pokoje. Náročnost takto provedené administrace však byla vyvážená bohatostí získaných dat.

6.3.5. Škála rodinného prostředí (ŠRP)

Škála rodinného prostředí (ŠRP; Hargašová, Kollárik, 1986) je přepracovanou a adaptovanou verzí původní Family Environment Scale (FES; Moos, Moos, 1981). Rudolf Moos, který se věnoval měření sociálního klimatu předpokládá, že stejně jako jedinec, tak i prostředí má svou jedinečnou tvářnost (Sobotková, 2007). Tento test, který zkoumá rodinu, jako systém umožňuje kvantifikovat diskrepance mezi jednotlivými členy rodiny a stanovit míru jejich vzájemné inkongruence. Jednotlivé sledované dimenze pak umožňují nahlédnout do rodinného prostředí konkrétních rodin (Hargašová, Kollárik, 1986).

Jak uvádí I. Sobotková (2003), tato metoda je, mimo poradenskou oblast, vhodná také k typologizaci a diferenciaci rodin i jako podklad kazuistik, a proto je vhodné její využití ve výzkumných studiích.

ŠRP je metodou, která vypovídá o vlastním vnímání rodiny. Obsahuje 90 výroků, tvrzení, která se týkají rodinného prostředí. Úkolem probandů je rozhodnout, který z výroků pro rodinu platí a který neplatí, což je vyjádřeno v testu jako pravda nebo nepravda (Hargašová, Kollárik, 1986).

Výroky jsou obsahově zaměřené na deset subškál, z nichž každá zahrnuje devět položek. Společně vytváří tři dimenze rodiny:

I. VZTAHOVÁ DIMENZE

- ukazuje, do jaké míry je rodina citově spojená a jak jsou její členové hrdí na vlastní rodinu, odráží, nakolik jsou ve svých citových projevech otevření a vypovídá o konfliktních interakcích, které rodinu charakterizují

I. Soudržnost (S)

- zjišťuje, jak se o sebe jednotliví členové rodiny zajímají, jak se podporují a jak si mezi

sebou poskytují pomoc

2. *Expresivita (E)*

- odráží, nakolik k sobě mohou být členové rodiny otevření a přímí, jak upřímně mohou projevovat své city

3. *Konfliktovost (K)*

- ukazuje, do jaké míry jsou v rodině charakteristické projevy hněvu, agresivity a konfliktní interakce

II. DIMENZE OSOBNOSTNÍHO RŮSTU

- měří, jak jsou uvnitř rodiny podporované určité směry zaměření

4. *Nezávislost (N)*

- měří důraz na autonomii členů rodiny a svobodu dělat si věci podle vlastního uvážení

5. *Orientace na úspěch (OÚ)*

- nakolik je v rodině zdůrazňováno dosahování co nejlepších výsledků v jakékoli činnosti a soupeřivost

6. *Intelektuálně kulturní orientace (IKO)*

- ukazuje jak moc je rodina zaměřená na intelektuální a kulturní činnosti

7. *Aktivní rekreační orientace (ARO)*

- vypovídá o tom, nakolik se rodina zapojuje do nejrůznějších rekreačních aktivit, ke kterým patří také sport

8. *Morálně- světonázorová orientace (M)*

- vztahuje se k hodnotám, ukazuje, jak jsou pro rodinu důležité etické a morální otázky

III. DIMENZE UDRŽOVÁNÍ SYSTÉMU

- informuje o struktuře a organizaci uvnitř rodiny a umožňuje zjistit stupeň kontroly, který vůči sobě členové rodiny projevují

9. *Organizace (O)*

- zachycuje, jak jasně jsou v rodině formulovaná pravidla a povinnosti, jaký je v rodině řád

10. *Kontrola (KL)*

- mimo stupně kontroly, kterou vůči sobě členové rodiny projevují, zachycuje hierarchickou strukturu rodiny

Vyhodnocení škály

Porovnáním skóre jednotlivých členů rodiny získáme *skór rodinné inkongruence*, tedy míru toho, nakolik se členové rodiny ve vnímání rodinného prostředí mezi sebou liší. Nevypovídá však o rodině jako takové. Shoda ještě neznamená harmonii. I v disharmonické rodině mohou mít její členové na určité otázky shodný pohled.

Typologie rodin

Škála rodinného prostředí umožňuje na základě současného porovnání několika dimenzí poskytnout informace, které rozšiřují pohled na rodinu. Rodiny musí pro zařazení do určitého typu rodiny splňovat více kritérií.

Manuál popisuje na základě dřívějších výzkumů následující typy rodin:

A. Rodiny orientované na osobnostní růst:

1. Rodiny orientované na nezávislost
2. Rodiny orientované na úspěch
3. Rodiny morálně – nábožensky orientované
 - a) strukturované morálně náboženské rodiny
 - b) nestrukturované morálně náboženské rodiny
4. Rodiny intelektuálně kulturně orientované

B. Rodiny orientované na vztahy

5. Rodiny orientované na vzájemnou podporu

C. Rodiny orientované na udržení rodinného systému

6. Rodiny orientované na konflikt
7. Dezorganizované rodiny

6.3.6. *Family Hardiness Index (FHI)*

FHI je dvacetipoložkový dotazník, skládající se v původní verzi ze čtyř základních subškál, volně vycházejících z konceptu „hardiness“ S. Kobasové, (Sawin, Harrigan, 1995, s. 65). Patří do skupiny dotazníků, které měří rezistenci a zdroje resilience v rodině a byl vyvinut M. a H. McCubbinovými a A. Thompsonovou v roce 1986.

„Hardiness je koncepce odolnosti, vytvořená S. Kobasovou a jejími spolupracovníky z bostonské školy v rámci zpracování „úsilí o autentický život“ tj. identifikaci a rozvíjení osobnostních předpokladů zvyšujících rezistenci vůči onemocnění. S. Kobasová toto koncipovala toto pojetí jako souhrnnou dispozici tvořenou třemi základními položkami:

a) Výzva (challenge) je schopnost spatřovat v tlaku každodenních požadavků nikoli destruktivně působící zátěž, ale spíše výzvu či příležitost ke změření sil ve smyslu sportovního utkání.

b) Ztotožnění se (s něčím), odpovědné zaujetí (pro něco) a oddanost (commitment), věrnost sobě a svým zásadám vyjadřuje důležitý předpoklad odolnosti plně se věnovat veškeré vykonávané činnosti

c) Schopnost kontroly a řízení, tj. schopnost udržet vývoj událostí pod kontrolou (control), a to i v případě situací a událostí s nepříznivou charakteristikou vývoje“ (Kebza, Šolcová, 2008, s.7).

Koncept „rodinné hardiness“ byl vyvinut s cílem přenést individuální teorii odolnosti na rodinný kruh. Položky tu přirozeně odrážejí orientaci na postoje spíše z pozice "my" než z pohledu "já". Administrace je poměrně krátká, může být zrealizována během 5 minut. Zatím nejsou k dispozici žádné informace vztahující se k možnosti použití u dětí (Sawin, Harrigan, 1995, s. 65).

Postupem času se na základě novějších výzkumů ukázalo, že pojem hardiness funguje jako jakýsi nárazník proti vlivu stresujících životních událostí, jako zdroj resilience. Nízká úroveň hardiness je typická u lidí, kteří se ve stresu cítí osamocně, bezmocně a k životu přistupují častěji pasivně.

Novější verze dotazníku byla zredukována na 3 subškály, jejichž obsah je totožný s komponenty uvedenými v individuální hardiness, ale je upraven s ohledem na použití pro rodiny. Dotazník obsahuje 20 položek, které jsou rozděleny mezi jednotlivé subškály níže uvedeným způsobem:

I. commitment – obsahuje 8 položek s maximálním možným skóre 24 bodů

II. challenge – zahrnuje 6 položek s maximálním skóre 18 bodů

III. control – má, stejně jako II subškála 6 položek a maximální skóre 18 bodů

Respondenti mají možnost v dotazníku při svých odpovědích volit mezi možnostmi odstupňovanými na škále od krajního pólu *-neplatí*, přes tvrzení *- spíše platí a spíše neplatí* až po opačný pól – *platí*, tak aby odpovědi odrážely co nejvěrněji současnou situaci v rodině. Při administraci u rodičů, kteří se účastnili mého výzkumu, jsem kladla velký důraz, jako ostatně u všech ostatních metod na to, aby byli dostatečně motivováni a snažili se o co nejvýstižnější výpovědi.

Zatím nejsou k dispozici žádné normy, které by bylo možné použít při vyhodnocování této metody. Lze však provést srovnání s výsledky diplomových prací, v nichž byl tento dotazník použit a s výsledky výzkumu v pěstounských rodinách, který zahrnoval i posuzování jejich resilience (Sobotková, 2003).

6.4. Analýza a interpretace dat

Analýza a interpretace dat probíhala jednotným způsobem:

- Obsahová analýza kvalitativních dat
- Vyhodnocení kvantitativních dat z testu FAST a dotazníků ŠRP a FHI
- Triangulace metod
- Zodpovězení a interpretace výzkumných otázek

Nejdříve jsem vyhodnocovala kvalitativní data získaná pomocí návštěvy v rodině, polostrukturovaného rozhovoru, genogramu a kvalitativního hodnocení Testu rodinného systému (FAST).

Hlavní metodou kvalitativní části byl polostrukturovaný rozhovor. Vyhodnocovala jsem jej pomocí obsahové analýzy. Nejdříve jsem ihned po návštěvě provedla transkripci rozhovoru ze svých záznamů a doplnila ji o poznámky, které jsem si zapamatovala a nestihla je zaznamenat přímo na místě.

Samotnou obsahovou analýzu lze kombinovat i s jinými metodami získávání a analýzy dat (Miovský, 2006). Prostřednictvím *metody vytváření trsů* jsem si všímala tematických a časových překryvů. Ve sdělení rodičů jsem mezi odpověďmi na více otázek vyhledávala pasáže, které se vztahovaly k jednomu tématu. Zachycovala jsem si i události odehrávajících se ve stejném čase. Při provádění manifestní obsahové analýzy jsem zařazovala výroky do předem stanovených a také do nově vznikajících kategorií. Mimo to,

jsem se pokoušela hlouběji porozumět jednotlivým výpovědím a nalézt možné skryté významy.

Metoda prostého výčtu, která v sobě zahrnuje nejen vlastnost daného jevu, ale i jeho četnost výskytu (Miovský, 2006), mi umožnila objevit převládající tendence u jednotlivých témat a doplnit celkovou představu o sledovaném jevu.

Zejména během návštěvy v rodině jsem využila **metody kontrastů a srovnání** k odlišení rozdílů mezi jednotlivými rodinami ve vztahu k následnému zařazení do pásem funkčnosti (blíže v podkapitole 7.1.).

Výše uvedené metody jsem využila i při analýze kvalitativních dat získaných během administrace Testu rodinného systému (FAST) a genogramu.

Dále následovalo vyhodnocení dotazníků, po kterém jsem porovnála výsledky kvalitativních i kvantitativních metod v rámci jednotlivých rodin a následně celého výzkumného souboru.

Kvantitativní část výzkumu, složená z dotazníků, mi vzhledem k velikosti souboru sice neumožnila udělat závěry na základě statistiky, ale mimo získání komplexnějšího obrazu o výzkumném problému, mi napomáhala velkou měrou k provedení kvalitnější kontroly validity, týkající se mých závěrů, vycházejících z analýzy a interpretace dat, pomocí **triangulace metod kontroly validity**.

7. VÝSLEDKY PRÁCE

7.1. Rozdělení rodin podle pásem funkčnosti

Ještě než přikročím k vyhodnocování jednotlivých metod, považuji za důležité, pro lepší orientaci a srozumitelnost, objasnit způsob zařazení rodin do jednotlivých pásem funkčnosti. Z praktických důvodů jsem zvolila stejné členění a kritéria, které použila I. Sobotková (2003) ve svém výzkumu pěstounských rodin.

Při zařazování rodin do jednotlivých pásem funkčnosti jsem postupovala podle následujících kroků:

1. Nejdříve jsem vyhodnotila kvalitativní data získaná během návštěvy v rodině, které jsem získala na základě rozhovoru s rodiči a pozorování rodinných interakcí při snímání genogramu a administraci použité testové metody FAST. Rodinu jsem si ohodnotila bodovým systémem na škále 1-9 podle jednotlivých kritérií (viz podkapitola 3.2.3).
2. Druhým krokem bylo srovnání mého předběžného zařazení do pásem funkčnosti s výsledky dotazníkových metod (ŠRP a FHI), které jsem doplnila o kvantitativní data z Testu rodinného systému (FAST).

Ráda bych uvedla, že již při výběru rodin do výzkumného souboru, jsem se zaměřovala, vzhledem k cílům svého výzkumu, oslovovat rodiny, u nichž jsem předpokládala optimální rodinné fungování. Na základě vyhodnocení získaných dat, jsem však musela přece jen rodiny rozdělit do jednotlivých pásem funkčnosti. Pokud bych všechny ponechala pouze v jedné kategorii, docházelo by při následné interpretaci výsledků ke zkreslení. Rozložení rodin do pásem funkčnosti mi rovněž otevřelo možnost přesnějšího srovnání s výsledky z obdobných studií.

Konečné rozdělení výzkumného souboru dvanácti rodin, které jsem si označila dle abecedy od A do L do pásem funkčnosti:

- A. optimálně fungující rodiny: rodiny A, B, D, E, F, H, J, L (8 rodin)
- B. průměrné rodiny (střední úroveň fungování): rodiny G, I (2 rodiny)
- C. problémové rodiny: rodiny C, K (2 rodiny)

7. 2. Návštěva v rodině

Jak už jsem uvedla, návštěvu v rodině se mi podařilo uskutečnit v ideální podobě, tedy za společné účasti všech členů rodiny, v deseti rodinách. U zbylých dvou probíhal výzkum poněkud odlišně. V jednom případě jsem navštívila rodinu dvakrát. Jednou za přítomnosti matky společně s dětmi, a při druhé návštěvě jsem provedla rozhovor s otcem bez účasti ostatních členů rodiny. V druhém případě se mi nepovedlo návštěvu zrealizovat přímo v domácnosti. Setkání se uskutečnilo mimo domov, ale v klidném prostředí s matkou a dětmi. U této rodiny jsem mohla zjistit alespoň některé údaje o zázemí rodiny při vyzvedávání dotazníků, pro které jsem si přijela osobně do domu, kde rodina bydlí.

Přivítání bylo vždy srdečné. Probíhalo dvěma způsoby. V osmi rodinách jsem byla všemi členy očekávaná, děti byly s mým příchodem předem seznámeny, dvakrát mi přišly samy otevřít a uvedly do domu. Ve dvou případech rodiče pojali moji návštěvu jako svoji vlastní, dětem mě představili, nevyžadovali jejich přítomnost, ale ani se jí nebránili. Pouze v jedné rodině mě nebyly děti přivítat hned a přicházely postupně během návštěvy. Jednalo se o rodinu, kde všechny děti již byly ve starším školním či v dospělém věku.

Nejdříve jsem se přivítala a seznámila s rodiči i dětmi, přijala nabídnuté přezůvky a místo. Vždy jsem byla uvedena do veřejnější části bytu, obývacího pokoje či kuchyně, která byla jeho součástí. Vzhledem k tomu, že pracuji s malými dětmi, dařilo se mi s nimi navázat dobrý kontakt hned v začátku návštěvy, a to v době, kdy mi rodiče připravovali občerstvení. Starší děti v pěti rodinách rodičům pomáhaly, mladší děti mi občerstvení aktivně nabízely a ochotně odpovídaly na mé otázky týkající se jejich hraček či obrázků a výrobků, diplomů, medailí apod. umístěných v mém dohledu. V této fázi jsem jim nabídla, aby si z mého „sladkého koše“ vybraly nějakou sladkost. Přestože jsem je neomezovala v počtu dobrot, každé si vybralo jen jednu. V jedné rodině se mnou děti sladkosti měnily za jiné ze svých vlastních zásob, pokud měly chuť na dvě a nemohly se rozhodnout.

Prohlídka domu se konala buď hned po příchodu do bytu, nebo naopak až na konec návštěvy. Obytnými prostory mě provázeli společně rodiče i děti a komentovali jednotlivé místnosti, které byly účelně zařízeny s ohledem na potřeby dětí. Ve třech rodinách jsem měla možnost nahlédnout pouze do veřejnější části. Ve dvou rodinách to souviselo s tím, že děti své hračky přinesly ukázat do obývacího pokoje, nebo jsem rodinu opouštěla v pozdějších večerních hodinách, tedy v době, kdy již některé děti ve svých pokojích spaly.

Pouze v jednom případě mě rodina nechtěla provádět celým bytem z důvodu, že prostory nebyly, dle jejich názoru, zrekonstruované do takové podoby, aby se s nimi mohla chlubit.

Posezení s rodinou probíhalo za účasti obou manželů, děti byly nablízku hlavně v čase, kdy jsme společně provedli testovou metodu FAST. V této fázi návštěvy probíhaly běžné činnosti rodiny jako: příprava večeře, koupání dětí, dokončování domácích úkolů, vyzvedávání dětí z kroužků apod. Měla jsem možnost pozorovat komunikaci mezi členy rodiny, někdy jsem pomáhala s péčí o děti, zejména formou krmení, hrou s menšími dětmi a kontrolou domácích úkolů, než rodiče připraví večeři a uloží nejmladší děti k spánku. V jedné rodině jsem se účastnila domácí výroby svíček.

Polostrukturovaný rozhovor s rodiči probíhal v poslední části návštěvy. Mnohdy se do něj zapojovaly i děti. Někdy doplňovaly rodiče, zejména při otázkách, které se týkaly osobních údajů jednotlivých členů rodiny, jejich zálib a koníčků, způsobu trávení volného času, vztahu k prarodičům a členům širší rodiny. Vyprávěly o svém vztahu k učitelům a škole, o způsobu řešení konfliktů mezi sourozenci i kamarády, o možnosti vybavit si pokojíčky podle svého vkusu.

Při loučení byli většinou přítomni všichni členové rodiny a probíhalo v přátelském duchu. Manželé vyjádřili přání seznámit se s obecnými výsledky práce, doufali, že svým dílem přispěli k dobré věci a někdy dokonce nabízeli, v případě mého zájmu, kontakty na další rodiny. Od některých dětí jsem dostala obrázky, které mi během návštěvy namalovaly a pozvání na další návštěvu. V jedné rodině jsem byla za sněhové kalamity a dostala nabídku na přespání. V další mě otec rodiny chtěl odvézt přes půl krajského města na vlak a jedna rodina, která mi domluvila dvě další návštěvy mě vlastním autem k těmto rodinám naváděla.

Sledování rodiny v jednotlivých rovinách:

Regulace přístupu

V úvodní části návštěvy bylo přivítání přátelské, prvotní ostych rodičů se rozplynul většinou, jakmile jsem navázala pěkný vztah s dětmi a po seznámení se záměrem výzkumu. Manželé se velmi ochotně zapojili do rozhovoru, otevřeně hovořili i o citlivějších otázkách svého života. Překvapilo mě, že se nesnažili příkrášlovat vztahy

v rodině, s nadhledem hovořili o neshodách v partnerském životě, o dobrých i problémových oblastech rodinného života, objektivně se snažili hodnotit i vlastnosti a schopnosti svých dětí, jejich přednosti, nedostatky a rozdíly mezi nimi. Nebáli se hovořit i o tom, co se jim líbí a nelíbí na partnerovi, často s humorem. Pokud se rozhovor dotkl nějaké živější, citlivější, někdy i nedořešené otázky v jejich životě, řešili ji vzájemnou domluvou.

Společné znaky:

- *v optimálně fungujících rodinách:* přátelský přístup, otevřenost, nízká desirabilita
- *v průměrných a problémových rodinách:* přátelský, ale více odměřený a opatrnější přístup než v „optimálních“ rodinách

Sociálně – psychologická atmosféra

Při návštěvách vládla velmi dobrá atmosféra. Na základě pozdějších kontaktů s rodinami se domnívám, že to bylo příjemně strávené odpoledne jak pro mě, tak pro rodinu. Děti i rodiče se chovali spontánně. Rodiče průběžně s dětmi komunikovali, řešili v mé přítomnosti běžné neshody mezi sourozenci a z reakcí dětí bylo zřejmé, že jejich přístup se nijak neliší od běžné situace. Děti se během mé návštěvy a rozhovoru s manželi k rodičům střídavě tulily, chodily s dotazy, žádostí o pomoc a nijak je neznepokojovala moje přítomnost, a to až na výjimky, kdy rodiče označily některé z dětí obecně za více stydlivé.

Společné znaky:

- *v optimálně fungujících rodinách:* příjemná, neformální atmosféra, spontánní projevy rodičů i dětí
- *v průměrných a problémových rodinách:* přátelský přístup, snaha regulovat projevy dětí (u obou „průměrných rodin“), v krátkodobé nepřítomnosti jednoho z rodičů při rozhovoru, sdělování informací „ bokem“ (doplňování odpovědí, komentování chování partnera v pozitivním i negativním smyslu), mírné napětí mezi manželi, při rozhovoru dominance jednoho z manželů

Styl bydlení

Všechny rodiny, které jsem navštívila bydlely v rodinném domku, ve třech případech společně s prarodiči. Vnitřní vybavení souviselo s ekonomickou situací rodiny, ale vždy byly místnosti vkusně a účelně zařízeny. Do výzdoby bytu byly v různé míře zakomponovány rodinné fotografie, obrázky a výrobky dětí, a to nejen v jejich

pokojíčcích, ale v některých rodinách i v obývacím pokoji, kuchyni (na ledniče). Ve třech rodinách měly děti v kuchyni nástěnku s rozdělením úkolů pro pomoc v domácnosti a osobním hodnocením v problémových oblastech (chování, školní úspěchy, udržení čistoty apod.). Domácnosti byly čisté, uklizené, většinou ne přehnaně, přiměřeně k situaci. V kuchyni např. bylo nádobí na odkapávači, hračky byly ponechány v rozích obývacího pokoje apod. V knihovnách se nacházely dětské knihy společně s knihami rodičů, na poličkách v dosahu sedací soupravy ležely společenské hry. Jedna z „optimálních“ rodin měla uklizeno více. Důvodem nebyla moje návštěva, ale pravidelný sobotní „velký úklid“, na kterém se podílí i děti v rozsahu odpovídajícím věku.

Společné znaky

- *v optimálně fungujících rodinách:* čisté a vkusně upravené prostředí, účelně zařízené místnosti přizpůsobeny dětem, součástí výzdoby domova jsou výrobky a obrázky dětí
- *v průměrných a problémových rodinách:* v jedné z „problémových“ rodin bylo velmi pečlivě uklizeno, nikde nebylo vidět hračky, nově zbudované místnosti působily holým dojmem. V druhé (průměrné) rodině mě rodiče, i přes prosby dětí odmítli zavést do soukromých místností domu, což vysvětlovali tím, že ještě není ukončena rekonstrukce

Hranice osobních teritorií

Počet místností se pohyboval od dvou až po 6- 7 pokojové domácnosti. Pět rodin mělo, dle mého názoru, nadstandardní bytové podmínky. Domky byly nově postavené, či těsně po rekonstrukci s více místnostmi a s moderním vybavením. Pět rodin žije v prostorných, průměrně zařízených domácnostech. Pouze dvě rodiny bydlí ve stísněnějších domácnostech, současně však domy rekonstruují. Zajímavé bylo, že přestože měly děti častokrát možnost mít samostatné pokoje, dávaly přednost společnému spánku v jedné místnosti a ostatní prostory ponechaly jako hernu, či místnost na učení. Ve dvou rodinách se sourozenci domlouvají pružně na tom, kde a s kým budou během týdne spát, aby se prostřídaly každý s každým, či v oblíbené místnosti nebo na oblíbené posteli. Tento postup nezpůsobuje žádné konflikty, jde o změnu, kterou děti vnímají pozitivně, líbí se jim. Děti zatím ještě příliš nevyhledávají soukromí a upřednostňují trávení času s ostatními sourozenci. Pracovní kouty rodičů určené na žehlení, práci na PC apod., jsou součástí bytu, děti k nim mají přístup, občas je samy využívají. Ve všech rodinách spí manželé společně v samostatné místnosti, v některých s menšími dětmi dohromady. Prarodiče, kteří ve třech

rodinách obývají stejný dům, bydlí na jiném poschodí, děti za nimi během dne volně dochází na návštěvu, přestože jisté hranice a pravidla jsou někdy více, jindy méně stanoveny.

Společné znaky:

- *v optimálně fungujících rodinách:* soukromé zóny jednotlivých členů rodiny jsou sice vymezeny, ale přístupné všem
- *v průměrných a problémových rodinách:* v obou „problémových“ rodinách mají otcové tendenci stahovat se do své „zóny klidu“

7.3. Polostrukturovaný rozhovor s rodiči

Rozhovor se uskutečnil v jedenácti případech přímo v rodinách, z toho desetkrát za přítomnosti obou rodičů. V jedné rodině byl rozhovor veden s každým rodičem zvlášť, bez přítomnosti druhého partnera. V jednom případě se rozhovor uskutečnil mimo domov, matce více vyhovovalo udělat ho v čase, kdy jsou děti v kroužcích, ve společenské místnosti Domu dětí a mládeže. Jedná se o tutéž rodinu, kde se nepodařilo uskutečnit návštěvu v rodině. Rozhovoru se střídavě účastnily i děti, které se průběžně střídaly, přicházely a odcházely, podle toho, jak měly rozplánované kroužky.

Základní obecné informace:

- **Informace o manželství**

Pořadí manželství

U všech žen se jednalo o první manželství. Dva muži vstupovali do manželství podruhé, jeden z nich má z prvního manželství syna, který rodinu pravidelně navštěvuje, ale nebydlí ve společné domácnosti. Vztahy s bývalou manželkou jsou velmi dobré, bývalá žena byla se svým novým partnerem i na svatbě.

- **Hodnotová orientace, duchovní hodnoty (víra), angažovanost ve veřejném životě**

Víra:

- 10 rodin je věřících, z toho 9 v rámci římskokatolické církve
- 1 rodina je v Církvi Ježíše Krista Svatých posledních dnů.

- v jedné rodině žena vyznává pohanskou keltskou víru, manžel je „svým způsobem věřící“, ale ne aktivně
- jedna rodina je nevěřící.

Víra prostupuje u věřících rodin každodenním životem na více rovinách. Nejedná se pouze o každodenní rituály (modlení, mše, četba z písem), ale i o způsob komunikace mezi všemi členy rodiny. Nevím, jestli se mi podaří slovy vystihnout „rodinné“ ovzduší v optimálně fungujících věřících rodinách, kde vládla zvláštní poklidná atmosféra, přestože vlastně bylo poměrně rušno. Snad přijetí, smíření se se světem, pevné zakotvení tady a teď. Neodpustím si citovat slova Z. Matějčka, kterému se to povedlo určitě lépe, když se snažil vysvětlit, proč rodiny s více dětmi nejsou častými klienty v poradenské praxi: „Děti jsou tu plánované a pozitivně přijímané, bez přílišných nároků na jejich výkonnost a úspěšnost, takže takovéto rodiny svou vnitřní atmosférou působí dokonce terapeuticky“ (Matějček, 1992, s. 84).

Nabyla jsem dojmu, že víra dává těmto lidem jasně daný životní směr s „vyššími pravidly“, která přijali za svá, a díky kterým spousta věcí v životě „neřeší“ protože jsou z pohledu víry jasně vymezené. Na ukázkou uvedu několik citací, které proběhly během rozhovoru v souvislosti s jinými otázkami, ale vztahují se k Bohu:

- „Nebýt Boha, asi bych se už rozvedla“ (manžel seděl v ženině blízkosti a nezdálo se, že by ho její slova nějak překvapila. Jednalo se o rodinu, kterou jsem si později zařadila mezi průměrné)
- „Člověk to prostě neřeší... Je to, jak to je, jak to má být...“
- Manžel byl věřící a já ne. Záviděla jsem mu jeho víru a modlila se k Bohu, abych uvěřila. Když mě Bůh vyslyšel, bylo to pro mě obrovské štěstí“.
- „Tím, že se přibližujeme Bohu a učíme se být lepšími, přibližujeme se i jeden k druhému, aniž bychom o tom museli uvažovat a ptát se „jak“. To přijde samo.

Angažovanost ve veřejném životě:

Polovina rodin se nějakým způsobem angažuje ve veřejném životě:

- 5 žen vede kroužky pro ženy nebo děti (většinou v rámci mateřského centra, stacionáře nebo klubu konkrétní církve)
- 1 muž je vedoucím kroužku skautů, který navštěvují i jeho děti
- 1 muž se angažuje v občanském sdružení se zaměřením na volný čas obyvatel vesnice
- 1 muž je členem zastupitelstva

- 1 manželský pár se hodlá do budoucna věnovat práci v hospici.

Zaměstnání rodičů:

Ženy:

- 10 žen je na MD
- 2 ženy jsou zaměstnané a jejich práce je uspokojuje

Muži:

Všichni muži jsou zaměstnaní, s prací i kolektivem spolupracovníků jsou v podstatě spokojení, jen si někdy stěžují na časovou náročnost, dojíždění či práci na směny. Práci berou jako součást života nutnou k zabezpečení rodiny. V hodnotovém žebříčku je před ní ale rodina, která je na prvním místě. Důležitější než peníze, je čas trávený s rodinou. Rodina se raději uskromní, než aby byl otec více v práci než doma. Jen jeden z mužů považuje práci za svůj přínos do rodiny, za svoji jedinou povinnost vůči rodině. Ostatní záležitosti přenechává manželce, o chod domácnosti se více příliš nezajímá. Jedná se o muže z rodiny, která byla zařazena mezi problémové.

Druh povolání:

Zajímavé zjištění se týká volby povolání, zejména u žen. Celkem 8 žen má vzdělání pro práci ve zdravotnictví nebo jsou učitelkami. Jedna žena je původně zahradnicí, ale v současnosti pracuje jako prodavačka, ze zbylých žen jsou po jednom zastoupena povolání: podnikatelka, překladatelka a dělnice.

U mužů je druh povolání pestřejší. Na rozdíl od žen, jsou v pomáhající profesi 3 muži (1x lékař, 2x učitel). Zbýlý soubor zahrnuje následující profese: podnikatele (3x), zedník (3x), kontrolor jakosti, stavební technik a dělník.

• Bydlení

Po svatbě:

- 5 rodin bydlelo hned samostatně, několikrát nejdříve v podnájmech, potom ve vlastním RD
- 5 rodin bydlelo nejdříve s prarodiči nebo jinými příbuznými ale nyní už samostatně
- 1 rodina bydlela nejdříve samostatně a nyní obývá RD s prarodiči
- 1 rodina bydlí od začátku s prarodiči či s jinými příbuznými

V současnosti všechny rodiny bydlí v rodinných domcích, z toho 3 rodiny společně s prarodiči. 5 rodin ještě postupně dokončuje rekonstrukci domů, nebo se chystají prostory k bydlení rozšiřovat.

Vývojové fáze rodiny – normativní vlivy

Doba po uzavření sňatku:

Vzájemné přizpůsobování a budování společné domácnosti probíhalo u deseti párů bez větších problémů, bylo provázeno jen běžnými konflikty, které novomanželé ale dobře zvládli. V jedné rodině se manželé vzájemně přizpůsobovali hůře vzhledem k rozdílům pramenících z odlišností mezi způsobem života v původních rodinách. V jedné bilingvní rodině, kde otec je z Velké Británie bylo třeba sladit životní styly různých zemí.

Na budování domácnosti se manželé podíleli rovným dílem, ve dvou rodinách měl hlavní roli manžel a v jedné prarodiče.

V rodinách, které ze začátku žili společně s prarodiči byla situace obtížnější také díky společnému soužití. Novomanželé obývali stísněnější prostory a současně při péči o malé děti dokončovali svépomocí rekonstrukci vlastního bydlení.

- Narození prvního a dalších dětí:

Za nejnáročnější období rodinného života považovali manželé shodně narození prvního dítěte. Je to úsek života, ve kterém v mnoha případech ještě mladá rodina nemá dořešenou otázku bydlení. Přináší s sebou velké množství změn, starostí a nových povinností. Zejména matky si stěžují na fyzické vyčerpání a únavu, spojenou s péčí o dítě. Dvě ženy špatně snášejí těhotenství, které je provázeno zdravotními komplikacemi či únavou. Dvě z žen pocítují větší zátěž v šestinedělí. Jeden z mužů se po porodu prvního dítěte cítil bezradný a nepotřebný, nevěděl, jak manželce pomoci. S dalšími dětmi se již cítil lépe, věděl, co má dělat. Jedna žena z „problémové“ rodiny uvedla, že nebyla ještě zralá na rodičovství, vadilo jí, že se nemůže jít večer někam bavit s manželem, který na ni nechal veškerou starost o děti a svůj životní styl nepřizpůsobil nové situaci a rodině. Otec této rodiny si i nadále „vede svůj život“. Jak se potvrdilo při administraci testu FAST s oběma dospělými dětmi, nikdy se o ně a rodinu příliš nezajímal, veškerý chod rodiny zajišťovala pouze matka, která oporu a pomoc hledala vždy v prarodičích, jak sama říká: „Bez nich by to nešlo“.

S druhým dítětem je stále ještě situace náročnější, rodina se učí vytvořit si určitý řád a systém, do kterého se třetí a čtvrté dítě již pouze zařazuje. Na mladší sourozence se starší děti většinou velmi těší a po narození pomáhají s péčí o ně. Rodiče uvádějí, že *období po narození čtvrtého dítěte je klidnější a radostné, „všichni si je užívají“.* Pouze jeden otec z rodiny s pěti dětmi naopak toto období považuje za náročné a „uhoněné“ kvůli zvýšeným nárokům na organizaci času. Svou povahou je spíše flegmatik a dává věcem raději volný průběh beze spěchu.

Nástup dětí do školky, školy:

Pokud se vyskytly u některých dětí adaptační potíže spojené se vstupem do MŠ nebo ZŠ, jednalo se převážně o prvorozené a starší děti. Mladší sourozenci jsou lépe na vstup do kolektivu připraveny. Jako pozitivum rodiče uvádějí možnost společné docházky do jedné třídy v MŠ. Dle jejich názoru, mají ti mladší větší motivaci k učení, snaží se vyrovnat starším dětem.

Výraznější potíže se vyskytly ve třech rodinách s dětmi s ADHD a s poruchami učení, kdy si rodiče stěžovali na horší začlenění dětí do kolektivu a na vypjaté chvílky během domácí přípravy do školy. Ve dvou případech nebyli spokojeni s přístupem učitelů, kteří nebrali ohled na specifické problémy těchto dětí. Jedna matka si posteskla nad tím, že děti učitelka v MŠ považovala za opožděné, všímala si pouze nedostatků v oblasti sebeobsluhy a nevěnovala pozornost tomu, v čem naopak vynikají. Doporučila dětem odklad. Jako hlavní důvod uvedla opoždění zapříčiněné větším počtem dětí v rodině. Všechny děti ale školu zvládli, jsou „premianti“ a v prostředí školy spokojené.

Ve zbývajících rodinách byli manželé s učiteli i školou spokojeni. Dobrou spoluprací s učiteli ze ZŠ oceňuje i jedna z maminek, která, vzhledem k zdravotnímu stavu dítěte po závažném onemocnění, provozuje rodinnou domácí školu.

S přípravou do školy pomáhají dětem z větší části matky, protože otcové bývají odpoledne v práci. Ale i tak se většina otců na přípravě podílí, a to v předmětech, se kterými si matky „neví rady“ (matematika, fyzika, cizí jazyky...). Velkou pomocí jsou v osmi rodinách prarodiče, kteří ve dvou případech nahrazují školní družinu.

Manželské krize:

- 9 rodin žádnou větší krizi nezaregistrovala. Krátkodobější období neshod považují manželé za normální a běžné, nepřisuzují jim větší význam, berou je jako přirozenou součást partnerského vztahu. S humorem tvrdí, že na krize není čas.

Dvě rodiny se zúčastnily kurzů určených pro manžele, zaměřené na zkvalitňování manželského vztahu, které hodnotí velmi kladně. Poskytly jim mnoho inspirace a podpory.

- Jedna žena mívá období, kdy se cítí „nedomazlená“ chybí jí čas, který by mohla trávit pouze s manželem a období, kdy má pocit, že jí uniká kariéra. Tyto pocity úspěšně zahání zvýšenou aktivitou mimo domov prací v mateřském centru, jehož je spoluzakladatelkou, a zvyšováním a probace prostřednictvím dálkového vysokoškolského studia.
- Jedna z žen měla krizi při narození třetího dítěte, dolehl na ni stereotyp.
- V jedné rodině nastala první velká manželská krize hned v době těsně po sňatku, kdy se nedařilo manželce otěhotnět, měla gynekologické potíže. Vyčítala si, že zkaží partnerovi život, navrhovala mu i rozchod, aby mohl mít vlastní děti. Ten ji však opustit nechtěl, byl ženě oporou a přiklonil se k adopci, která již byla přichystána. Manželka ale otěhotněla a od adopce tedy odstoupili.

Druhá větší manželská krize u těchto manželů přišla se čtvrtým těhotenstvím ženy, která si ho přála, na rozdíl od muže, jež měl o manželku, vzhledem k jejímu zdravotnímu stavu, velký strach. Těhotenství a porod bylo pro ženu spojeno s velkým rizikem. Sám otec říkal, že dítě nechtěl vůbec přijmout, nevěděl, jestli se mu to podaří. Po bezproblémovém porodu se však situace úplně obrátila, krize byla pryč a dcera vytvořila s otcem velmi vřelý vztah. Jak říkali sami rodiče, jako by něco tušila... K tomuto rozhovoru bych chtěla dodat, že děti byly přítomny při odpovědích, seděly s rodiči přitulené na „jedné hromadě“, nezdálo se, že by tyto informace pro ně byly nové nebo překvapivé. Otec otevřeně hovořil o svém strachu a matka o své radosti spojené s očekáváním dítěte, navzdory odmítavému postoji manžela.

Nenormativní události

Vážná onemocnění dětí:

Ve čtyřech rodinách bylo zjištěno závažné onemocnění nebo vrozená vada dítěte hned nebo brzy po narození. V jedné rodině dítě vážně onemocnělo ve třech letech a jedna rodina si vzala do pěstounské péče dítě s vrozenou vadou. Ve všech případech se podařilo zdravotní stav dětí upravit do takové míry, že nemají vážné následky, přestože některé děti mají i nadále jisté potíže a trvalá zdravotní omezení. Ve třech rodinách má jedno nebo dvě děti ADHD či poruchy učení.

Onemocnění rodiče:

V jedné rodině onemocněl v průběhu manželství manžel encefalitidou. Období, po které se muž léčil, trvalo půl roku a bylo pro rodinu složité. Podobnou situaci zažila i rodina, kde manželka dostala infarkt.

Úmrtí v rodině, péče o letálně nemocného člena rodiny:

Jedna z rodin provázela strýce při umírání na rakovinu. Pečovala o něj 2 měsíce v jeho domácnosti, kam se i na 14 dnů před jeho smrtí s dětmi celá rodina přestěhovala, aby s ním byla až do konce. Zejména matka toto období vidí jako smutné a těžké, ale pro děti i samotné manžele velmi přínosné. Strýc byl vdovec a zanechal po sobě dvě dospělé děti, které ještě studují. Manželé se rozhodli nahradit jim rodiče, jsou jim oporou, cítí se být náhradními rodiči. Žena v té době měla krátce po potratu pátého dítěte v době těhotenství. Uvádí, že právě pomoc bližnímu jí pomohla bolest ze ztráty dítěte překonat, i když se se ztrátou vyrovnává dodnes. Dle jejího názoru je třeba, aby děti byly součástí i takových životních událostí, které nejsou právě šťastné, neměly by se chránit před životem takovým, jaký je.

Úmrtí dítěte:

V jedné rodině zemřelo druhé dítě hned po narození. Přesto dostalo své jméno a rodiče toto období považují za těžké a smutné, ale rozhodně ne „škaredé“, jak říkají. Od té doby berou každé dítě jako veliký dar. Žena, která potratila své páté dítě, se s tím ještě úplně nevyrovnala. Jako lék na toto, ale i jiná trápení, pokládá pomoc jiným lidem: „Říkám to vždy i dětem, když mají nějaké trápení: Běž, a pomoz někomu jinému, uleví se ti“.

Úmrtí člena širší rodiny:

Dvě rodiny zasáhlo velmi úmrtí některého člena širší rodiny. Jednou to bylo úmrtí otce ženy (dědečka), který zemřel krátce a nečekaně po narození druhého dítěte. Rodinou to velmi otřásl. Chod druhé rodiny významně ovlivnilo úmrtí prababičky, která stmelovala širší rodinu. Po jejím úmrtí jsou vztahy méně pevné, vytratila se celistvost mezi sourozenci prarodičů. Manžele tato situace trápí, snaží se v tomto ohledu angažovat, organizují setkání širší rodiny.

Fungování rodiny:

- Obecné názory na fungování rodiny a partnerský / manželský vztah

Co je nejdůležitější pro správné fungování rodiny:

V této otázce se manželé velmi shodovali a podobné odpovědi jsem slyšela i v dalších rodinách. Tučně zvýrazněné odpovědi se opakovaly u více než deseti rodičů. Další výroky, které jsou v textu uvedeny, se objevily v odpovědích nejméně 5x.

Více než patnáct manželů považuje za základ dobrého fungování nalezení **vhodného partnera**, mít ho rád i s jeho chybami. V partnerském vztahu je důležitá **láska**, vzájemný respekt, **tolerance**, úcta, důvěra, spokojenost v sexuální oblasti a s tím spojená věrnost. Manželé by spolu měli **hovořit o problémech** a nebát se je řešit a to včas domluvou a kompromisem. Manželé by měli mít vůli **investovat čas a úsilí**, nemyslet jen na sebe a umět se podřídit potřebám rodiny. Měli by **jít stejným směrem**. Tomu napomáhá významně i víra, která trvá na svátosti manželství, které je na trvalo: „jiná alternativa není, je třeba na vztahu pracovat a ne jej ukončit při nesnázích“. Manželé se mají spolupodílet se na chodu domácnosti i na výchově a vzájemně si pomáhat. Při výchově dětí je zásadní domluvit se na způsobu výchovy. Nemělo by se přitom zapomínat na **humor**, který je důležitou součástí komunikace.

Pro dobré fungování jsou podstatné **vztahy v rodině**. Členové rodiny by se měli mít rádi, mít k sobě úctu a měli by si vycházet vstřícně, chovat se k sobě pěkně. V popředí by mělo stát **stanovení si jasných pravidel**, na kterých se shodnou všichni její členové a určitý řád. Práce by měla být rovnoměrně rozložena mezi všechny členy rodiny a každý by si měl plnit své úkoly. **Atmosféra** v rodině **by měla být klidná a harmonická**. Rodinu stmeluje **společně trávený čas, dětem by se měli věnovat oba rodiče**, otcové by se neměli omezovat pouze na finanční zabezpečení, ale být co nejvíce s dětmi, aby jim poskytli mužský vzor.

Co může nejvíce narušovat rodinné fungování :

Odpovědi většinou tvořily protipóly k předcházející otázce. Pro přehlednost jsem je rozdělila do několika kategorií a doplnila je výroky rodičů. Nejčastější výpovědi jsou zvýrazněny, stejně jako u předchozí otázky, tučnou kurzívou. Překvapila mě vysoká shoda odpovědí. Ty se nápadně podobaly i způsobem formulace. O tom, že odpovědi nepodávali manželé na základě všeobecného společenského trendu, mě přesvědčil způsob, kterým na

mé otázky reagovali. Většinou se vážně zamysleli a přikládali konkrétním odpovědím různou váhu. Manželé spolu odpovědi konzultovali, porovnávali svoje názory.

Partnerský vztah, osobnostní předpoklady:

- nemají-li k sobě manželé respekt
- pokud o sobě škaredě mluví
- **nevěra**, mimomanželské vztahy: „...v médiích se to sice prezentuje, že je to normální, to mě vždy rozčílí, ale normální to není!“
- lhaní
- **netolerance**, nedokážou se přijímat, tolerovat
- společné hodnoty
- **sobectví**, upřednostňování vlastních zájmů

Míra organizace v rodině, způsob trávení času:

- táhne-li rodinu jen jeden
- **neplnění úkolů**
- podnikatelé mají třeba svoje manažerské akce, kam rodinu neberou
- stereotyp

Práce doma a v zaměstnání:

- **přetížení, snaha zvládnout víc, než je možné**, příliš nabraných úkolů
- zvýšené požadavky okolí
- když se člověk nenabije jinde
- **únava a nevyspání**
- vnější tlak okolí, případně pracovní problémy
- reklama, co ostatní považují za standard
- starosti se zaměstnáním
- závislost na práci

Nemoci, alkohol

Finance

- když se musí řešit finance, peníze

Komunikace a atmosféra v rodině

- **neřešený konflikt**
- rozpory mezi manželi, jejich hádky
- **nedostatek komunikace** a času mezi manželi, když spolu lidé nemluví, nesdělují si informace..., měli by si spolu manželé povídat o problémech, ne se svěřovat

kamarádce nebo chlapům v hospodě, pak už ani nemají třeba chuť to partnerovi opakovat“

- spory mezi dětmi
- špatná nálada

Narušení soukromí, jeho nedostatek

- nemůžeme být sami – na to jsou dobré společné víkendy (přednášky pro manžele, kde spolu páry diskutují, dává to obrovskou naději, vzory nejen z řad rodičů, inspiraci)
- „**ohrožovat může i vnější rodina, prarodiče**, kteří mohou do vztahu zasahovat a mít velký podíl na rozpadu manželství, pozorujeme to ve svém okolí u známých“, („prarodiče, mamka je taky hyperaktivní“)
- je dobré bydlet sám, u prarodičů stačí, jsou-li na blízku

• Rodinné rituály:

Ve věřících rodinách patří mezi každodenní rituály společné **modlitby během dne**. Křesťanské rodiny chodívají pravidelně na **mše**.

Důležitá je i **snídaně**, která zahájí celý den. Některé rituály jsou spojeny s **denním režimem**, který je v naprosté většině rodin pevně dán a dodržován. Jedná se o pravidelné časy čištění zubů a ukládání k spánku, četba pohádek před spaním.

V jedné rodině mají zaveden 1x týdně rodinný domácí večer, který zahrnuje společnou písničku, připravenou myšlenku (něco z písem), rozhovor na nějakou aktuální otázku např. jak chodit bezpečně, jak se chovat při setkání s cizími lidmi. Večer je spojen s občerstvením (bonbony, čokoláda), na které se děti těší. V rámci církve pak každý týden celá rodina v neděli navštěvuje nedělní shromáždění.

Také **oslava narozenin** je považována za důležitý den, je spojena s oslavou v širším kruhu rodiny a často s nějakou aktivitou, která není v průběhu roku tolik běžná (grilování, objednání pizzy, speciální výlet pro oslavence apod.).

Během roku rodiny jezdí, dle svých možností, na **výlety** a o prázdninách některé z rodin i na delší dovolenou. Část rodin upřednostňuje i o prázdninách spíše výlety, než dovolenou mimo domov a to jak z finančních, tak z organizačních důvodů.

Vánoce, Velikonoce a další svátky během roku jsou rovněž spojeny s rituály, dodržováním tradic. Pečení perníků, malování vajíček, účast na živých betlémech apod. je neodmyslitelnou součástí rodinného života, na kterou se všichni těší.

- Komunikace v rodině:

Komunikace v rodině je z pohledu rodičů dostatečná, děti jsou zvyklé obracet se na rodiče přímo, jak se svými starostmi, tak s radostmi a přáními. Většinou děti mluví samy za sebe, pouze u některých dětí, vzhledem k povahovým rysům, jsou individuální rozdíly ve sdílnosti. Některé rády mluví za ostatní, jiné si své starosti nechávají pro sebe, rodiče z nich musí informace „tahať“. Uznání vlastní chyby je běžné i ze strany rodičů, kteří se snaží jít dětem příkladem. Pokud se děti přiznají k tomu, co provedly, nebývají potrestány. Komunikace v rodičovském subsystému je otevřená. **Manželé si rádi a často spolu „popovídají“**, je to velmi důležité a váží si v tomto směru jeden druhého, že je **ochotný naslouchat** a schopný svěřit se. Učí tomu i děti. Jako příklad uvedu rozhovor mezi manželi, který se rozvinul po otázce, co by na druhém rádi změnili.

Manželka: „On je hrozně pozorný, to fakt oceňuju, vím, že všichni manželé takoví nejsou, já jsem hysterka a on mě vždycky „vrátí na zem“ ... ,ale mohl bys být rozhodnější, to mi často vadí.....sory.....“

Manžel: „Však jo, nic se neděje...“

Manželé se přitom upřímně dívali do očí, s pochopením a jemným úsměvem. Po chvilce odmlčení se žena musela vzdálit za dětmi, které ji volaly z dětského pokoje, a už s humorem dodala: „Tak, a teď na mě taky něco práskni a nešetři mě!“ Když se vrátila, ptal se jí manžel, jestli jí mám přečíst, co jsem zapsala (byly tam i výtky), odpověděla: „Však ty mi to pak večer v klidu povíš“ a usmála se.

- Zajištění a respektování soukromí jednotlivých členů rodiny:

Protože většina rodin má spíše malé děti, potřeba po soukromí není zatím příliš velká. Spíše se snaží být co nejvíce v kolektivu ostatních členů rodiny. Přestože děti mají možnost mít vlastní pokoje, **upřednostňují spánek s ostatními sourozenci**. Soukromí postrádají spíše rodiče, kteří mnohdy uvádějí, že jsou nuceni stanovit si jisté hranice, tak aby měli chvíli klidu i během dne.

- Způsob trávení volného času:

Všechny děti mají nějaké koníčky. Dominantním společným znakem rodin je, že kladou důraz na mimoškolní aktivity svých dětí, které navštěvují velké množství kroužků. Orientace rodin se liší. Některé se věnují spíše uměleckým směrům (hudba, tanec a výtvarné činnosti), jiné jsou více sportovně zaměřené. Často se tyto aktivity kombinují.

Pouze ve třech rodinách se rodičům daří věnovat se pravidelně vlastním aktivitám. V ostatních rodinách *manželé na záliby nemají čas*, a proto se koníčkům věnují jen narázově párkrát do roka, někdy vůbec. Tři rodiče situaci řeší tak, že své oblíbené činnosti provozují společně s dětmi. Vedou skauty, berou je s sebou na ryby apod.

Společně trávený čas rodičů bez dětí je ve večerních hodinách, jsou to chvíle, kdy už děti spí. Ve třetině rodin si manželé pravidelně, přibližně jednou za měsíc, udělají společný večer či odpoledne bez dětí, kdy si zajistí hlídání. V jedné z rodin se daří udělat si občas i společný víkend. V této rodině žena velmi oceňuje manželovu iniciativu při přípravě společných večerů či víkendů, které jsou pro ni mnohdy překvapením. Líbí se jí, že je stále „dobývána“. V jiné rodině muž sebekriticky přiznává, že je s romantikou „na štíru“, upřednostňuje spíše „gaučink“, chtěl by se polepšit, ale není na to stavěný. Tento manžel je však velmi aktivní, co se týká společného času tráveného s dětmi, kde se snaží, aby byl s dětmi minimálně tak dlouho jako matka.

Společně trávený čas rodičů s dětmi se vztahuje zejména na sportovní činnosti, nejčastěji se jedná o výlety na kolech, lyžování, plavání a společnou dovolenou.

Způsob zvládání problémů

- Pozitivní oblasti rodinného života:

První, co manželé spontánně napadá, mají-li si vybavit nejhezčí chvíle spojené s rodinou, jsou *chvíle klidu*, kdy jsou *všichni členové rodiny spokojení, dělají, co je baví*, případně se věnují některým *společným aktivitám, hrají společenské hry*, pustí si nějaké pěkné DVD, posezení u krbu či ohně, společné *zpívání, výlety*.

- Negativní oblasti rodinného života:

- ranní *shon* při vypravování dětí do školky, do školy, a večer při jejich *ukládání do postele, hádky mezi dětmi, nemoci*, problémy s financemi, vyčerpání při náročnějším dnu, týdnu, když se nahromadí více problémů v práci i doma

aktuální problémy, které by rodina chtěla vyřešit:

- v jedné rodině s dospívajícími dětmi by chtěli rodiče vědět, jak lépe komunikovat s dospívajícími

dlouhodobější problémové oblasti v rodině:

- otázky zabezpečení rodiny do budoucna

- Role sociální opory v zátěžových situacích:

Největší *oporu hledají v těžkých chvílích partneři v sobě navzájem*. Ve čtyřech případech si své problémy řeší manželé pouze sami, k širší rodině a přátelům, které mají, nemají takovou důvěru, spíše s nimi tráví pouze volné chvíle. Přátelství, dle jejich názoru, vyžaduje časovou investici, na kterou teď bohužel nemají čas, takže místo přátel mají pouze známé. Tyto rodiny jsou i v jiných oblastech spíše uzavřené do sebe, budují „pevnost, hrad“ chránící rodinu před okolním světem. Rodiny s uzavřenějším systémem byly ve třech případech ty, které jsem později, i na základě dalších zjištěných dat, zařadila do skupiny rodin průměrných a problémových. Ostatní rodiny oceňují *pomoc prarodičů*, a to jak s hlídáním dětí, tak i finanční pomoc, která jim velmi pomohla v náročných životních situacích. Matka z jedné rodiny po chvílce ticha a „vnitřním boji“, zda odpovědět po pravdě po hlubokém vzdechu odpovídá: „...No, když už jsme toho na sebe tolik řekli, řeknu i toto: Rodiče nám vždy moc pomáhali a to velkou měrou i finančně. Tak to prostě je, i když to není pro nás zrovna lichotivé, je to tak.“

Jiná rodina: „Musím říct, že toto všechno (velmi pěkný rodinný dům, každý rok dovolená), si můžeme dovolit jen proto, že nás podporují rodiče. Hlavně manželův otec. Bez něj by to vypadalo určitě jinak“.

„Bez pomoci babi a dědy bysme to nezvládli. Už jenom s tím barákem, to fakt nevím, jak by to bylo“.

Nové síly načerpají manželé i *v kruhu nejbližších přátel*, v klubech pro matky na MD, v zájmových aktivitách mimo rodinu, odreaování přináší i dálkové studium u některých maminek. Věřící rodiny zvládají problémy lépe i *díky víře*, která jim pomáhá nalézt odpovědi, jít správným směrem:

Otec, který při plánování budoucího života dlouho váhal mezi touhou stát se knězem a přáním, mít děti říkal: „Místo psychoterapeutů chodím do zpovědnice. U psychoterapeutů zaplatím moc peněz, tady je to zadarmo a výsledek je stejný“

- Jakým způsobem je vnímána podpora/ nezájem státu vzhledem k vícečetným rodinám:

Čtyři rodiny vnímají *reakce okolí spíše pozitivně*. Děti vedou k pěknému chování a okolí je oceňuje. Šest rodin má ale i opačné zkušenosti. Okolí je často považuje „za bláznů“, diví se jim, někdy zaujímají *i opovržlivý podezřívavý postoj*. Jedna z maminek uvedla, že ví, že se „ledaco po vesnici povídá“, ale že to ani nechce raději vědět. Někteří lidé je *podezřívají z toho, že si pořizují děti kvůli sociálním dávkám*, přestože je rodina soběstačná, má průměrný příjem. *Předsudky* mívají i pracovníci na úřadech, někdy i učitelé, kteří příčiny některých problémů, které mají i děti z méně početných rodin, přičítají na vrub mnohočetné rodiny.

Manželé uvádějí, že by samozřejmě *uvítali větší finanční podporu ze strany státu, velkou pomocí by byla i psychologická opora*, poněkud lepší postoj k rodinám s více dětmi. Jako optimální by viděli alespoň částečné daňové úlevy na důchod, do budoucna například nižší poplatky za studium pro děti. Potěšilo by je třeba i jen to, kdyby rodinné vstupné počítalo také s rodinami, které mají více než dvě děti. Zatím tomu tak bohužel není.

K této otázce bych doplnila vlastní zkušenosti, které jsem získala při hledání rodin do svého výzkumu, kdy jsem se obracela s dotazy na své přátele a známé, zda podobné rodiny neznají. Nejméně ve dvou třetinách odpovědí bylo implicitní sdělení, že takoví lidé snad už ani nejsou a jestli ano, musí být opravdu zvláštní. Výstižnější by byla formulace „bláznů“ ovšem v konotaci někdy pozitivní, jindy spíše negativní, nejčastěji nechápající. Druhý okruh dotazovaných (1/3), a byli to hlavně (ale ne vždy) ti, kteří podobné rodiny znají, odpovídalo bez jakýchkoli komentářů, že buď podobné rodiny znají a zkontaktují, a nebo, že se dále poptají ve svém okolí.

Rodičovství

- Plánování rodičovství a postoje k dětem:

Kolik dětí by měla rodina mít:

Rodina by měla, dle názorů manželů, mít *větší počet dětí, nejméně 3, ale lépe i více*. Ve trojici se může stát, že jeden stojí stranou. *Děti v sobě mají oporu*, mohou se v budoucnosti

lépe postarat o rodiče. **Záleží ale i na tom, na kolik dětí se rodiče cítí**, na jejich zdravotním stavu a dalších okolnostech. Pokud je člověk pracovně hodně vytížen a na děti by neměl čas, pak by jich měl mít spíš méně. I jedno dítě dá hodně radosti, záleží to na každém. **Rodiče by se měli na počtu dětí shodnout**, jinak to může vést i k rozchodu. Toto tvrzení je jistě důležité. V rodinách, které jsem si zařadila mezi problémové, se oba z otců do radostného plánování dětí tolik nezapojovali. Jednoho muže manželka, jak sama řekla, k poslednímu dítěti přemlouvala. Druhý měl při rozhovoru někdy komentáře, které o tomto problému nepřímou vypovídaly: „Člověk by šel na zábavu, ale nepude, že jo, když jsou doma děcka...“; „Což o to, děti ano, ale těch starostí a teď ty peníze do budoucna, to dá zabrat, možná jsou lepší jenom dvě...“

Co lidé potřebují, aby mohli mít děti:

Základem jsou dobré osobnostní předpoklady, měli by **mít rádi děti a chtít je**. Partneri by předtím měli prožívat **kvalitní vztah, uvědomit si, že se budou muset v něčem omezit**, že dítě změní zásadně jejich dosavadní život, „což je problém u starších rodičů, kteří si zvykli na určitý standard a nechce se jim slevit, na rozdíl od nás, když jsme na nic takového zvyklí nebyli“. Důležitá je i **vůle, potřeba, snaha překonat chvíle, když to skřípe, chtít to překonat**. Výhodou je dořešené bydlení, **opora v rodině**, která dává jistotu. „Hodně lidí je ovlivněno médii, kde i politici straší, kolik je potřeba peněz při narození dětí a přitom to není tak strašné, když rodiče nepotřebují mít vše úplně nové“.

Ideální věk rodičů pro narození prvního a posledního dítěte:

Stejně jako při vstupu do manželství je to **individuální záležitost**, jak se kdo cítí, jaký má zdravotní stav. Pokud je to příliš brzo, mohou mít lidé pocit, že si nic neužili, pokud později, tikají již biologické hodiny, člověku pomalu začínají docházet síly. Jedna maminka uvádí ze zkušeností ze stacionáře, že starší matky jsou méně ohebné s dětmi, více ustrašené, úzkostlivější, vše moc řeší. **Partneri by měli být aspoň chvíli spolu před tím, než mají děti**, aby to nestálo jen na nich. „V současné době ženy často mateřství odkládají, myslí si, že až se rozhodnou, hned otěhotní, ale ono to tak nemusí vždy být“.

Manželé se ale, i když zdůrazňují, že je to individuální záležitost, přiklání k názoru, že dolní hranice pro **narození prvního dítěte je 20 – 25 let a poslední dítě by měla žena přivést na svět kolem 36 -40 let**, aby ho stihla vychovat, a aby se manželé mohli ještě vrátit ke společnému manželskému životu a něco si užít bez dětí, radovat se z vnoučat.

Ideální věkové rozmezí mezi dětmi:

Jako ideální vzdálenost mezi dětmi rodiče považují v 11 případech z dvanácti co nejmenší, *od 1 a půl roku do 2 let*. Děti mají *lepší vztahy*, jsou si blíží, nejsou rozmazlené, budou uvědomělejší. *Pro rodiče je to náročnější, ale pro děti rozhodně lepší*. Lépe si spolu vyhrají, rodina se nedělí na mladší a starší.

Přání ohledně pohlaví dětí a jejich naplnění:

Většinou chtěli rodiče mít alespoň jednu holčičku a jednoho chlapce, pak už jim bylo pohlaví dětí jedno. Toto přání se ve všech rodinách splnilo, pouze jedni rodiče mají 5 chlapců, rádi by měli i holčičku, ale nevidí to jako problém. Klidně by měli i šestého chlapce, ale žena už nechce, nerada by absolvovala další porod, má strach z bolesti.

Co rodičovství lidem přináší:

Rodičovství přináší lidem především *velkou lásku, štěstí a radost*. Díky dětem se toho člověk o sobě mnoho doví, naučí se spoustu věcí, děti dávají životu nový rozměr, umožňují prožít věci, které bychom bez nich nezažili. „*S každým dítětem omládneme*, ať chceme nebo nechceme, v souvislosti s tím, o čem doma mluví, co se učí ve škole apod., rozšiřujeme si společně s nimi svůj obzor, *obohacují naši osobnost*. Každý, kdo má děti se většinou začne jinak dívat na svět, přehodnotí svoje postoje, musí být zodpovědnější a disciplinovanější, nenese odpovědnost už jen za sebe, *přestává riskovat*. Rodičovství dává *pocit potřeby*. Nutí nás k činnosti, musíme se starat o sebe navzájem. Bezdětným rodinám hrozí zkolabování. Jeden z tatínků udal odpověď: „Všichni byli malí, ale to nejmladší vždy radostně překvapí“

V čem rodičovství omezuje:

S příchodem dětí je *méně času na koníčky*, vše se musí přizpůsobit dětem, *omezuje se soukromí a pohodlí, ovlivňuje to i finanční situaci*. „S méně dětmi bychom se měli asi po finanční stránce lépe (jako prase v žitě), ale život by byl planý. Děti nás neomezují, jen nemůžeme dělat některé věci, jako jiné rodiny, ale my je ani vlastně dělat nechceme. „Člověk se nemůže plně zaměřit na budování kariéry, nemůžu věnovat práci většinu času“. *Ženy spíše počítají s tím, že budou pracovat pouze na poloviční úvazek*, na plný by to asi moc nešlo, že nebudou, alespoň z počátku budovat kariéru. „Kdybych nebyla matkou, byla bych hrozná kariéristka, určitě bezohledná, dříme to ve mně, děti mě zastaví, naučí vyčkávat....“

Jak moc se mají lidé dětem obětovat:

Manželské páry berou péči o dítě jako přirozenou součást života a ne jako oběť. Rodiče by neměli kvůli dětem ztratit sebe sama, to by neprospělo jim, ani dětem. Je třeba nalézt potřebnou rovnováhu, „**vše má své hranice**“. Rodiče mají děti rádi, položili by za ně život, ale dospěli k názoru, že musí být sami spokojeni, aby i děti mohly být spokojené. „Do určité míry se obětuje každý rodič, to ano, je to samozřejmost, obohacuje to rodiče i děti, ale ne zcela, to je nesmysl“. „Spíše řešíme ještě dilema, komu se věnovat více, jestli dětem, vlastním rodičům nebo sobě – zapomínáme na sebe, druzí mají v našich očích větší potřeby než my sami“.

Jedna z maminek komentuje otázku: „Když tady budu lítat o hladu, tak nebudu spokojená já, ani děti, jde to těžko, ale člověk musí myslet i na sebe“.

Míra plánování jednotlivých dětí / přání rodičů je mít – motivace k vícečetné rodině, plánování dalších dětí:

Manželé **většinou chtěli mít už při vstupu do manželství nejméně 2-3 děti (4x), někdy již rovnou plánovali 4 děti (6x)**. Někteří sami pochází z vícečetných rodin a přišlo jim to samozřejmě (3x). Jindy **při třetím dítěti cítili, že jim někdo chybí (3x)**, případně chtěli nejmladšímu sourozenci, který byl věkově více vzdálen starším sourozencům, **pořídít kamaráda (2x)**, aby se necítil sám. Jeden manželský pár předem počet dětí neplánoval, ale když přišly, měli radost, brali to jako dar. Polovina rodičů, se nebrání ani dalšímu dítěti, pokud přijde. Druhá polovina rodin už další děti neplánuje, často kvůli zdravotnímu stavu matky. Jedni manželé uvažují ještě o adopci pátého dítěte. Dvě rodiny, (jedna po úmrtí dítěte hned po porodu, druhá po závažném onemocnění jednoho z dětí), berou příchod každého dalšího potomka jako obrovský dar. V jedné rodině chtěli rodiče pouze dvě děti, třetí přišlo s určitým časovým odstupem, bez plánování. Čtvrté chtěli, aby třetí nebylo samo. Ukázky některých výroků:

- „Oba jsme chtěli více dětí, třetí jsme chtěli a chtěli jsme někomu zároveň pomoci a u čtvrtého jsme měli pocit, že nám někdo chybí“ (rodina s jedním dítětem v pěstounské péči).
- „Dvě až tři jsme chtěli, vyhovuje nám větší počet, čtvrté přišlo nečekaně“.
- „Zasad' strom, postav dům, zplod' syna. Říká se, že dvě je vlastně jen náhrada a aby bylo nějaké pokračování, tak aspoň tři. Jak to přišlo, tak to bylo“.

- „ Mě neláká mít děti, když vidím cizí malá roztomilá mimina v kočárku. Já mám děti ráda, ale hlavně ty svoje. Klidně bych měla ještě i další děti, ale bojím se porodu“ (žena z rodiny s pěti dětmi).

Plány ohledně dalších dětí do budoucna:

- *v pěti rodinách* manželé ještě neví, ale spíše se přiklání k tomu, že by ještě další dítě chtěli
- *dvě rodiny* již další děti neplánují, ale kdyby žena otěhotněla, určitě by se ještě jednomu dítěti nebránili
- *pět manželských párů* již další dítě neplánuje. V jednom případě vzhledem k věku, v jedné rodině především ze zdravotních důvodů.

Budoucnost dětí, ambice vztahující se k rodině

Co by si rodiče pro děti přáli, čeho by měly dosáhnout:

V první řadě si rodiče přejí, ***aby děti dělaly v životě to, co je bude bavit*** (19 x) „a ideální by bylo, kdyby se touto prací mohly i žít“. Bylo by pěkné, kdyby se dobře učily. Vzdělání je důležité, ale ***přednější je životní spokojenost***. Proto by se měly samy rozhodnout, čemu se budou v životě věnovat. Všeobecně by děti měly být ***šťastné a zdravé***, spokojené i po materiální stránce, měly by mít ***dobrý osud***. Na život by se měly dívat s optimismem. Rodiče doufají, že se jim podaří vychovat své děti tak, aby uměly dobře rozlišovat mezi dobrem a zlem, ***aby z nich byli dobří lidé***.

Na druhém místě stojí ***správná volba partnera***, se kterým si budou rozumět a založí rodinu, až na to budou zralí. U věřících rodin by rodiče uvítali věřícího partnera, ale není to podmínkou. V těchto rodinách by rodiče chtěli, aby si děti postupně ***samy našly svoji cestu k Bohu***. Děti by rovněž měly být ***samostatné***, aby se uměly postavit na vlastní nohy, a aby byly spokojené samy se sebou. Měly by se umět rozhodnout a ***stát si za svým názorem, ale ne slepě***.

Před čím je třeba děti chránit, co by je nemělo potkat:

Rodiče by chtěli, aby děti nepotkaly nečekané špatné události, které nelze většinou moc ovlivnit, jako ***jsou nemoci, osiřeni, jakákoli forma násilí***. Výchovou by chtěli rodiče uchránit děti před nepříjemnostmi, které by si mohly přivodit vlastní vinou, a které by jim mohly jedním neuváženým činem pokazit život. Sem patří hlavně ***špatní kamarádi a***

závislosti, aby se nedostali na šikmou plochu. Negativně může jejich život ovlivnit *špatný výběr partnera*. Nechtěli by, aby se musely rozvádět. Jeden z otců by chtěl děti uchránit před průměrností.

Představy o dalším životě po odchodu dětí z domova:

Většina manželů by si ráda, pokud jim to *zdraví* dovolí, splnila svá přání a sny, mezi které patří především *společné cestování* a věnování se individuálním i společným zájmům a koníčkům. Partneři počítají s tím, že si na sebe budou muset znovu zvykat. Dva muži si novou situaci neumí představit, jeden se obává, jestli si s manželkou nepolezou na nervy, přiznává, že z toho má mrazení. Jedni manželé by se spolu rádi angažovali při práci v hospici. Jeden manželský pár plánuje odjet někam jako misionáři.

Představy o vztazích a kontaktech (jejich intenzitě) s dětmi po jejich „opuštění hnízda“:

Všichni rodiče by chtěli svým dětem *pomáhat při péči o vnoučata*, trávit s nimi i nadále hodně času, *udržovat intenzivní vztahy* i po jejich odchodu z domova. Těší se, až si zajedou s dospělými dětmi na společnou dovolenou, už jako partneři, kdy se nebudou muset starší děti omezovat kvůli těm mladším, všichni si to užijí podle svých představ, aniž by jim někdo říkal, co, jak a kdy mají dělat.

Kariéra matek po ukončení MD, po té co děti odrostou:

Většina žen plánuje nastoupit dříve či později do zaměstnání, nejčastěji po ukončení MD. Tři ženy by rády nastoupily do práce, ale spíše pouze *na poloviční úvazek, aby měly čas na děti*. Myslí si, že při plném pracovním úvazku by to bylo na úkor rodiny. Tři ženy chodí do práce, nebo si přivydělávají i během MD.

V závěru vyhodnocení rozhovorů, bych se chtěla zmínit o rozdílech v chování jednotlivých členů rodiny a vzájemných interakcích mezi nimi, vzhledem k zařazení rodiny do určitého pásma funkčnosti.

Optimálně fungující rodiny

Manželé při rozhovoru působili vyrovnaně. Společně s dětmi se chovali uvolněně a přirozeně. V průběhu rozhovoru se vzájemně doplňovali, naslouchali odpovědím partnera, neskákali mu do řeči, a pokud ano, tak se za to omlouvali, s humorem, že by pak odpověď zapomněli. Humor byl důležitou součástí rozhovoru. Užívali ho nejen rodiče, ale i děti, které si z rodičů občas dělali legraci, samozřejmě v přiměřené formě. Někdy otevřeně

rodičům oponovali, nebáli se namítat, že to, co rodiče říkají, není pravda a společně se potom snažili nalézt příčinu svých rozdílných názorů. Když děti něčemu nerozuměly, neotálely a hned se zeptaly rodičů, kteří jim obratem podali vysvětlení. Manželé před dětmi otevřeně hovořili i o choulostivějších záležitostech uvnitř rodiny i o vztazích v širší rodině bez ostychu, někdy mě jejich otevřenost velmi překvapila. Členové rodiny si vzájemně projevovali náklonnost verbálními i nonverbálními projevy, příkyvováním, souhlasnými gesty apod. Zejména ve chvílích, kdy se hovořilo o těžkých životních událostech, se manželé dotýkali, přisedli si blíž. Děti se střídavě chodily za rodiči pomazlit.

Průměrné a problémové rodiny

Atmosféra v rodině byla sice přátelská, ale poněkud napjatější, především ze strany rodičů, kteří děti v jejich projevech více „krotili“. Projevila se zde větší potřeba kontroly nad jejich chováním, často je napomínali a usměrňovali. Během rozhovoru je sice někdy vyzývali k odpovědím, jindy jim ale naopak odpovědět neumožnili, zastavili je, když něco chtěly říct nebo přeformulovali jejich výroky podle svých představ. Někdy mluvili za ně a vyžadovali od nich souhlas se svým tvrzením. V rodinách, které jsem zařadila mimo optimální pásma funkčnosti se, jak už jsem se zmiňovala, zapojovali do rozhovoru manželé nerovnoměrně, občas, jako by raději „polkli“ to, co chtěli říct. V jedné rodině manželka opakovaně vyzvedávala důležitost a postavení otce v rodině: „ Já ne, ty máš hlavně autoritu u dětí“. ...“ Neříkej, zrovna nedávno nešel za mnou, ale za tebou se zeptat“ ... Zajímavý byl rozhovor v jedné rodině, kde se po většině otázek manžel obracel na manželku s ujišťujícími dotazy: „ Co myslíš, láska ? Co tomu říkáš, láska, je to tak? Apod. Bez následného delšího společného rozhovoru bych nejspíš unáhleně usoudila, že je na manželce velmi závislý. Po bližším seznámení s rodinou, prostřednictvím dvou návštěv, se ukázalo, že tento názor by nebyl správný. Verbální projev může být opravdu zdrojem chybných závěrů. Potvrdilo se mi, že je třeba dát si při výzkumu na tato a další možná zkreslení pozor.

7. 4. Genogram

Kvalitativní data:

Ve všech rodinách, mimo jedné, kdy se prarodiče rozvedli a rodina poté neudržovala s dědečkem bližší vztahy, si manželé byli jisti počtem dětí v rodinách jak u svých rodičů,

tak u svých prarodičů, a to i v případě, že se jednalo o 8 a více dětí. Drobná zaváhání se vyskytla pouze u pořadí jednotlivých sourozenců. V tomto případě se manželé domlouvali, v několika případech si byla manželka ohledně manželovy rodiny dokonce jistější než on sám.

V rodině, kde otec byl již podruhé ženatý, některé děti o této skutečnosti nevěděly a na tuto okolnost se bez zábran ptaly. Matka nebyla těmito dotazy zaskočena a připomněla jim, kdy se už o této věci společně v minulosti bavili. Vzhledem k nízkému věku dětí a reakci matky bylo zřejmé, že tuto informaci před dětmi rodiče rozhodně netají. O zmiňovaných členech širší rodiny se všichni zúčastnění bavili hezky, pojmenovávali je křestními jmény, často k nim připojili i nějakou vzpomínku či poznámku, děti párkrát přinesly ukázat i rodinné fotografie.

Pokud se při získávání informací narazilo na někoho z příbuzných, s kým má rodina či jeden z manželů problémový vztah, seznámili mě rodiče bez vyzvání o povaze problému i způsobu komunikace. Netajili se ani tím, když na daný problém měl každý z manželů jiný názor. Nikdy nedošlo ke sporu či zvýšení napětí, a pokud se k tomu začalo schylovat, byl problém vyřešen s pomocí humoru. Třikrát se jednalo o jednu konkrétní osobu z řady příbuzných, se kterou i tak rodina udržuje pravidelný kontakt, jen vztah s ní není tak blízký jako s ostatními příbuznými. Je zde viditelná priorita udržení dobré atmosféry v rodině nad osobními neshodami.

V devíti rodinách byla velmi zřetelná tendence seznamovat děti s údaji o jejich příbuzných. To se projevovalo nejen při sestavování genogramu, ale i při snímání osobních údajů, které o sobě a svých sourozencích často podávaly samy děti.

Kvantitativní data - výskyt rodin s větším počtem dětí v rodinné historii

Průměrný počet dětí původních rodinách rodičů a prarodičů

- v původních rodinách rodičů : 3,42,
- v původních rodinách prarodičů: 3,72
- ve společném souboru rodičů a prarodičů: 3,62.

Tab. 2: Počet dětí v původních rodinách rodičů

Počet dětí v původních rodinách rodičů	1 dítě	2 děti	3 děti	4 děti	5 dětí	6 dětí	7 dětí	8 dětí	11 dětí	12 dětí	Průměrný počet dětí v původ. rodinách
Počet otců pocházející z těchto rodin		4	4		2	2					3,5
Počet matek pocházející z těchto rodin	1	3	3	3	1		1				3,33
Celkový počet rodičů	1	7	7	3	3	2	1				3,42
Celkový počet rodičů pocházející z jednoho nebo ze dvou dětí			8 (33,3 %)								
Celkový počet rodičů pocházející z jednoho nebo ze dvou dětí			16 (66,6 %)								

V jedné rodině pochází oba rodiče z rodin, které měly pouze 1 nebo 2 děti. V této rodině má muž jednoho sourozence a žena byla jediným dítětem svých rodičů, kteří sice původně chtěli mít 4 děti, ale ze zdravotních důvodů se jim toto přání nesplnilo.

Ve třech rodinách alespoň jeden z rodičů pochází z rodiny se 3 dětmi.

V 8 rodinách alespoň jeden z rodičů pochází z rodin, které měly nejméně 4 děti.

Tab. 3: Počet dětí v původních rodinách prarodičů

Počet dětí v původních rodinách rodičů	1 dítě	2 děti	3 děti	4 děti	5 dětí	6 dětí	7 dětí	8 dětí	11 dětí	12 dětí	Průměrný počet dětí v původ. rodinách
Prarodiče	6	14	6	10	2	3	4	1	1	1	3,73
Celkový počet prarodičů pocházející z 1- 2 dětí	20 (41.66 %)										
Celkový počet prarodičů pocházející ze 3 a více dětí			28 (58.33 %)								

Ve všech 12 rodinách alespoň jeden z prarodičů pocházel ze 4 a více dětí.

Tab. 4: Počet dětí v původních rodinách rodičů a prarodičů

	1 dítě	2 děti	3 děti	4 děti	5 dětí	6 dětí	7 dětí	8 dětí	11 dětí	12 dětí	Prům.počet
Celkový počet rodiče prarodiče +	7	21	13	13	5	5	5	1	1	1	3,62
Celkem rodiče prarodiče z 1-2 dětí +	28 (38,88 %)										
ze 3 a více dětí			44 (61,11 %)								

66,66 % rodičů a 58,33 % prarodičů pochází z rodin se třemi a více dětmi.

7.5. Test rodinného systému (FAST)

Administraci testu jsem provedla v devíti případech s celou rodinou (otcem, matkou a dětmi). Ve třech rodinách se testování zúčastnila pouze matka s dětmi.

7.5.1. Kvantitativní vyhodnocení

V rámci kvantitativního hodnocení, jsem sledovala každou rodinu ve čtyřech dimenzích:

Dimenze koheze

Reprezentace rodiny vytvořená k instrukci na znázornění TYPICKÉ SITUACE v rodině:

Optimálně fungující rodiny vykazovaly v osmi případech vysokou míru koheze, kdy figurky na šachovnici byly rozestaveny v největší možné blízkosti.

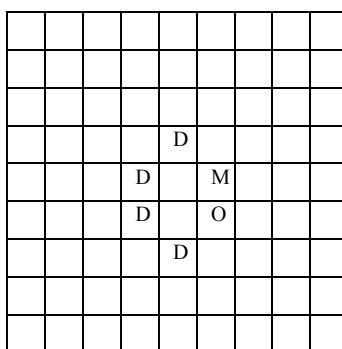
V zobrazeních představují jednotlivá písmena: O = otec, M = matka, D = dítě.

Tab. 5: Typická reprezentace v optimálně fungujících rodinách

				D	D					
				M	O					
				D	D					

Tři z těchto rodin byly velmi rozladěny tím, že každá figurka musí mít své políčko, protože v tomto rozestavení k sobě nemohli mít všichni členové rodiny stejně blízko. Pokud bych pracovala přísně podle kritérií vyhodnocení uvedených v manuálu, musela bych jednu rodinu přeřadit do skupiny rodin s nízkou kohezí. To by ale neodpovídalo realitě. Je třeba přihlídnout ke komentáři rodiny a celkovému kontextu situace. Tato rodina rozstavěla členy rodiny do kroužku, v jehož středu zůstala dvě prázdná políčka s odůvodněním, že jinak by na sebe všichni neviděli.

Tab. 6: Reprezentace – dle manuálu (FAST) nízká koheze

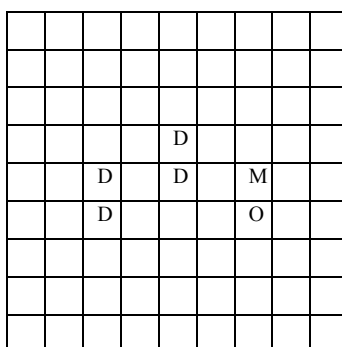

V této rodině hned první schéma figurek nerespektovalo políčka, členové rodiny byli umístěni v kroužku a vzájemně se dotýkaly. Je zřejmé, že zde je na místě interpretace ve smyslu vysoké koheze.

Dvě rodiny měly kohezi střední. V obou případech se jednalo o administraci prováděnou pouze s matkami. Z tak malého vzorku rodin však nelze usuzovat na to, že to bylo zapříčiněno nepřítomností otce.

V první reprezentaci matka rozstavěla figurky po dvou vedle sebe tak, aby vystihla vztahy mezi dětmi, jak si spolu nejvíce rozumí:

Tab. 7: Reprezentace – rodina F

V této rodině jsou dvě děti v předškolním věku a dvě již navštěvují základní školu. Na základě rozhovoru s rodiči usuzují na to, že otec rodiny přenechává „intelektuální“ rozhodnutí na matce: Při rozhovoru se na ni neustále obracel, ujišťoval se, že odpovídá správně. To může souviset i s tím, že má nižší vzdělání než manželka. V ostatních záležitostech týkajících se rodiny však působil již sebejistě.

Druhá matka rozestavěla figurky podle toho, ke kterému z rodičů děti více tíhnou.

Tab. 8: Repräsentace – rodina J

			D	M	D				
				O	D				
					D				

Průměrné a problémové rodiny měly svá zobrazení rovněž v ideálním rozložení s vysokou kohezí.

Pouze jedna rodina zařazená do pásma průměru rozestavěla figurky do postavení, odpovídajícího nízké kohezí:

Tab. 9: Repräsentace – rodina I

		D	D						
					O				
					D				
		D		D					
		M							

Tato rodina má 5 dětí, z nichž nejmladší je 6 měsíců staré, a proto je zobrazeno v blízkosti matky. V rodině často dochází ke konfliktům, které jsou ovlivněny tím, že nejstarší dítě má diagnostikováno ADHD. Potíže spojené s touto vývojovou poruchou velmi výrazně narušují rodinné fungování. Přestože rodiče postupují dle doporučení psychologa, přece jen je atmosféra v rodině z pochopitelných důvodů napjatější. To koresponduje s výsledky ŠRP ve škále konfliktovosti, kde zejména matka má velmi vysoké skóre (77 bodů). Konflikty řeší rodina tak, že se více semkne. Tak paradoxně rodiče při zadání zobrazit konfliktní situaci rozestavěli figurky do ideální pozice s vysokou kohezí. Otec tuto situaci komentuje slovy: „Semkneme se, řešíme to“.

Při zadání znázornit IDEÁLNÍ SITUACI v rodině všechny rodiny rozestavěly figurky do pozice s vysokou kohezí, a to i ty, které v typické situaci měly soudržnost střední. Ke změnám docházelo pouze ve výškách podstavců. K tomuto jevu se znovu vrátím a podrobně ho rozeberu při hodnocení dimenze hierarchie.

Zobrazení KONFLIKTNÍ SITUACE, dle očekávání, bylo spojeno se změnami v uspořádání. Konflikty v rodině byly spojovány s rozpory v sourozeneckém subsystému, nebo se týkaly neshod a běžných „provozních“ záležitostí spojených s výchovou a školní přípravou. V pěti zobrazeních zůstala koheze na vysoké úrovni, rodiče komentovali své rozhodnutí, že se jedná o běžné konflikty, které však soudržnost členů rodiny nijak neovlivňuje. V jedné rodině zůstala koheze na střední úrovni. Ke snížení z vysoké na nízkou soudržnost došlo v šesti rodinách. Ve čtyřech rodinách s malými dětmi se jednalo o hádky mezi sourozenci, ve dvou rodinách, s dětmi v pubertě a adolescenci, se spory týkaly rozdílných názorů mezi dětmi a rodiči.

Při posuzování koheze *v rámci rodičovského subsystému* se potvrdilo rozdělení rodin do pásem funkčnosti. Mezi manželi v optimálně fungujících rodinách jsou vztahy velmi blízké. V rodinách průměrných a problémových se při zobrazení konfliktní situace koheze snížila na nízkou úroveň, čímž se tyto rodiny od optimálně fungujících liší. Při zobrazeních jednotlivých rodin na šachovnici se ukazuje, jak se rodinný systém chová v zátěžové situaci, jak k ní přistupují jeho jednotliví členové.

Dimenze hierarchie

TYPICKÁ SITUACE

Optimálně fungující rodiny se zařadily do středního pásma. V těchto rodinách mají rodiče přirozenou autoritu a postavení, které souvisí s dobrým fungováním rodiny. V jedné problémové rodině je hierarchie na vysoké úrovni, v jedné průměrné rodině je na úrovni nízké. V obou případech rodiče skórují velmi vysoko ve škále kontroly (ŠRP).

IDEÁLNÍ SITUACE

Ve čtyřech rodinách ponechali rodiče podstavce o stejných výškách jako při typické situaci. Ostatní rodiny podstavce buď přidali (u dětských figurek) nebo odebrali (u rodičovských figurek). Tím došlo ke zmenšení hierarchie (u čtyř rodin) nebo rovnocennému postavení (u dvou rodin). Znázornění se týkalo období „až děti vyrostou“. Ve dvou rodinách pak bylo nejstarší dítě postaveno níže k rodičům, ale výše k mladším sourozencům: „je to tak přirozené, časem by to tak mělo vyplýnout, že bude vždy ten nejstarší syn oporou mladším sourozencům“, „nejstarší syn, on se o ně bude vždy starat, už teď je těm mladším vzorem).

Dimenze generačních hranic

Mezigenerační koalice se vyskytla při zobrazení konfliktní situace u jedné průměrné a jedné problémové rodiny. V první rodině je matka více emočně labilní a skóruje výše i ve škále konfliktovosti (ŠRP). Manžel ji „drží stranou“ a situaci s dětmi řeší sám. V druhé (problémové) rodině se otec při konfliktu od ostatních vzdaluje, „odchází do klidu a čeká, až se to přežene“. Během rozhovoru vyšlo najevo, že podobný odstup si muž drží i v jiných situacích, nejen když jde o konflikty. Týká se to např. způsobu trávení volného času, výchovy dětí apod.

Převrácená hierarchie se objevila u průměrně fungující rodiny, která má dítě s ADHD. Rodiče mají někdy pocit, „že si s nimi syn mává, jak chce“.

Nevyvážená vztahová struktura se objevila po vyhodnocení u jedné průměrné a jedné problémové rodiny.

7.5.2. Kvalitativní vyhodnocení:

Chování při testu

Optimálně fungující rodiny

Manželé začínali při zobrazování od rodičovských figurek. Ve třech případech vyzvali děti, aby se samy, prostřednictvím figurky, na šachovnici umístily. Nad reprezentací v jednotlivých situacích panovala radostná atmosféra, všichni členové se do práce s chutí zapojovali. Rodiče vyzývali děti, aby vysvětlily, proč se postavily na určité políčko, proč si přidaly nebo odstranily podstavce. Bylo vidět, že se snaží porozumět svým dětem. Test brali jako možnost, něco se o sobě vzájemně dovědět. Moje přítomnost je vůbec nerušila, měla jsem dojem, že někdy úplně zapomněli, že jsem nablízku, „hra je úplně pohltila“.

Ze začátku byly aktivnější matky s dětmi. Otcové se vyjadřovali později, pokud chtěli pozice figurek nějak pozměnit. Následovala diskuse, kdy manželé zdůvodňovali svá stanoviska. V závěru docházelo k rozvahám, po kterých se členové shodli na výsledném vzhledu reprezentace.

Průměrné a problémové rodiny

V těchto rodinách se úkolu, v obou případech, kdy byli u administrace přítomni oba rodiče, ujal otec, matky zasahovaly do pozic méně často a opatrně. Děti sledovaly rodiče z povzdálí, mohly se dívat, ale vládla poněkud napjatější atmosféra než v rodinách „optimálních“, přestože nedocházelo ke konfliktům a hádkám. Pozice zůstaly i po diskusi zpravidla na svém místě, nedocházelo k větším posunům a změnám v umístění figurek. Shoda na závěrečném schématu byla spíše formální. Rodiče neměli příliš zájem hovořit o jednotlivých situacích, spíš se od tématu vzdalovali, měnili téma hovoru.

Interakce

Optimálně fungující rodiny

Během rozestavování figurek jsem mohla pozorovat, že v těchto rodinách je možné otevřeně vyjadřovat svůj názor, nikdo nebyl stranou. Jednotlivé děti, i ty nejmenší, dostaly prostor pro své návrhy. Starší děti nijak jejich postřehy nezpochybovaly. Děti se nebály projevit jak radost, tak lítost a nespokojenost, pokud s umístěním své figurky nesouhlasily. Při „hře“ rodiče i děti uplatňovali humor a nadsázku, některé děti si se smíchem umístily

pod svoji figurku co největší možný počet postavců. V jedné z rodin si chlapec, který je ze sourozenců nejstarší, naopak podstavec ubral. Rodiče tak zjistili, že by byl raději na stejné pozici jako mladší sourozenci. Bylo vidět, že se manželé nad touto poznámkou pozastavili a zamysleli, dále o této otázce ještě hovořili, aby synovi lépe porozuměli. Vyměňovali si tázavé pohledy a očima se domlouvali na dalším kladení otázek a na tom, kdy už s „vyptáváním“ skončit. Z jejich přístupu jsem cítila zájem a rodičovskou souhru. Podobných situací v různých obměnách se vyskytlo více i u dalších rodin. Když byla rodina vyzvána k zobrazení konfliktní situace, děti i rodiče bez zábran přemýšleli, kterou situaci zobrazit. Ve vícečetné rodině se drobné neshody vyskytují v různých obměnách, existuje mnoho kombinací a je tedy těžké některou zvolit. I během tohoto zadání panovala dobrá nálada, vzpomínalo se s humorem na již zvládnuté konflikty, způsob jejich řešení.

Průměrné a problémové rodiny

Komunikace mezi jednotlivými členy rodiny nebyla tolik otevřená jako u rodin s optimálním fungováním. V jedné rodině byly při zobrazování konfliktní situace figurky ponechány v pozicích, se kterými matka nesouhlasila. Ptala se manžela, proč je umístěna tak daleko od ostatních, ale ten dotaz zamluvil, jako by si ho nevšiml. V druhé rodině se žena držela očividně zpátky, ovlivňovala situaci z povzdálí, jako by se snažila předcházet možnému konfliktu.

Při vyhodnocení Testu rodinného systému jsem si potvrdila rozdělení rodin do jednotlivých pásem funkčnosti. Rodiny optimálně fungující se i při této metodě projeví jako více otevřené vůči okolnímu světu i sobě navzájem. Mohla jsem pozorovat vzájemnou blízkost členů rodiny a projevy náklonnosti jak mezi rodiči, tak mezi dětmi, které byly časté a přirozené.

7.6. Škála rodinného prostředí (ŠRP)

7.6.1. Průměrné profily a skóry celého výzkumného souboru

Průměrný profil vážených skóru všech rodin

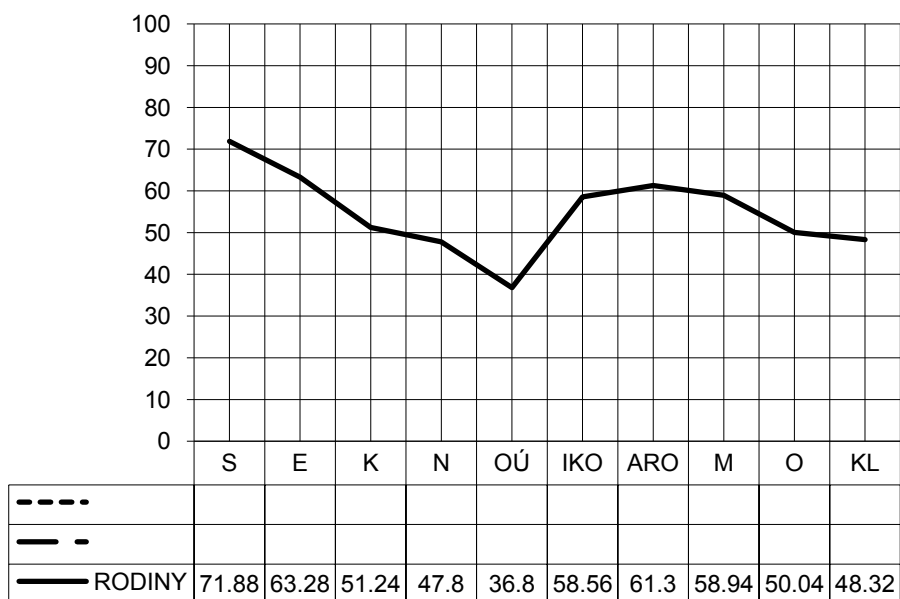
Při hodnocení jednotlivých dimenzí jsem vycházela z průměrného váženého skóru, dle manuálu ŠRP, který činí 50 bodů. Hodnoty 30 bodů až 70 bodů jsou považovány za širší normu. Ve svém výzkumném souboru jsem zjistila zvýšené hodnoty (nad 60 bodů) v dimenzích:

- soudržnost 71,88
- expresivita 63,28
- aktivní rekreační orientace 61,3

a vyšší hodnotu v rámci širšího průměru v dimenzi:

- morálně světonázorová orientace 58,94

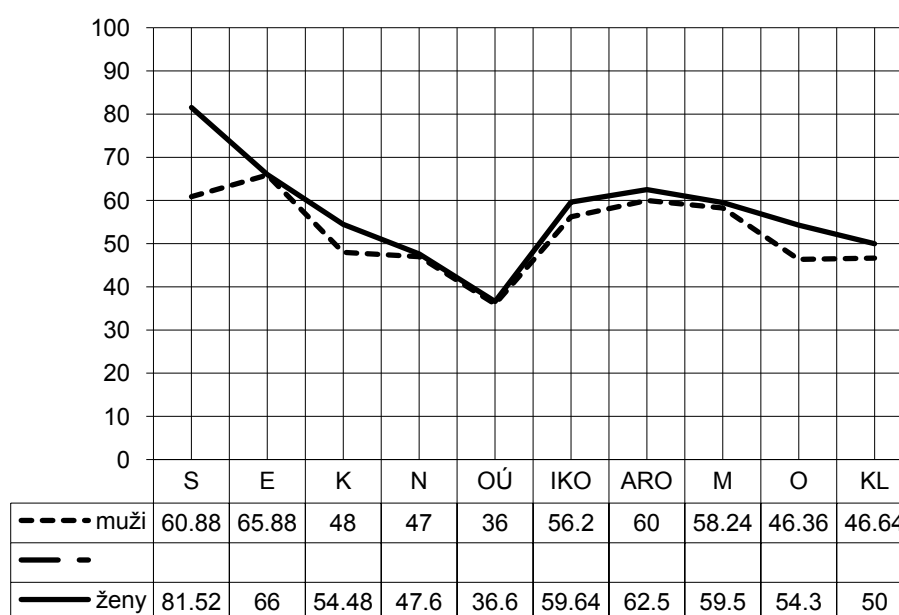
Graf 1.: ŠRP - Celkový profil všech 12 rodin

Z grafického znázornění vyplývá, že rodiny jsou orientované na vztahy, důležitou charakteristikou je pro ně vzájemná podpora a citová blízkost. Ze zvýšeného skóre ve škále aktivní rekreační orientace lze vyčíst zaměření rodin na rekreační a sportovní aktivity. Škála morálně světonázorová vypovídá o zvýšené pozornosti věnované etickým a hodnotovým otázkám, což koresponduje se souborem, ve kterém je 11 z 12 rodin věřících. Rodiny se rovněž velmi blíží ke splnění kritéria pro označení strukturované morálně náboženské rodiny: morálně světonázorová orientace vyšší nebo rovna 60 (zde 58,94 VS), současně je vyšší než intelektuálně kulturní orientace (zde 58,56 VS) a organizace je vyšší než 50 (zde 50,04).

Na základě porovnání průměrných profilů mužů a žen celého souboru lze pozorovat mírné rozdíly ve všech dimenzích:

Graf 2. ŠRP - Průměrný profil mužů a žen ze všech 12 rodin

Největší rozdíly jsou pozorovatelné v *dimenzi vztahové*, kde ženy skórují výrazně výše v subškále soudržnosti, zřejmě proto, že jsou více s rodinou spjaty vzhledem k celodenní péči o rodinu. Muži, kteří tráví větší část svého času mimo domov ji nepokládají za tolik významnou. Ženy rovněž častěji vyjadřují svojí nespokojenost, což by mohlo být spojeno s jejich vyšší emocionální labilitou, ale i s tím, že jsou nuceny častěji řešit běžné konflikty v rámci jednotlivých subsystemů i mezi nimi.

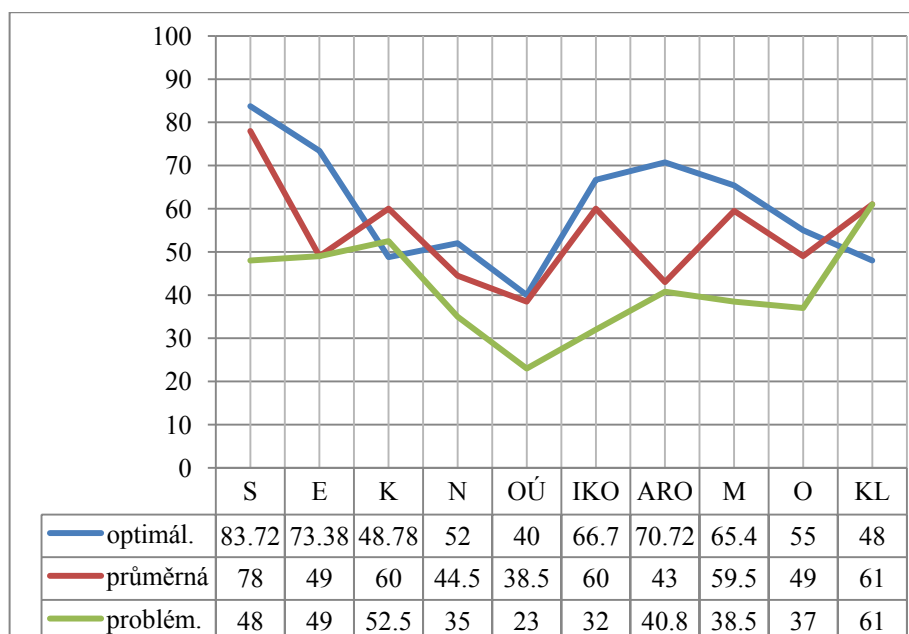
V dimenzi osobnostního růstu se manželé liší pouze mírně, ženy ve všech subškálách skórují poněkud výše.

Udržování rodinného systému je dimenze týkající se především žen, na kterých leží většina organizačních záležitostí spojených s rodinou. Pravděpodobně právě proto mají v této oblasti vyšší hodnoty než muži, kladou větší důraz na organizaci než na kontrolu, kdežto muži se pohybují v této rovině na skoro stejných hodnotách.

7.6.2. Profily rodinných skóre podle funkčnosti

Na základě vyhodnocení a interpretace ŠRP pro jednotlivé rodiny, jsem vypočítala průměrné rodinné skóre pro rodiny zařazené do jednotlivých pásem funkčnosti.

Graf 3.: ŠRP - Profily rodinných skóre podle funkčnosti

Optimálně fungující rodiny

Do tohoto pásma funkčnosti bylo zařazeno 8 rodin, tedy 2/3 z jejich celkového počtu. Jedná se o rodiny, které se i podle vyhodnocení ostatních metod jeví jako nejlépe fungující. Oproti ostatním rodinám mají zvýšené skóre ve všech subškálách, mimo škálu konfliktovosti a kontroly, což ve shodě s očekáváním vypovídá o optimálním chodu rodiny a nekonfliktní atmosféře, ve které není třeba přílišné kontroly.

Ve vztahových dimenzích je zřetelně viditelná vysoká míra soudržnosti a citové blízkosti, kde se skóry nachází mimo oblast širší normy. Přestože je koheze vysoká, nejsou členové rodiny omezováni ve svých projevech a autonomii, komunikace je otevřená a bezproblémová, bez větších konfliktů.

V dimenzi osobního růstu se ukazuje, že členové rodiny jsou podporováni ve své nezávislosti, což je pochopitelné vzhledem k většímu počtu osob v rodině. Přestože jsou rodiny nápadně zaměřené na intelektuální a kulturní záležitosti, stejně jako na sportovní aktivity, nekladou v těchto oblastech důraz na úspěch, spíše jim jde o celkový rozvoj osobnosti jednotlivých členů rodiny. Všechny rodiny v této kategorii jsou věřící a ve svém životě se snaží řídit hodnotami pramenícími ze svého přesvědčení, čemuž odpovídá znatelně vyšší skóre v morálně světonázorové subškále.

V dimenzi udržování chodu rodiny vyšší skóre v subškále organizace potvrzuje větší nutnost stanovení jasných pravidel ve vícečetné rodině, která jsou ale flexibilní. Na jejich vytváření a změnách, se podílí všichni členové rodiny, a také je dodržují, bez nutnosti zvýšené kontroly.

Průměrné rodiny

V tomto pásmu se nachází dvě rodiny, které se, přestože nevykazují závažné problémy, od optimálně fungujících rodin v některých oblastech liší.

Ve vztahové dimenzi mají výrazně nižší skóre expresivity oproti vysokým hodnotám koheze a konfliktovosti, která je zde dokonce vyšší než u problémových rodin. Je to zaviněno možná i tím, že tyto rodiny si udržují rovnováhu mezi problémy v oblasti komunikace a pocitové blízkosti zvýšenou soudržností, která udržuje systém stabilnější vůči okolnímu světu i v rámci rodiny.

V dimenzi osobního růstu vykazují rodiny průměrné hodnoty. Oproti optimálně fungujícím rodinám jsou její členové poněkud méně nezávislí, což je spojeno zřejmě s vyšší mírou koheze. V oblasti intelektového a kulturně sociálního zaměření je znát snaha o osobní růst členů rodiny při nízké potřebě úspěchu. I zde jsou obě rodiny věřící, což se odráží ve vyšším skóre v subškále morálně světonázorové.

Z dimenze udržování chodu rodiny je zřejmé, že rodina má stanovená určitá pravidla, ale vzhledem k problémům v oblasti komunikace a častým konfliktům, nemusí být členům

rodiny vždy úplně jasná nebo s nimi nemusí vnitřně souhlasit. Z těchto důvodů je kontrola uplatňována pravděpodobně ve vyšší míře.

Problémové rodiny

Dvě z rodin jsem označila jako problémové. Ve většině kritérií z kvalitativního hodnocení jsem byla nucena ohodnotit rodiny jako méně funkční oproti druhým dvěma skupinám. Mé předběžné hodnocení potvrdily následně i výsledky dotazníků.

Ve vztahových dimenzích se nachází v subškálách soudržnosti i citové blízkosti sice v oblasti v oblasti průměru, ale při vyšší konfliktovosti.

Autonomie členů rodiny a jejich nezávislost není příliš podporována. Mezi priority rodiny tolik nepatří *osobnostní růst* jejich členů, o čemž svědčí nejen nízké skóre ve škále orientace na úspěch, které se nachází dokonce až pod hranicí širší normy, ale i tím, že se málo zabývají intelektuálními a společensko-kulturními otázkami. Věnují se spíše individuálně rekreačním a sportovním aktivitám, což jsem mohla porovnat s výsledky rozhovorů.

Dimenze udržování chodu rodiny dotváří celkový obraz o fungování této kategorie rodin, které jsou spíše dezorganizované. Každý si tu dělá své věci po svém, jednotlivé subsystemy si vytváří vlastní pravidla, což vede k častým konfliktům a narušení citových vztahů. Pro udržení systému je třeba zvýšené kontroly, která zpětně zvyšuje napětí v rodině a nespokojenost jednotlivých členů rodiny.

7.6.3. Rodinná inkongruence

Stejně jako u celého souboru, tak i při porovnání hrubých individuálních skóre mezi muži a ženami uvnitř jednotlivých skupin, v závislosti na pásmu funkčnosti, se vyskytly rozdíly, ze kterých je možné zjistit, po převedení těchto hodnot podle norem na vážený skór, míru kongruence – inkongruence.

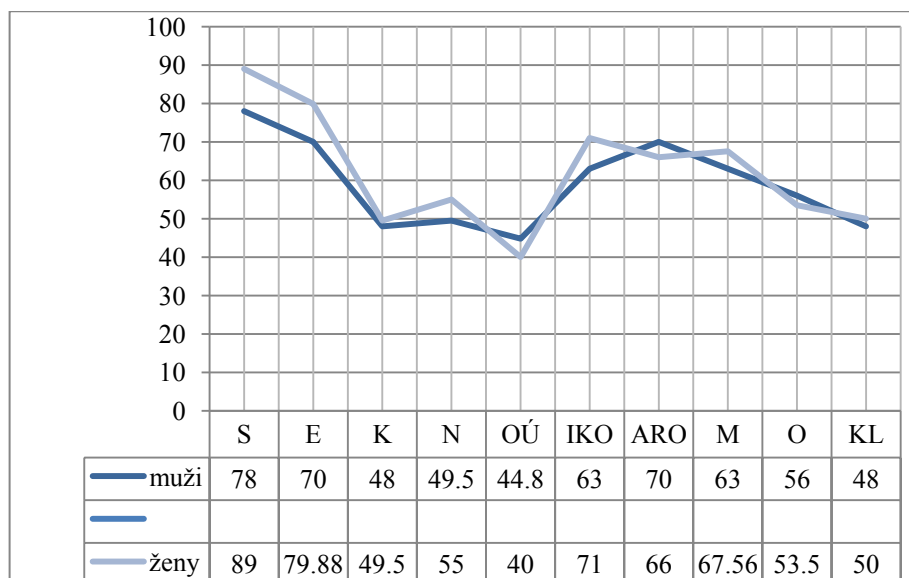
Tab. 10: Rozložení rodin podle pásem funkčnosti a zjištěné míry kongruence

Rodina	Kongruence	Mírná kongruence	Norma	Mírná inkongruence	Inkongruence	Celkem
optimální	2	1	5		-	8
průměrná	-	-	1	-	1	2
problémová	-	-	-	-	2	2
Σ	2	1	6	-	3	12

Rozdíly v profilech mužů a žen v optimálně fungujících rodinách

Jako u celého souboru, i zde ženy skórují výše v subškále soudržnosti. Muži se snaží více svými názory ovlivňovat ostatní členy rodiny, což souvisí s jejich vyššími ambicemi a soutěživostí, projevující se ve škále orientace na úspěch. Jsou rovněž více zaměřeni na rekreační aktivity než matky, které se více zabývají otázkami intelektuálními a světonázorovými. Na potřebu organizace a kontroly mají manželé podobný názor, pravidla jsou dodržována bez větší kontroly.

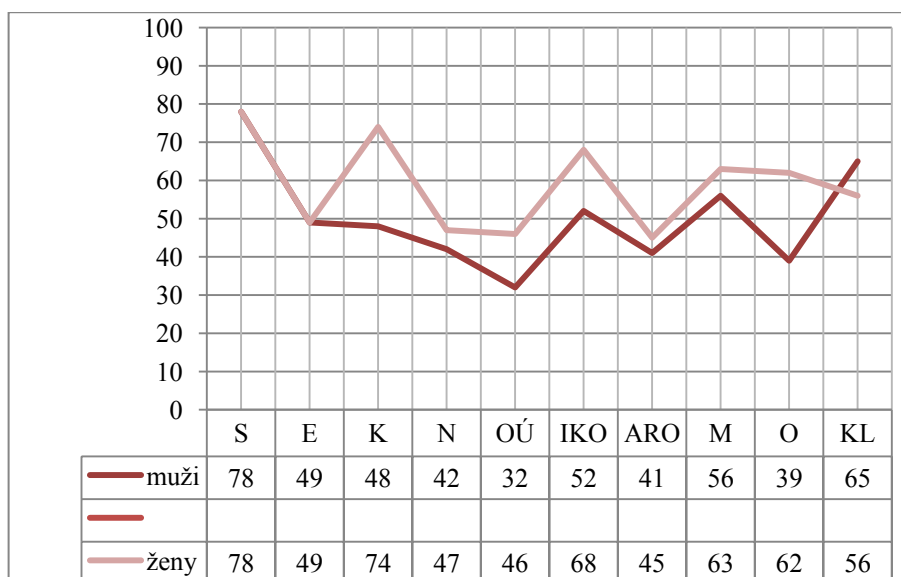
Graf 4.: ŠRP - Průměrný profil všech mužů a žen v optimálně fungujících rodinách

Rozdíly v profilech mužů a žen v průměrně fungujících rodinách

Na základě hodnocení dvou rodin nelze výsledky zobecňovat, přesto lze alespoň porovnat rozdíly, které se mezi muži a ženy vyskytly v porovnání s ostatními skupinami. Muži i ženy se shodují ve vztahových dimenzích soudržnosti a expresivity, ženy ale skórují extrémně vysoko v konfliktnosti, což může být v takto malém souboru dáno osobnostními vlastnostmi obou žen. Tyto vlastnosti však mohou chod rodiny ovlivnit. Napětí v těchto rodinách může pramenit i z výrazného rozdílu v názorech na stanovování a dodržování pravidel, kde muži mají oproti ženám, i vzhledem k celému souboru, větší tendenci uplatňovat vyšší kontrolu

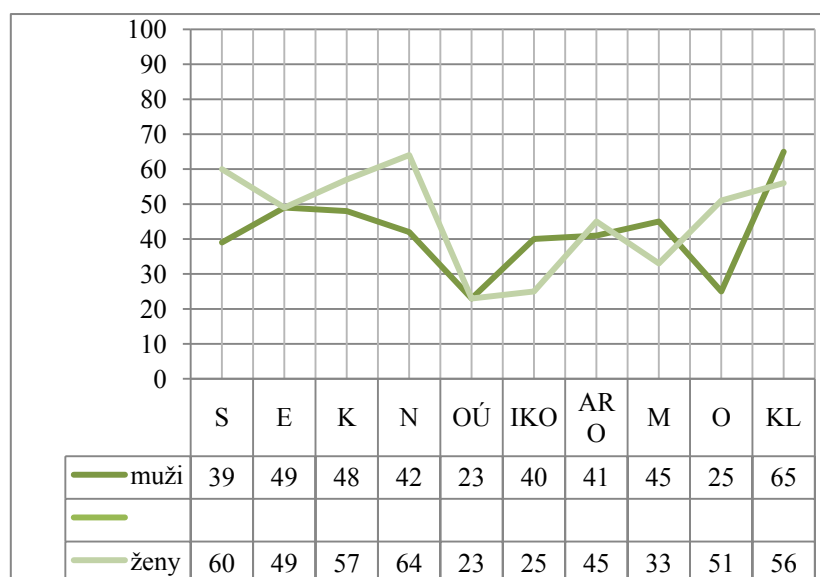
Graf 5: ŠRP - Průměrný profil všech mužů a žen v průměrných rodinách

Rozdíly v profilech mužů a žen v problémově fungujících rodinách

Z níže uvedeného grafu je zjevné, že se manželé liší v téměř všech dimenzích a škálách. Ženy staví do popření nezávislost členů rodiny a stejně jako u průměrných rodin je mezi manželi velký nesoulad v oblasti udržování chodu rodiny. Tento faktor by mohl být příčinou horšího fungování rodiny. Stejně jako u předešlé skupiny nelze však na základě dvou rodin výsledky zevšeobecňovat.

Graf 6: ŠRP - Průměrný profil všech mužů a žen v problémových rodinách

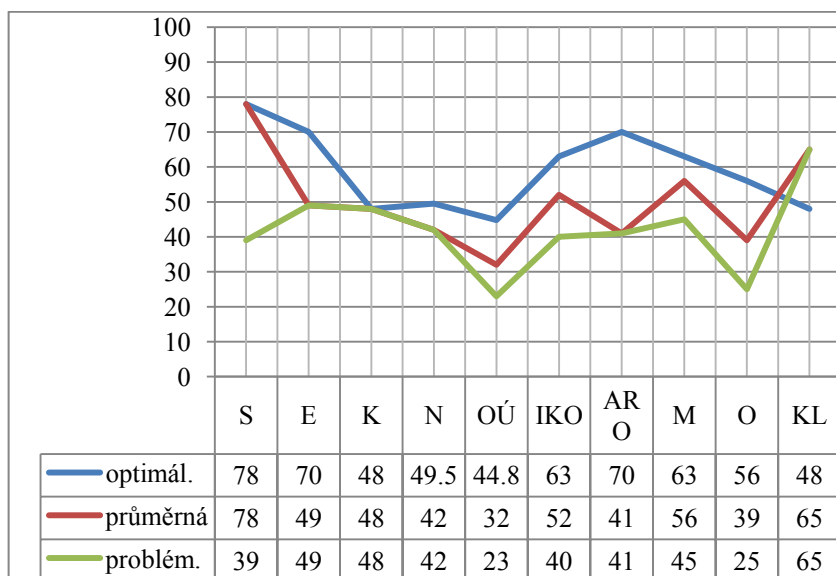

Srovnání mužů a žen z celého souboru podle pásma funkčnosti

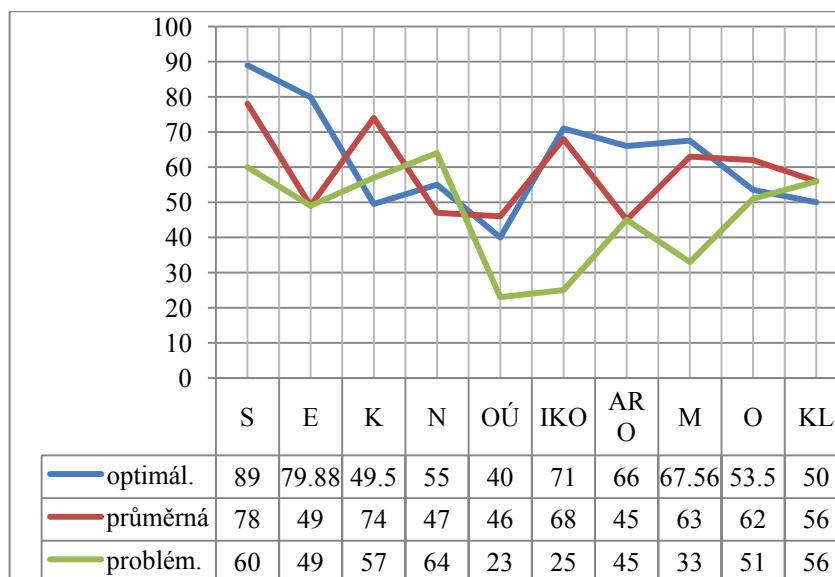
Pro úplnost, přehlednost a dokreslení jednotlivých zjištění, přikládám k porovnání skóre všech mužů a žen podle zařazení do jednotlivých pásem funkčnosti rodin, které již nebudu komentovat, protože shrnují dosavadní uvedené interpretace.

Graf 7:

ŠRP - Profily všech mužů podle rozdělení rodin do jednotlivých pásem funkčnosti

Graf 8. ŠRP - Profily všech žen podle rozdělení rodin do jednotlivých pásem funkčnosti

7.6.4. Typologie rodin

Škála rodinného prostředí umožňuje zařazení rodin, podle stanovených kritérií, do určitého *typu rodiny*. Následující tabulka ukazuje, jak se rodiny k těmto typům zařadily v rámci mého výzkumu.

Tab. 11: ŠRP - Typologie rodin podle pásma funkčnosti

Rodiny	Strukturované morálně náboženské rodiny	Intelektuálně kulturně orientované rodiny	Rodiny orientované na vzájemnou podporu	Dezorganizované rodiny
optimální	4	3	1	
průměrné	1	1		
problémové				2
Σ	5	4	1	2

I zde se potvrdilo rozdělení rodin do pásem funkčnosti. Rodiny problémové se zařadily do typu rodiny dezorganizované.

7.7. Family Hardiness Index (FHI)

Vyhodnocení dotazníku mi pomohlo, stejně jako u ostatních metod, ověřit si zařazení rodin do jednotlivých pásem funkčnosti. Na základě výsledků z podobných výzkumů jsem předpokládala, že čím je v rodině zdravější fungování, tím vyšší skóre budou rodiny vykazovat v jednotlivých subškálách dotazníku. Tento předpoklad se mi potvrdil. Pro větší přehlednost všechny subškály znovu stručně popíšu:

I. Commitment – pocit klidu, soudržné síly a odhodlanosti.

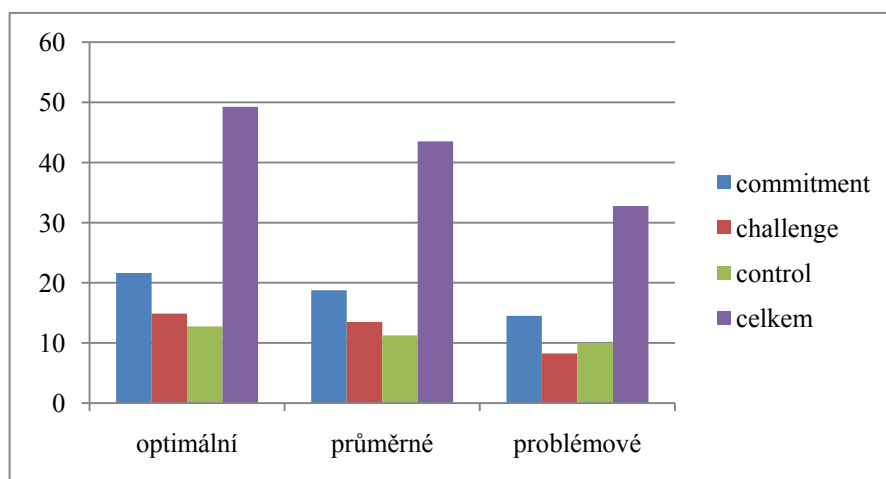
II. Challenge – přijímání výzev, aktivita.

III. Control - pocit kontroly nad událostmi.

7.7.1. Výsledky celého výzkumného souboru

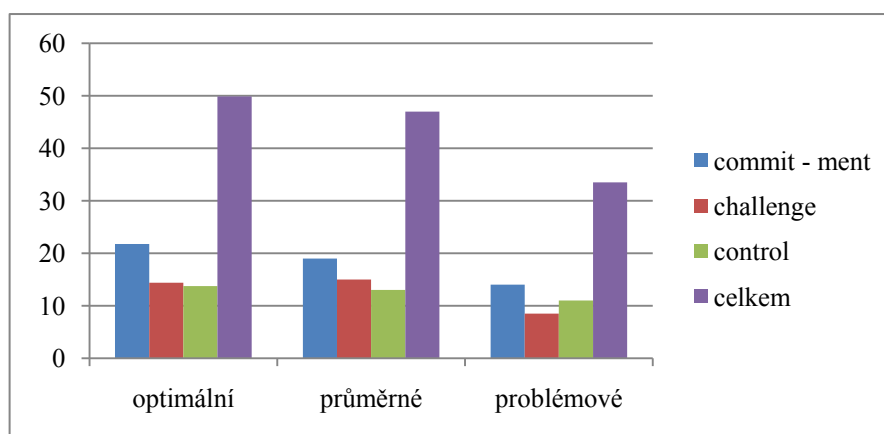
V celém výzkumném souboru se ve všech subškálách projevovala v souvislosti s nižší úrovní rodinného fungování sestupná tendence ve zjištěných hodnotách. Jedinou výjimku tvořila subškála Challenge, kde muži z průměrných rodin skórovali v průměru o 0,625 bodu výše než muži zařazení do pásma optimálně fungujících rodin.

Graf 9: Průměry v subškálách FHI podle úrovně funkčnosti u všech rodin

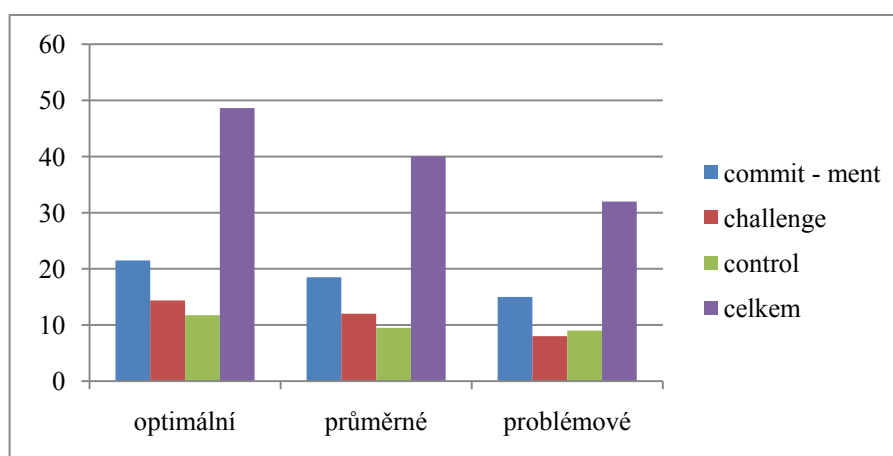
Rodiny	Commitment	Challenge	Control	CELKEM
optimální	21,625	14,875	12,75	49,25
průměrné	18,75	13,5	11,25	43,5
problémové	14,5	8,25	10	32,75

Graf 10: FHI - Celkové skóre mužů podle funkčnosti rodin v jednotlivých subškálách

Celkové skóre podle funkčnosti rodin - muži				
optimální.	21,75	14,375	13,75	49,875
průměrné	19	15	13	47
problémové	14	8,5	11	33,5

Graf 11. FHI - Celkové skóre žen podle funkčnosti rodin v jednotlivých subškálách

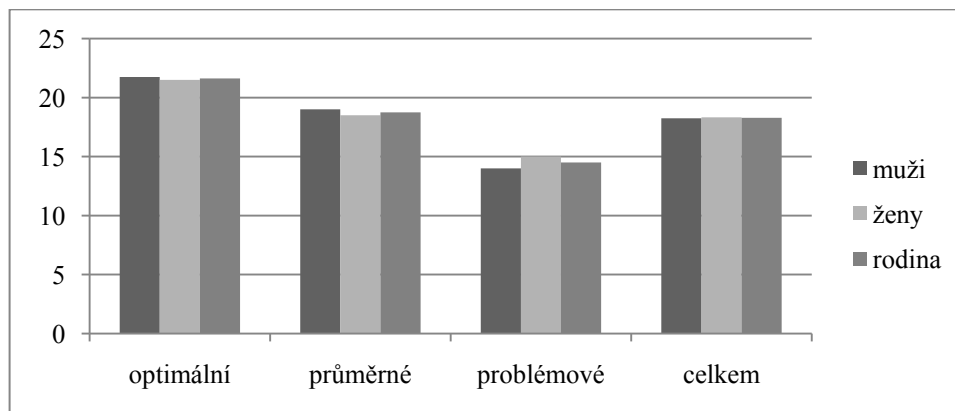
Celkové skóre podle funkčnosti rodin - ženy				
optimální	21,5	14,375	11,75	48,625
průměrné	18,5	12	9,5	40
problémové	15	8,25	10	32,75

Dále jsem porovnávala, jak se liší skóre mužů a žen v jednotlivých subškálách podle zařazení rodin do pásem funkčnosti:

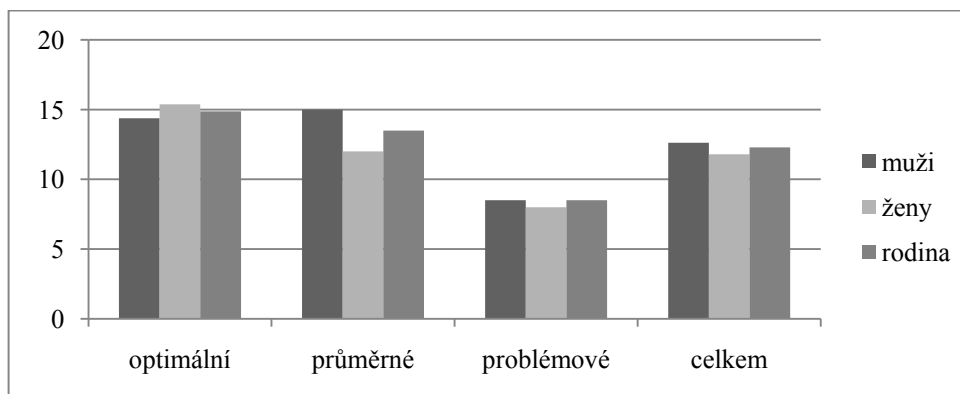
7.7.2. Srovnání v rámci jednotlivých subškál

Průměrné skóre mužů, žen a rodin v jednotlivých subškálách

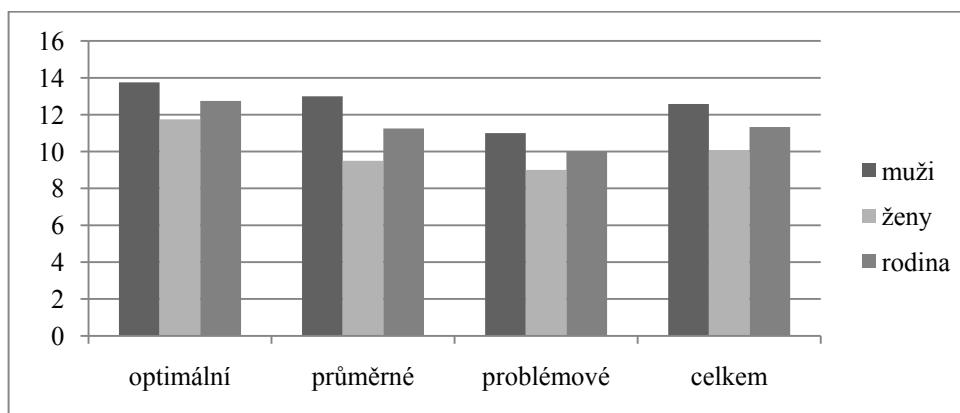
Graf 12: Průměrné skóre mužů, žen a rodin v subškále COMMITMENT

Graf 13: Průměrné skóre mužů, žen a rodin v subškále CHALLENGE

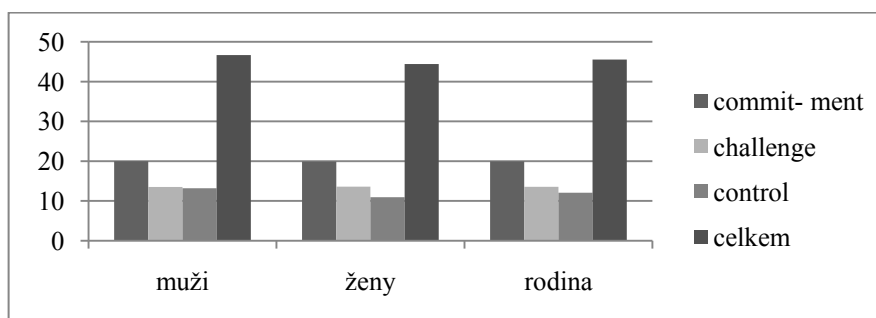
Graf 14: Průměrné skóre mužů, žen a rodin v subškále CONTROL

Z grafů lze vyčíst, že ve všech subškálách skórují výše muži. Výjimku tvoří subškála challenge, ve které ženy z optimálně fungujících rodin mají průměrnou hodnotu vyšší (o 1 bod). Výše než muži skórují ještě ženy z problémových rodin v subškále commitment (rovněž o 1 bod).

Při souhrnném porovnání výsledků celého souboru se neobjevují v zásadě mezi ženami a muži výraznější rozdíly v subškálách commitment a challenge. Pouze ženy mají menší pocit kontroly nad situací, více se jim zdá, že některé události nemohou ovlivnit. Muži si v tomto ohledu více věří. Rozíl mezi muži a ženami je v tomto směru v porovnání s ostatními rozdíly pohybujícími se v rozmezí 0,5 – 1 bodu poměrně velký, činí rozdíl 3 bodů.

Graf 15. FHI - Průměrné skóre mužů a žen ve všech rodinách

CELKEM rodiny	Commitment	Challenge	Control	Celkové skóre
muži	20	13,5	13,17	46,67
ženy	19,92	13,58	10,92	44,42
rodina	19,96	13,54	12,04	45,54

Dojde - li k porovnání výsledků mezi muži a ženami v rámci jednotlivých pásem funkčnosti, nejsou zde, stejně jako u hodnot celého souboru větší rozdíly. Vyskytují se pouze ve subškále control, ve které průměrně dosahují rozdíly mezi muži a ženami v průměru 2,5 bodu. Nejvíce se ve svých výpovědích liší v oblasti pocitu kontroly nad situacemi manželé z průměrných rodin. Rozdíl činí 2,5 bodu (výše skórují muži). Doplňující grafy jsou k nahlédnutí v přílohách.

8. DISKUSE

V rámci diskuse budu odpovídat na výzkumné otázky, které jsem si na počátku výzkumu položila. Protože jsem nenalezla žádnou studii (s výjimkou jedné diplomové práce), která by se zabývala problematikou rodin s více dětmi, budou mé možnosti srovnání pouze omezené. Z tohoto důvodu použiji k porovnání svých zjištění i výsledků z jiných, podobně zaměřených výzkumů, zabývajících se rodinným fungováním. Pozornost obrátím zejména na zjištění, která umožňují získat ucelený obraz rodinného života v rodinách s více dětmi, podrobněji zmapovat jejich rodinné fungování, rodinnou hardiness a motivaci k tomu mít více dětí, která je spojena s hodnotovou hierarchií rodičů.

Uvědomuji si, že výsledky z mého výzkumu, vzhledem k rozsahu výzkumného souboru nelze zevšeobecnit, ale pokusím se alespoň naznačit možné tendence, které bude třeba postupně doplňovat a potvrdit dalšími studiemi.

Při svém terénním výzkumu jsem se snažila držet systémového přístupu a všechna zjištění zaznamenat tak, abych je mohla dát do souvislostí, jež mi umožní co nejobektivnější pohled na fungování rodin s více dětmi.

Zodpovězení výzkumných otázek:

1. Jak se vyvíjí a proměňuje fungování a způsob života rodin s větším počtem dětí v průběhu času od narození prvního dítěte až po současnost?

Přestože je péče o více dětí spojena i s vyššími nároky kladenými na rodiče, všichni manželé se shodují na tom, že nejnáročnějším obdobím pro ně bylo narození prvního dítěte, které je spojeno i s budováním společné domácnosti, vymezením si vlastního životního prostoru vůči prarodičům a sžíváním se s širší rodinou partnera. Tato zvýšená zátěž přetrvává i s příchodem druhého dítěte, kdy je rodina nucena vytvořit si nová pravidla a ustálený řád, přinášející do rodiny stabilitu a pocit jistoty, pevného zázemí. Po této etapě, kdy se manželé „učí být rodiči“, přichází s každým novým dítětem radostné období, které si již manželé „užívají“. Třetí a čtvrté, případně páté dítě, se pouze začlení do

již ověřeného fungujícího systému. Do péče o mladší sourozence se, dle svých možností, zapojují i dříve narozené děti, které jsou mladším sourozencům vzorem a oporou, zejména při vstupu do mateřské a základní školy, kde na rozdíl od prvorozených sourozenců rodiče nepozorovali žádné větší adaptační potíže. S odrůstajícími dětmi se mění podoba starostí a povinností spojených s výchovou a vzděláváním dětí. Jakmile děti povyroستou, přináší to rodině širší možnosti v oblasti trávení volného času. Charakteristickým znakem těchto rodin je zaměření na osobnostní rozvoj všech členů rodiny, a to jak v oblasti intelektuálně kulturní, tak ve sportovních volnočasových aktivitách. Ve všech rodinách se děti věnují nejméně dvěma zálibám, navštěvují pravidelně nejrůznější kroužky. V optimálně fungujících rodinách pak rodiče upřednostňují, před osobními zájmy, trávení volného času společně s dětmi. Jedná se zejména o rodinné výlety, provozování nejrůznějších sportů a udržování pravidelných kontaktů s širší rodinou.

Na základě rozhovorů s rodiči i s dětmi se má zjištění rozcházet s Rutterovými postřehy, které učinil na základě psychologických studií, v nichž byla velikost rodiny sledovanou proměnou (Rutter in Matějček, 1992, s. 84). Uvádí, že ve velkých rodinách děti zaostávají jak po verbální stránce, tak ve čtení, což vysvětluje tím, že se rodiče nemají čas dětem tolik věnovat. Pominu-li extrémní zaměření některých rodičů, zejména v rodinách s jedináčkou, na tuto oblast, považovala bych komunikaci s dětmi na úrovni rodič – dítě za přiměřenou, v některých rodinách dokonce nadprůměrnou.

Přestože to nebylo záměrem výzkumu, až na jednu výjimku se ho zúčastnily rodiny věřící, které se snaží žít v souladu se svým vyznáním. Víra je každodenní důležitou součástí rodinného života.

Pokud se během společného soužití partnerů objevily manželské krize, byly zapříčiněny ponejvíce stereotypem, který pociťovaly zejména matky. Zároveň však uvádějí, že na „krize“ není čas, a proto je brzy samy překonaly.

Budoucnost mají všechny páry spojenou s pokračujícími intenzivními vztahy s dětmi i po jejich odchodu z domova a založení vlastní rodiny. Neodmyslitelnou součástí představ obrácených do dalších let je péče o vnoučata. Polovina manželů se těší, že na sebe budou mít více času a splní si svá přání, na která při péči o děti nezbýval čas.

2. Které faktory se podílí na optimálním fungování rodiny?

Na základě návštěvy v rodině, rozhovoru s rodiči a současně s využitím dalších metod, bylo možné zařadit rodiny do tří pásem funkčnosti, podle stupně „zdravého“ fungování rodiny. Ukázalo se, že výsledky korelují se zjištěními jiných výzkumů, ze kterých bych zmínila především výzkum I. Sobotkové (2003) v pěstounských rodinách. Shodují se rovněž se znaky funkčnosti popsané I. Plaňavou (2000) a V Satirovou (1994).

V optimálně fungujících rodinách vystupují do popředí následující faktory, které jsou zároveň obecnými znaky funkčních rodin:

- spokojenost v manželském vztahu,
- spolupráce mezi manželi, vzájemná důvěra, manželé jsou si oporou,
- rodina je pro manžele významnou hodnotou,
- tradiční rozdělení rolí mezi manželi, kde žena přebírá odpovědnost za chod domácnosti a manžel rodinu zajišťuje po stránce finanční,
- oba rodiče mají podobné představy o výchově dětí a společně se na ní podílejí, ve výchově jsou jednotní,
- přes vysokou soudržnost a expresivitu, je rodina otevřeným systémem, který respektuje osobní autonomii každého člena rodiny,
- volný čas tráví rodiče společně s dětmi, často na úkor svých zájmů, což ale nepovažují za oběť,
- komunikace mezi členy rodiny, i té širší, je jasná a srozumitelná, zahrnuje jak verbální tak neverbální projevy náklonnosti,
- členové rodiny si vzájemně naslouchají, v komunikaci převažují pochvaly a souhlasné postoje, přirozenou součástí komunikace je akceptace odlišných názorů,
- emoční atmosféra je převážně pozitivně laděná, členové rodiny často používají humoru,
- rodina má řadu rodinných rituálů, které jsou neodmyslitelnou součástí rodinného života, pomáhají udržovat v rodině řád a pocit sounáležitosti.

Mezi specifické faktory v rodinách s více dětmi bych zařadila následující faktory:

- děti jsou u obou manželů velmi důležitou hodnotou,

- otcové se snaží i přes pracovní vytížení věnovat co nejvíce času rodině, kariéra a finanční zisk jsou až na druhém místě, přednější je rodina, která se raději v některých oblastech života uskromní,
- matky nepovažují své mateřství za „brzdu v kariéře“, ale za přirozenou součást svého života,
- ženy chtějí a počítají s tím, že budou pracovat, ale pouze v takové míře, aby se mohly současně dostatečně věnovat dětem,
- ve shodě s výsledky diplomové práce H. Šlechtové (2001), která zjišťovala, jak se žije početným rodinám s pěti a více dětmi, se část rodičů angažuje nějakým způsobem ve veřejném životě,
- bytové podmínky jsou v maximální možné míře přizpůsobeny dětem,
- přestože mohou mít děti vlastní pokoje, upřednostňují společný spánek, průběžně se střídají v pokojích se sourozenci, aby si každý užil každého, rodina je v tomto ohledu velmi flexibilní,
- v rodině jsou jasně stanovená pravidla, která členové rodiny respektují a dodržují,
- děti se podílejí na péči o mladší sourozence, naprostou samozřejmostí je pomoc v domácnosti s ohledem na stáří dětí,
- rodiče dbají na to, aby s každým dítětem navázali jedinečný vztah „já – ty“, ne pouze „my“, tráví s každým z dětí individuálně část ze svého volného času,
- manželé kladou důraz na osobnostní rozvoj všech dětí, které mají široké pole zájmů a aktivit, jež si volí svobodně, podle svých představ, na základě vlastního rozhodnutí,
- rodiče zdůrazňují nutnost neustálého udržování komunikace, potřebu „o věcech mluvit“ nevyhýbat se diskusi nad problémy, které je třeba řešit ihned, než „vyhnijí“,
- rodiče se musí na počtu dětí shodnout, jinak mohou nastat problémy.

K těmto závěrům jsem dospěla i na základě vyhodnocení Škály rodinného prostředí, ve které rodiny dosáhly zvýšených hodnot (nad 60 bodů) v dimenzích:

- soudržnost 71,88
- expresivita 63,28
- aktivní rekreační orientace 61,3

a vyšší hodnotu v rámci širšího průměru v dimenzi:

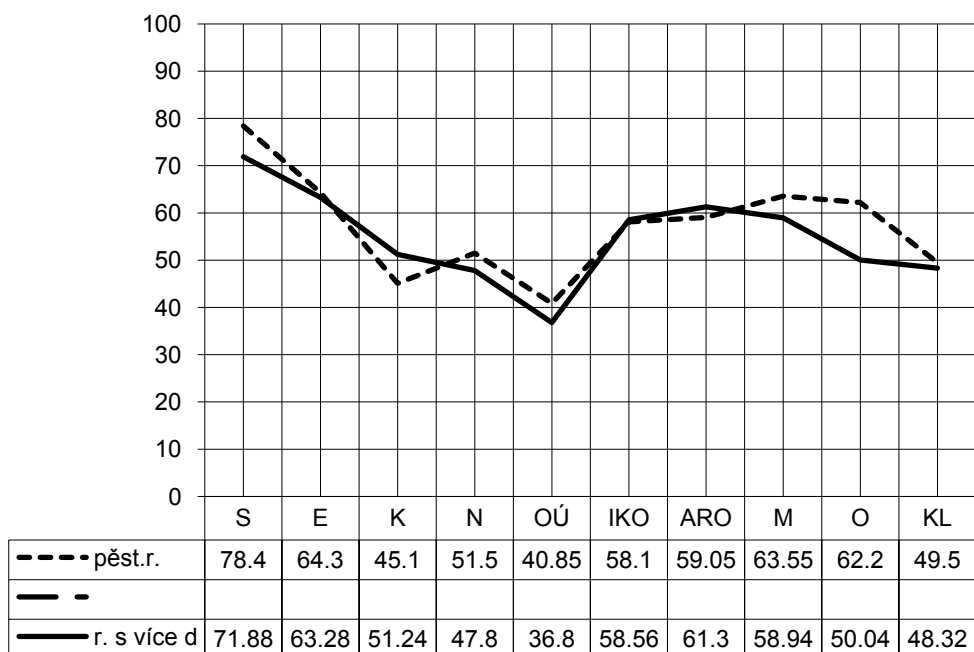
- morálně světonázorová orientace 58,94

Rodiny jsou na základě hodnot v jednotlivých škálách, orientované spíše na vztahy, důležitou charakteristikou je pro ně vzájemná podpora a citová blízkost. Zvýšená škála aktivní rekreační orientace vypovídá o zaměření rodin na rekreační a sportovní aktivity. Škála morálně světonázorová svědčí o zvýšené pozornosti věnované etickým a hodnotovým otázkám, což koresponduje se souborem, ve kterém je 11 z 12 rodin věřících.

Budu-li porovnávat rodiny s více dětmi s výzkumným souborem pěstounských rodin (Sobotková, 2003), mohou se podrobněji zaměřit nejen na rozdíly ve skórování vzhledem k pohlaví, ale i k funkčnosti rodin:

- **Celkové průměrné profily celých souborů pěstounských rodin a rodin s více dětmi:**

Graf 16: ŠRP -Srovnání průměrných profilů všech pěstounských a vícečetných rodin

Rodiny s více dětmi se v profilu liší vyšší mírou konfliktovosti. Vzhledem k tomu, že ve výzkumném souboru pěstounských rodin je udávaná průměrná hodnota dětí v rodině 2,3 dítěte na rodinu a u rodin s více dětmi je tato hodnota 4,2, je možné, že v těchto rodinách častěji dochází ke konfliktům mezi sourozenci. Ve škále organizace se překvapivě rodiny s více dětmi pohybují na nižších hodnotách než rodiny pěstounské. Naopak jsou méně orientované na úspěch. Domnívám se, i na základě rozhovorů, že tyto rodiny kladou více důraz na životní spokojenost svých členů, než na prosazování se vůči ostatním a na soutěživost. U pěstounských rodin je možná větší pocit, že je rodina okolím kontrolována, což by mohlo souviset s většími nároky na úspěšnost dětí.

- **Srovnání rodin podle pohlaví a pásma funkčnosti:**

V přílohách této práce lze porovnat na doplňujících grafech rozdíly v profilech mezi muži a ženami z obou výzkumných souborů a dále i s přesnějším rozlišením podle pásem funkčnosti rodin. Vyskytují se zde velké rozdíly v pásmech rodin průměrných a problémových, ze kterých nebudu vyvozovat závěry, protože zevšeobecnění v rámci tak malého počtu rodin zařazených do jednotlivých pásem funkčnosti (2 průměrné a 2 problémové) v souboru rodin s více dětmi by nebylo na místě. Výsledky mohly velmi ovlivnit osobnostní předpoklady rodičů a další vlivy, které na rodiny aktuálně působí, a které jsem nemusela při sběru dat zachytit.

3. Jaká je motivace rodičů k založení rodiny s více dětmi, co pro ně rodičovství znamená?

Všichni rodiče vstupovali do manželství s tím, že chtějí mít děti. Většina měla i jasnou představu o počtu svých potomků. Ten se pohyboval od dvou dětí až po čtyři a více dětí.

Mezi hlavní faktory, které ovlivňují rozhodnutí mít více dětí u těchto rodin patří:

- zkušenost s fungováním vícečetných rodin, část rodičů měla sama více sourozenců a mít více dětí je pro ně přirozené,
- v příbuzenstvu nebo v okruhu přátel se nachází rodiny s více dětmi,

- po narození druhého dítěte měli rodiče pocit, že jim v rodině někdo chybí, případně chtěli třetímu dítěti, které bylo předchozím dvěma věkově vzdálenější pořídit kamaráda,
- v pěti rodinách považují rodiče počet tří dětí za nevhodný, vzhledem k tomu, že v případech konfliktů, ale někdy i trvale, stojí dva sourozenci proti jednomu,
- v některých rodinách rodiče nechávají rozhodnutí o počtu dětí „na přírodě“, děti přijímají jako dar, což u tří rodin souvisí jednak se ztrátou či nemocí některého z dětí, ale ve většině rodin je tento postoj nepochybně ovlivněn jejich vírou.

Výše uvedené faktory potvrzují výsledky již zmiňované diplomové práce H. Šlechtové (2001), která na základě svých zjištění mezi motivačními činiteli k založení vícečetné rodiny řadí:

- inspiraci ve vlastní rodině či okruhu přátel,
- vnímání příchodu dalších dětí rodiči jako „Boží plán“.

K dalším společným zjištěním s touto prací patří skutečnost, že počet dětí v rodině není u více než poloviny rodin předem uzavřen, stejně jako rodina, která je svým založením otevřená.

V lednu 2003 provedlo CVVM šetření, které zahrnovalo názory 1086 respondentů na rodinu a rodinný život. Rodiče z mého souboru se neshodují s názorem z výše uvedeného výzkumu v otázce zaměřené na ideální věk pro narození prvního a posledního dítěte, kde respondenti uváděli nejčastěji vhodný věk rodičů pro narození prvního dítěte v rozmezí 25 – 29 let (v mém výzkumu 20 – 25 let) a narození posledního dítěte ve věku do 34 let (v mém výzkumu 36 – 40 let). Tento rozdíl je zřejmě zapříčiněn tím, že širší časové rozpětí dává rodičům více času ke zplození většího počtu dětí. Shoda není ani v představě o ideálním počtu dětí v rodině, což se dalo očekávat, vzhledem ke všeobecně známému trendu rodin s dvěma dětmi. V šetření CVVM (2003) si přálo mít:

- jedno dítě 6,4% respondentů,
- dvě děti 67% respondentů,
- tři děti 22% respondentů,
- čtyři děti si přálo mít pouze 4% dotazovaných osob.

V mém výzkumném souboru manželé udávali v naprosté většině odpovědi počet tří a více dětí. Svá tvrzení ale doplnili připomínkami, že je to individuální záležitost každého

člověka, protože samozřejmě záleží i na zdraví, na tom, jak se na rodičovství jednotlivec cítí, a jestli se partneři na počtu dětí shodují. Mezi důležitý faktor řadí i to, nakolik se rodiče při větším počtu dětí zvládnou individuálně věnovat každému zvlášť, jestli budou mít vzhledem k pracovnímu vytížení na děti čas. Pokud by tomu tak nebylo, je vhodnější mít dětí méně. Toto tvrzení koreluje s odpověďmi rodičů z pěstounských rodin ve výzkumu I. Sobotkové (2003).

D.Hamplová (2000) položila respondentům svého výzkumu, ve věku 18 – 30 let, týkajícího se postojů k manželství a rodičovství otázku: „Co dnes mladí lidé nejvíce potřebují, aby mohli mít děti?“ Na prvních místech v odpovědích se objevily výroky:

1. vlastní byt, 2. finance, 3. partnerské a rodinné zázemí, 4. zaměstnání, postavení, 5. zralost a odpovědnost, pomoc a podpora rodiny, 6. Pomoc a podpora státu, 7. zdraví, 8. vybavení bytu, domácnosti, 9. perspektiva do budoucnosti, 10. jiná odpověď.

Toto pořadí se výrazně liší od odpovědí rodičů z mého výzkumu, kde manželé z rodin s více dětmi kladli, na rozdíl od běžné populace, důraz místo na materiální zabezpečení, na hodnoty spojené s dětmi, partnerským vztahem, zralostí a schopností čelit problémům:

1. mít rádi děti a chtít je, 2. kvalitní vztah, 3. uvědomit, že se budou muset v něčem omezit, 4. vůle, potřeba a snaha překonat chvíle, když to skřípe, chtít to překonat, 5. opora v rodině, 6. výhodou je dořešené bydlení, 7. mít tradiční dobré osobnostní předpoklady 8. finance (nejsou tolik důležité, potřeba peněz při narození dětí není tak velká, jak politikové všeobecně straší, není to tak strašné, když rodiče nepotřebují mít vše úplně nové).

Motivace rodičů souvisí i hodnotami, které mají spojené s rodičovstvím. Rodiče během rozhovoru odpovídali ve shodě s předešlými zjištěními jiných autorů, ze kterých uvádím alespoň dva. V závorce jsou uvedeny výroky rodičů z mého výzkumného souboru:

P. Mareš na základě výzkumu CVVM (2001, in Mareš, 2002) s reprezentativním souborem v populaci žen ve věku 30 -34 let (shodou okolností poměrně přesně odpovídá mému souboru žen), rozlišuje **4 převažující faktory v motivaci žen k rodičovství**:

- dítě jako zdroj (převážně pozitivních) emocí (*děti přináší velkou lásku, štěstí a radost; to nejmladší vždy radostně překvapí*)
- dítě jako opora – myšleno spíše jako opora emoční než jako finanční zabezpečení rodičů na období stáří
(*musíme se starat o sebe navzájem*)

- dítě jako výraz kontinuity života (*děti dávají životu nový rozměr, každý, kdo má děti se většinou začne jinak dívat na svět, přehodnotí svoje hodnoty*)
- dítě jako potvrzení vztahů v rodině – dítě může partnery k sobě připoutávat, ale i odcizit (*tohoto tématu se rodiče v mém výzkumném souboru vůbec nedotkli*)

Langmeier, Matějček (1963,1968) rozlišují základní okruhy potřeb, které dítě pomáhá rodičům uspokojovat:

- citový vztah, který dává pocit životní jistoty (*děti dávají velkou lásku, štěstí a radost; všichni byli malí, ale to nejmladší vždy radostně překvapí*)
- stimulace, která vede k aktivitě (*děti nás nutí k činnosti; musíme se o sebe starat*)
- smysluplné prostředí, které dává možnost učení a získávání zkušeností (*díky dětem se toho člověk o sobě mnoho doví, naučí se spoustu věcí, děti umožňují prožít věci, které bychom bez nich nezažili; s každým dítětem omládneme, ať chceme nebo nechceme, v souvislosti s tím, o čem doma mluví, co se učí ve škole apod.; rozšiřujeme si společně s nimi svůj obzor; obohacují naši osobnost*)
- identita, která dává vědomí vlastního já, autonomie, sebeúcty a společenské hodnoty (*rodičovství dává pocit potřebnosti*)
- otevřená budoucnost, která představuje časový rozměr lidského života (*děti dávají životu nový rozměr; každý, kdo má děti se většinou začne jinak dívat na svět, přehodnotí svoje hodnoty, musí být zodpovědnější a disciplinovanější, nenesou odpovědnost už jen za sebe, přestává riskovat*)

4. Jaké jsou protektivní faktory v rodinách s více dětmi a jakých strategií využívají vícečetné rodiny při řešení problémů a zvládání zátěže?

Protektivní faktory úzce souvisí s faktory, které jsem uvedla již při zodpovězení otázky týkající se zdravého rodinného fungování, jež je základem rodinné resilience. Ve shodě s výzkumnou studií z roku 1997 (McCubbin, Mc Cubbin, Thompson, et al. 1997, in Sobotková, 2007) mezi ně mohu, na základě výsledků získaných ve svém výzkumu, zahrnout následující obecné faktory:

- efektivní komunikace při řešení problémů,

- soudržnost, pravdivé vyjadřování pocitů a flexibilita ve vzájemných vztazích,
- společně trávený volný čas a rutina,
- stanovení a dodržování rodinných pravidel,
- udržování rodinných zvyků a rituálů,
- rovnoprávnost v manželském vztahu,
- sociální opora,
- spiritualita (víra),
- rodinná hardiness.

Na základě rozhovoru s rodiči, jsem seřadila i obnovující faktory, a to podle důležitosti, kterou jim rodiče při rozhovorech přikládali:

- největší oporu hledají v těžkých chvílích partneři v sobě navzájem,
- pomoc prarodičů,
- nové síly načerpají manželé i v kruhu nejbližších přátel,
- věřící rodiny zvládají problémy lépe díky víře,
- přeznačkování situace, ve všem zlém, je něco dobrého, i špatné věci mají svůj význam a přináší do života něco pozitivního,
- optimistický pohled do budoucna, naděje,
- uvolnění se, vymanění z napětí a stresu prostřednictvím různých volnočasových aktivit, pomoc druhým – člověk pak přestane myslet na sebe i na své starosti...

Zajímavým postřehem je, že rodiny, byly-li tázány na to, jaké závažné životní události je potkaly, většinou neuváděli vážná onemocnění svých dětí, a to ani v případech, když jedno z dětí zemřelo. Jak vyplynulo z dalšího rozhovoru, tyto události berou jako přirozenou součást života, těžkou, ale ne neobvyklou.

Rodinnou hardiness jsem mohla posoudit na základě vyhodnocení dotazníku FHI, ve kterém rodiny dosáhly skóre uvedených v tabulce:

Tab. 12: FHI – Celkové skóre rodin s více dětmi

Rodiny	Subškála I Commitment	Subškála II Challenge	Subškála III Control	Celkové skóre
rodiny s více dětmi	19,96	13,54	12,04	45,54

Na základě srovnání s výsledky z jiných studií je zřejmé, že vyšší skóre v dotazníku koreluje s rodinnou hardiness a zdravějším fungováním rodiny. Klesající tendence u méně funkčních rodin je toho dokladem. Vícečetné rodiny mají vysoký pocit kontroly nad svým životem. Základem dobrého fungování je soudržnost, sklon k efektivnímu a včasnému řešení problémů. Poněkud hůře si vedou rodiny s více dětmi (zejména ženy) v subškále challenge, která postihuje ochotu přijímat nové výzvy, nebát se změn. Ženy zřejmě raději setrvávají na ustálených pravidlech, s nimiž se cítí v bezpečí.

Pro tento dotazník sice nejsou stanoveny normy, ale protože tato metoda byla již použita ve více diplomových pracích a některých výzkumech, mohu výsledky z mého výzkumného souboru porovnat se zjištěními z těchto studií:

Tab. 13:

FHI - Celkové skóre rodin ze studií
vztahujících se k rodinnému fungování a rodinné hardiness

Rodiny	Subškála I Commit - ment	Subškála II Challenge	Subškála III Control	Celkové skóre
A. pěstounské	19,838	14,552	12,29	46,68
B. s dvojčaty (1)	18,67	13,95	11,29	41,92
C. s dvojčaty (2)	18,5	14,5	9,5	42,5
D. s mentálně postiženým dítětem	17,4	13,5	11,6	42,5
E. s tělesně postiženým dítětem	19,2	13,7	10,5	43,3
F. s hyperaktivním dítětem-ADHD	16,45	11,95	10,75	38,65
G. běžné –kontrolní skupina k ADHD	20	14,3	11,95	46,3
H. běžné	18,55	12,95	11,4	42,9
I. běžné - učitelé	20,5	14,6	11,3	46

Tab. 14: FHI – Celkové skóre rodin s více dětmi podsouboru dětí s ADHD

Rodiny	Subškála I Commit - ment	Subškála II Challenge	Subškála III Control	Celkové skóre
rodiny s více dětmi	19,96	13,54	12,04	45,54
+ podsoubor rodin s dětmi s ADHD	18	12,33	12,33	42,66

V porovnání s ostatními rodinami, mají rodiny s více dětmi čtvrté nejvyšší celkové skóre po dvou běžných rodinách a rodinách pěstounských.

V jednotlivých subškálách skórují manželé nejvýše, hned za pěstounskými rodinami v subškále *control*. Tato škála, která ukazuje nakolik má rodina pocit, že má život ve svých rukou, může být spojena s vyšší mírou organizace, která je pro rodinu s více dětmi, stejně jako pro pěstounské rodiny, jedním z předpokladů úspěšného fungování.

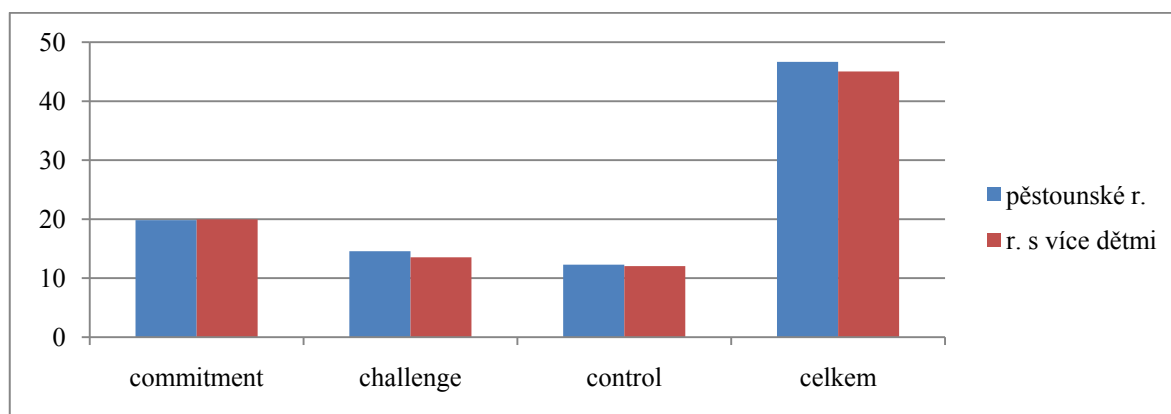
Nejnižší hodnoty byly naměřeny v subškále *challenge* (6 místo). Rodiny s více dětmi možná poněkud více lpí na tradičních osvědčených postupech, s ohledem na více členů v rodině méně experimentují, změny jim přináší více starostí, jelikož se týkají v rodinném systému více osob. Sladit inovace s potřebami všech členů rodiny může z pohledu rodičů přinést někdy více škod než užitku.

Subškála *commitment*, ve které je po běžných rodinách mírně i nad hodnotami pěstounských rodin, potvrzuje, že tyto rodiny mají dostatek vnitřních sil založených na soudržnosti a odhodlanosti řešit problémy. Rodina „pracuje“ na tom, aby se v ní všichni členové cítili bezpečně a panovala klidná a vyrovnaná atmosféra.

Protože se v mém výzkumném souboru vyskytly tři rodiny s dítětem s ADHD, využila jsem toho a vytvořila za účelem srovnání podsoubor těchto rodin. Tento podsoubor skóroval v průměru výše než rodiny s dítětem s ADHD. Výsledkům nelze, vzhledem k nízkému počtu rodin, přikládat přílišnou váhu, ale je tu přece jen možnost existence jisté souvislosti, že přítomnost dalších dětí v rodině, které tuto vývojovou vadu nemají, rodiče posiluje a zvyšuje funkčnost rodiny. Tento jev pozorovala i M. Binarová (2007) ve své diplomové práci zaměřené na fungování rodin s tělesně postiženým dítětem. Mezi faktory přispívající ke zdravému fungování rodiny zařadila i přítomnost dalšího zdravého dítěte v rodině.

Rodiny s více dětmi se v mnoha ohledech podobají rodinám pěstounským.

Graf 17: FHI- Celkové skóre pěstounských a vícepočetných rodin

Tab.: 15 FHI - Srovnání pěstounských rodin s vícepočetnými rodinami podle pohlaví

Celkem rodiny	Subškála I Commitment	Subškála II Challenge	Subškála III Control	Celkové skóre
Muži z rodin:				
pěstounských.	19,636	14,023	11,841	45,5
s více dětmi	20	13,5	13,17	46,67
Ženy z rodin:				
pěstounských.	20,040	15,080	12,74	47,86
s více dětmi	19,92	13,58	10,92	44,42
Celkové skóre z rodin:				
pěstounských.	19,838	14,552	12,291	46,68
s více dětmi	19,96	13,54	12,04	45,54

Z výsledků vyplynuly tyto skutečnosti:

- v rodinách s více dětmi skórují výše takřka ve všech subškálách muži, na rozdíl od pěstounských rodin, kde byla naměřena vyšší hodnota u žen,
- celkové skóre rodin s více dětmi je oproti rodinám pěstounským nižší, zřejmě díky velmi nízkým skórum problémových rodin, které se liší až o 4 body ve všech subškálách,
- v subškále *control* mají všichni muži z vícepočetných rodin vyšší skóre než muži z rodin pěstounských, a naopak, všechny ženy z vícečetných rodin skórují níže oproti ženám z rodin pěstounských.

Na základě srovnání výsledků lze mezi oběma skupinami rodin pozorovat, v čem se od sebe liší vzhledem k pohlaví a funkčnosti rodin. S přihlédnutím k množství rodin však nelze učinit závěry. V přílohách práce jsou uvedeny doplňující tabulky.

5. Jaká doporučení lze učinit ve vztahu k odborným službám vůči rodinám s více dětmi, aby došlo k jejich zkvalitnění?

Poznatky z tohoto výzkumu neznamenaají přínos pouze pro rodiny s více dětmi, ale lze je uplatnit při terapeutické a poradenské praxi i s jinými rodinami. Výsledky potvrdily význam hlavních rodinných procesů, které jsou důležité pro zdravé fungování rodiny. Rodinám, které se potýkají ve svém životě s problémy lze navrhnout vhodné postupy, kterými mohou situaci v rodině vylepšit, například změnami v komunikaci mezi členy rodiny, v organizaci volného času apod.

Z rozhovorů s rodiči vyplynuly okruhy problémů, které rodiny nejvíce tíží. Týkají se z velké části také postojů společnosti vůči rodinám s více dětmi. V této oblasti by ocenili, když ne finanční, tak alespoň větší množství psychologické podpory ze strany státu, odrážejícím se v přístupu k těmto rodinám na úřadech a ve školách, kde se na vícečetné rodiny dívají v některých případech „skrže prsty“.

Metodologická úskalí

V bakalářské práci je kladen důraz na kvalitativní přístup. Ten s sebou nese mnoho různých problémů, které se váží nejen k získávání, ale i interpretaci dat. Ke zřeslení může dojít v první řadě na straně výzkumníka. V rámci objektivit je třeba vlastní dojmy a postoje ověřit pomocí porovnání s výsledky dalších metod. Při rozhovoru je vhodné facilitovat zpětnou vazbu mezi vlastními a rodinnými interpretacemi (Sobobotková, 2007).

Ve třech rodinách se nepodařilo uskutečnit administraci Testu rodinného systému za přítomnosti obou manželů, ale pouze matky a dětí. V jedné rodině nebyla uskutečněna návštěva v rodině a rozhovor a ostatní kvalitativní data byla získána pouze prostřednictvím matky. Tyto deficity mi zkomplikovaly zařazení rodin do příslušného pásma funkčnosti.

Přestože jsem se snažila předejít sociální desirabilitě ze strany rodičů přítomností dětí u jednotlivých metod, mohlo se stát, že někdy manželé odpovídali souhlasně, přestože ve

skutečnosti mají jiný názor. Čtyři rodiny znám již delší dobu. Tato skutečnost může vést v některých otázkách k větší otevřenosti, v jiných se naopak mohou manželé ostýchat odpovídat podle pravdy.

Dotazníky zpracovávali rodiče bez mé přítomnosti. I když se odpovědi v každé rodině mezi manželi lišily, mohlo při jejich vyplňování mezi rodiči dojít k vzájemnému i neúmyslnému ovlivnění v odpovědích. Neměla jsem rovněž možnost pozorovat, u kterých otázek se rodiče více zamýšleli apod., což by mi poskytlo další cenná data.

Doporučení a náměty pro další výzkum

- V bakalářské práci bylo sledováno více oblastí rodinného života v mnohočetných rodinách. Přesto by bylo vhodné zaměřit se blíže v dalším výzkumu i na partnerský vztah, který je základním kamenem rodinného fungování.
- Zajímavé by bylo zjistit, jak se mění životní spokojenost manželů v souvislosti s přibývajícím počtem dětí v rodině a jak je ovlivněna dalšími normativními i nenormativními vlivy působícími na rodinný systém.
- Pro terapeutickou práci s rodinami by mohlo být významným přínosem získání podrobnějších poznatků o způsobech výchovy v rodině a účinných strategiích užívaných při řešení konfliktů mezi subsystémy.
- K vytvoření jasnější představy o motivačních činitelích k rodičovství, by mohlo být podnětné nahlédnout hlouběji do hodnotového žebříčku rodin s více dětmi.
- V tomto výzkumu šlo především o prvotní sondu do dané problematiky. Rozšíření výzkumného souboru o další rodiny by dalo získaným datům větší váhu.

9. ZÁVĚR

Bakalářská práce se zabývala tématem rodinného fungování v rodinách s více dětmi. Jejím cílem bylo zmapovat ve vícečetných rodinách rodinné fungování, které se v určitých rysech odlišuje od fungování v běžných rodinách. Zaměřuje se nejen na specifika vývoje těchto rodin v průběhu času, ale i na strategie zvládání těžkostí, které přináší proměny rodinného života s přibývajícím počtem dětí v rodině. K hlavním cílům patřilo i odhalení motivačních činitelů, které vedou rodiče k založení početnější rodiny.

Výzkumný soubor se skládal z 12 úplných rodin z Jihomoravského a Moravskoslezského kraje, které mají nejméně čtyři nebo více dětí žijících s rodiči ve společné domácnosti a alespoň některé z nich jsou ještě ve školním věku. Výzkum vycházel ze systémového přístupu k rodině, ve kterém byly použity jak klinické, tak dotazníkové metody umožňující komplexnější pohled na zkoumanou problematiku.

Zpracování rozhovorů na základě obsahové analýzy přineslo mnoho zajímavých poznatků. Motivace rodičů k založení početnější rodiny vychází zejména ze zkušeností z původních, často rovněž početných rodin, a to jak vlastních, tak z rodin prarodičů či blízkých přátel. Rodiče již před uzavřením manželství mají ujasněnou představu o budoucím rodinném životě spojeném s větším počtem dětí. Vícečetná rodina staví na kvalitním manželském vztahu, ve kterém oba manželé chtějí prožít svůj život obklopeni více dětmi. Dle rodičů, není pro vytvoření zázemí pro více dětí tolik důležité co nejlepší materiální zabezpečení. Základními předpoklady jsou osobnostní předpoklady manželů, mezi které řadí lásku k partnerovi, toleranci ve vztahu, přání mít děti, ochotu přizpůsobit se potřebám rodiny a vůli k překonání potíží. Zásadní roli hraje sociální opora, zejména ze strany prarodičů.

Optimálně fungující rodiny s více dětmi jsou orientované na vztahy, citovou blízkost a vzájemnou podporou. Rodiny spíše než na úspěch kladou důraz na spokojenost a osobnostní růst všech svých členů, především dětí. Sledují kulturní dění, zabývají se i intelektuálními záležitostmi, věnují se nejrůznějším volnočasovým a sportovním aktivitám, kterých se účastní rodiče společně s dětmi. Vzhledem k tomu, že výzkumný soubor sestával převážně z rodin věřících, je tu i znatelný příklon k etickým, hodnotovým a světonázorovým otázkám. Typickým znakem vícedětných rodin je kvalitně zorganizovaný

čas a společně stanovený, flexibilní a všeobecně respektovaný systém pravidel, zohledňující potřeby všech členů rodiny. Komunikace je založená na otevřeném vyjadřování emocí, včasném řešení problémů a tolerantním přístupem. Radostná atmosféra vyvěrá z pocitu sounáležitosti a pozornosti věnované každému z členů rodiny stejnou měrou. Děti jsou vedeny ke kontaktům s širší rodinou, k zodpovědnosti vůči sobě i druhým.

Rodinná hardiness souvisí se schopností adaptace rodiny na zátěžové situace a lze ji zachytit v dotazníku FHI. Čím kvalitnější je rodinné fungování, tím vyšší skóre se objevuje v jednotlivých subškálách dotazníku. Rodiny si udržují rovnováhu na základě záměrného použití strategií zaměřených na zvládání napětí a vyzvednutí pozitivního přínosu těžkých situací, jejich skrytém smyslu. K problémům přistupuje rodina jako k přirozené součásti života. Děti jsou vedeny ke kontaktům s širší rodinou, k zodpovědnosti vůči sobě i druhým.

Výzkum poukázal na specifika rodinného fungování v rodinách s více dětmi. V této oblasti přinesl řadu nových poznatků, které bude možné využít při poradenské a terapeutické práci s rodinami, které se potýkají s problémy. Mohl by rovněž přispět i k osvětové činnosti zaměřené na vyzvednutí přínosu těchto rodin pro společnost tak, aby motivovala další rodiče k založení početnější rodiny. Použití dotazníkových metod přispělo k potvrzení jejich přínosu pro rodinnou diagnostiku, kde nabídka kvalitních ověřených metod stále ještě není dostačující.

10. SOUHRN

Přestože v sobě rodina ukrývá spoustu možných významů, je stále nejstarší společenskou institucí, která je spojena s představou domova, v jehož prostředí dochází k formování člověka od jeho narození po dospělost a svým způsobem ho ovlivňuje až do stáří. Pokud v minulosti plnila především ekonomickou funkci, dnes je jejím hlavním úkolem uspokojování základních psychických potřeb jedince. Pokud se jí toto poslání z jakýchkoli důvodů nedaří naplňovat, může to způsobit potíže, které si s sebou odnáší její členové do života, a které mohou různou měrou ovlivňovat vztahy s ostatními lidmi.

Rodina je systémem založeným na vzájemných interakcích mezi jeho částmi. Zároveň na však na něj z okolního prostředí působí nejrůznější vlivy, které mohou tento někdy pevný, jindy křehký systém posílit nebo oslabit. Vulnerabilita rodiny souvisí často s kontinuálními změnami spojenými s přechodem rodiny z jedné vývojové fáze do druhé. Jakým způsobem se tento dynamický, stále se měnící systém se změnami vyrovná, závisí na mnoha nejrůznějších faktorech. Adaptabilní rodina využívá řadu účinných specifických strategií, které jí pomáhají udržovat její rovnováhu. V některých rodinách se ale stává, že v komunikaci a při řešení problémů setrvávají rodiče i děti na nevhodných rigidních postupech, které vyvolávají konflikty a vedou k problémům postihujícím všechny členy rodiny.

Na zátěž může rodina reagovat různými způsoby, které jsou pro ni typické a vychází z prostředí, které je vždy svým způsobem jedinečné. Přesto lze nalézt několik obecných mechanismů, které mají vztah k bezproblémovému chodu rodinnému systému. Zdravé rodinné fungování většinu těchto účinných strategií využívá, je otevřené změnám, jak uvnitř systému, tak vůči vnějšímu prostředí. Snaží se nalézt pomoc ve svém okolí, nejčastěji se jedná o sociální síť, která jej může velmi podpořit při vyrovnání se s těžkou situací. Přitom je velmi důležité, jak rodina hodnotí a interpretuje situaci.

Rodinné fungování je úzce spjato s rodinnou resiliencí, která v sobě zahrnuje dva základní významy. Na jedné straně odráží schopnost rodiny udržet si dobré fungování i tehdy, je-li vystavena zvýšené zátěži, na druhé straně představuje vnitřní sílu rodiny zotavit se z krize či náhlé změny, která již rodinné fungování narušila. Teorie rodinné resilience vychází z teorie rodinného stresu, která se zabývá otázkou, proč některé rodiny při

působení stejného rizikového faktoru náročnou situaci zvládnou a jiné ne. Rozdíly mezi rodinami se objevují také v rychlosti regenerace po prodělané krizi. Obě tyto teorie, přestože na rodinu pohlížejí z různých úhlů, směřují k jednomu cíli, kterým je v rámci systémového přístupu především: popsat, pochopit a vysvětlit rozdíly ve fungování rodin.

Každá rodina je jedinečná nejen svojí strukturou, ale i hodnotovou orientací, která je sice různou měrou dobově a kulturně ovlivněna, přesto však uvnitř rodiny převládají v odlišné míře trvalé postoje, které akcentují ty stránky života, jež mají pro rodinu největší význam, dávají životu smysl a ovlivňují zásadním způsobem konkrétní rozhodnutí a vystupování. Na rodinné hodnoty lze usuzovat podle norem stanovených ve výchově, z předmětů, jimiž se rodina obklopuje a především ze způsobu trávení volného času.

Významnou rodinnou hodnotou bývá rodičovství. Rozhodnutí stát se rodičem je krokem, který v každém ohledu zastihuje rozhodnutí o uskutečnění sňatku. Instrukce manželství je svým způsobem přechodná, na rozdíl od rodičovství, které je nezrušitelné a ovlivňuje již na vždy budoucí život člověka.

Důvodů, proč lidé chtějí mít děti, je více. Tyto pohnutky mohou mít různou váhu a mezi partnery bývají zastoupeny v odlišné míře. Vstupují do rozhodování o počtu dětí v rodině ve vzájemném vztahu a výsledná kombinace vytváří v každé rodině specifický motivační vzorec. Dítě představuje pro rodinu i společnost významnou hodnotou. V rodině dochází ke vzájemnému uspokojování psychických potřeb nejen dětí ale i rodičů.

Již několik desetiletí je v naší republice nejvíce oblíbený model dvoudětné rodiny. Vícečetné rodiny představují v rámci rodin s dětmi menšinovou nesourodou kategorii, kterou lze dále dělit na dílčí podskupiny, právě podle okolností, které vedly k jejich vzniku. Rodin, které přivádějí na svět více dětí záměrně a plánovaně je jen část. Lze mezi ně řadit i uměle vytvořené rodiny (adoptivní či pěstounské), které nabývají podob rodin „normálních“. Neplánovaně vzniklé vícedětné rodiny sestávají z rodin, kde počet dětí vzrostl nečekaně (např. narozením dvojčat) nebo vznikly díky nově vytvořené společné domácnosti dětí a rodičů z předchozích manželství, nebo polosirotní vedle vlastních dětí.

Výzkumu rodin s více dětmi zatím nebyla věnována větší pozornost, a proto bakalářská práce vycházela ze studií, které se zabývaly rodinným fungováním jak v běžných rodinách, tak v rodinách, které jsou v určitém ohledu specifické. Pro srovnání bylo použito

především výzkumu I. Sobotkové (2003), zaměřeného na pěstounské rodiny, které mají s vícečetnými rodinami mnoho společného.

Vzhledem k malému počtu informací týkajících se rodin s více dětmi, patřilo mezi základní cíle výzkumu podrobné zmapování jejich rodinného fungování. Záměrem bakalářské práce bylo především praktické využití výzkumu v praxi. Na tomto základě byly formulovány další cíle výzkumu, mezi které patřilo nalezení strategií, díky kterým se rodinám daří zvládat náročné životní situace a odhalení motivačních činitelů, které vedou rodiče k založení vícečetné rodiny.

Výzkumný soubor byl složen z 12 úplných rodin s více dětmi, které žily s rodiči ve společné domácnosti a alespoň některé děti byly ještě ve školním věku. Výzkum vycházel ze systémového přístupu k rodině, což bylo zohledňováno při výběru vhodných metod. Smíšený typ výzkumu s kombinací kvalitativního a kvantitativního přístupu, ve kterém, vzhledem k velikosti souboru nebylo provedeno statistické vyhodnocení, se opírá zejména o kvalitativní přístup. Terénní výzkum zahrnoval návštěvu v rodině, polostrukturovaný rozhovor a genogram. Během návštěvy byl administrován Test rodinného systému (FAST). K vytvoření komplexnějšího pohledu na rodiny bylo použito i dotazníkových metod: Škály rodinného prostředí (ŠRP) a dotazníku Family Hardiness Index (FHI), zaměřeného na rodinný coping.

Na základě triangulace metod klinických i testových, byly rodiny rozděleny do tří pásem funkčnosti : optimálně fungující rodiny (8 rodin), průměrné rodiny (2 rodiny), a problémové rodiny (2 rodiny).

Výsledky kvalitativní analýzy rozhovoru přinesly mnoho nových zajímavých zjištění, zejména v oblasti rodičovské motivace, jež lze s jistou dávkou opatrnosti, shrnout do několika nejpodstatnějších bodů:

- Rodiče vnímají více dětí v rodině jako něco přirozeného . Často pocházejí z vícečetných rodin, nebo se v okruhu přátel či širší rodině s podobnými rodinami setkávají.
- Rodiče, v porovnání s výsledky statistických průzkumů uskutečněných na reprezentativním vzorku populace, udávali mnohem vyšší ideální počet dětí v rodině, který se dle jejich názoru pohybuje v rozmezí od tří dětí výše. Velmi významně se lišili rovněž v názoru na otázku, „Co potřebují mladí lidé k založení

rodiny“. Na rozdíl od reprezentativního vzorku, ve kterém na prvních místech převládalo materiální zabezpečení rodiny, rodiče z vícedětných rodin zmínili výhodu vlastního bydlení až na 6 místě za hodnotami týkajícími se dětí, partnerských vztahů a osobnostních předpokladů.

- Oba rodiče již před uzavřením manželství chtěli mít více dětí.
- Rozhodnutí o počtu dětí významně ovlivnilo vědomí dobrého sociálního zázemí, zejména podpora ze strany prarodičů.

V optimálně fungujících rodinách s více dětmi jsou vztahy založené na vysoké míře soudržnosti a otevřenosti v citových projevech, což ale neomezuje autonomii jejích členů, kteří jsou podporováni v nezávislosti a v osobnostním rozvoji. V rodinách jsou jasně stanovená pravidla, jejichž dodržování není podmíněno zvýšenou kontrolou a napomáhá dobrému fungování. To se ukázalo i ve zvýšených skórech v dimenzích vztahů, osobnostního růstu a udržování systému po vyhodnocení sebeposuzovací metody ŠRP. Profily těchto rodin se velmi podobají výsledkům, kterých prostřednictvím této metody dosáhly pěstounské rodiny.

Stejně jako v předešlých studiích, i v této bakalářské práci rostoucí skóre v dotazníku FHI úzce souviselo s úrovní funkčnosti rodiny. Ta se odrážela i v subškálách ŠRP.

Podobnost mezi optimálně fungujícími vícečetnými a pěstounskými rodinami se projevila rovněž v dotazníku FHI. Větší rozdíl byl zaznamenán pouze v subškále challenge. Ženy z rodin s více dětmi jsou méně přístupné změnám, které souvisejí s rodinou. Podstatnější rozdíl byl zaznamenán mezi pohlavími. V pěstounských rodinách je vyšší míra hardiness u žen. V rodinách s více dětmi naopak výše skórovali muži.

Jak se ukázalo při porovnání dat získaných pomocí testových i klinických metod, optimálně fungující rodiny jsou celkově odolnější vůči rizikovým faktorům, což se projevilo korespondujícími výsledky v jednotlivých testech a potvrdilo opodstatněnost rozdělení rodin do odlišných pásem funkčnosti. Tento poznatek je přínosem zejména do oblasti rodinné diagnostiky. Pro poradenskou a terapeutickou praxi lze využít potvrzení a rozšíření poznatků o obecných faktorech ovlivňujících zdravé rodinné fungování a účinných copingových strategiích. Omezený rozsah rodin, které byly do výzkumu zahrnuty, neumožnil výsledky statisticky vyhodnotit, ale i tak studie přinesla cenné podněty pro další zkoumání rodin s více dětmi.

Literatura

- Adamíková, V. (2008). *Rodinná resilience a zvládání stresu v rodinách učitelů*. Diplomová práce. Brno: FF MU.
- Bašová, J. (2008). *Resilience rodin s dětmi s ADHD*. Diplomová práce. Olomouc: FF UP.
- Baštecká, B., Goldman, P. (2001). *Základy klinické psychologie*. Praha: Portál.
- Binarová, M. (2007). *Životní spokojenost a fungování rodin s tělesně postiženým dítětem*. Diplomová práce. Brno: FF MU.
- Brabicová, V. a kol.(1973). *Manželství, rodina, rodičovství*. Praha: Horizont.
- Břicháček, V. (2002). Odolnost rodiny. In I. Plaňava, M. Pilát, (Eds.) *Děti, mládež a rodiny v období transformace* (s.10-20). Brno: FSS MU, Barrister & Principal.
- Dunovský, J. (1986). *Dítě a poruchy rodiny*. Praha: Avicenum.
- Ferjenčík, J. (2000). *Úvod do metodologie psychologického výzkumu*. Praha: Portál.
- Frydrychovská, Z. (2007). *Psychologická charakteristika rodin s dvojčaty*. Diplomová práce. Olomouc: FF UP.
- Gehring, T. M. (2005). *Test rodinného systému – FAST*. Praha: Testcentrum.
- Gjuričová, Š., Kubička, J. (2009). *Rodinná terapie: systemické a narativní přístupy* (2.vyd). Praha: Grada Publishing.
- Hamplová, D. (2000). Postoje k manželství a rodičovství. In L. Fialová, D. Hamplová, M. Kučera, S. Vymětalová (Eds.) *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství* (s.67-98). Praha: Sociologické nakladatelství.
- Hargašová, M. Kollárik, T. (1986). *Škála rodinného prostředí*. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.
- Hartl, P., Hartlová, H. (2004). *Psychologický slovník*. Praha: Portál.
- Hendl, J. (2005). *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál.

- Honzák, R. (2009). *Rodičovské role v rodinách s dvojčaty*. Diplomová práce. Olomouc. FF UP.
- Hoskovcová, S. (2006). *Psychická odolnost předškolního dítěte*. Praha: Grada Publishing.
- Chaloupková, J., Šalamounová, P.(2004). *Postoje k manželství, rodičovství a k rolím v rodině v České republice a v Evropě*. Praha : Sociologický ústav AV ČR.
- Kebza, V., Šolcová I. (2008). Hlavní koncepce psychické odolnosti. *Československá psychologie*, 52 ,1, 1-19.
- Kratochvíl, S .(2006). *Manželská terapie* (4.vyd). Praha: Portál.
- Kratochvíl, S. (2006). *Základy psychoterapie* (5.vyd.), Praha: Portál.
- Krobová, L. (2009). *Vliv motivace a systém hodnot na prožívání rodičovství*. Bakalářská práce. Olomouc. FF UP.
- Křivohlavý, J. (1994). *Jak zvládat stres*. Praha: Grada Avicenum.
- Křivohlavý, J. (2001). *Psychologie zdraví*. Praha: Portál.
- Langmeier, J., Balcar, K., Špitz., J. (2000). *Dětská psychoterapie*. Praha: Portál.
- Langmeier,J., Krejčířová, D. (2006). *Vývojová psychologie*. Praha: Grada Publishing.
- Mareš, P. (2002). Hodnota dítěte. In I. Plaňava, M. Pilát (Eds.) *Děti, mládež a rodiny v období transformace* (s.1596-175). Brno: FSS MU, Barrister & Principal.
- Matějček, Z. (2004). *Psychologické eseje*. Praha: Karolinum.
- Matějček, Z. (1992). *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. Praha: SPN.
- Matějček, Z. (1989). *Rodiče a děti* (2.vyd.). Praha: Avicenum.
- Matějček, Z., Dytrych, Z. (1994). *Děti, rodina a stres* (1. vyd.). Praha: Galén.
- Matějček, Z., Dytrych, Z.(1998). Riziko a resilience. *Československá psychologie*, 42,2, 97-105.
- Matoušek, O. (1982). Návštěva v rodině. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 17, 1,57-69.

- Matoušek, O. (1979). Rodinná diagnóza. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 14, 5, 447-455.
- Matoušek, O. (1997). *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Matoušek, O., Pazlarová, H. (2010). *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny*. Praha: Portál.
- McCubbin, H. I., Thompson, A.I.,McCubbin, M.A. (1996). *Family assessment: Resiliency, coping and adaptation – inventories for research and practice*. Madison, University of Wisconsin.
- Michalčáková, R., Jelínek, M. (2002). Sourozenecká konstelace a osobnost. In I.Plaňava, M. Pilát (Eds) *Děti, mládež a rodiny v období transformace* (s. 176-189). Brno: FSS MU, Barrister & Principal.
- Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing.
- Možný, I.(2002). *Česká společnost*. Praha: Portál.
- Možný, I. (1990). *Moderní rodina. Mýty a skutečnost*. Brno: Blok.
- Možný, I. (2008). *Rodina a společnost* (2.vyd.). Praha: Sociologické nakladatelství.
- Novotný, J. S. (2010): Resilience dnes: Teoretická koncepce, nedostatky a implikace. *Československá psychologie*, 54 ,1, 74-87.
- Prochaska, J. O., Norcross, J. C.(1999). *Psychoterapeutické systémy-průřez teoriemi*. Praha: Grada Publishing.
- Plaňava, I. (2000). *Manželství a rodiny*. Brno: Doplněk.
- Průcha, J.,Walterová,E., Mareš, J.(1995). *Pedagogický slovník*. Praha: Portál.
- Rieger, Z., Vyhnálková, H.(1996). *Ostrov rodiny*. Hradec Králové: Konfrontace.
- Říčan, P., Krejčířová., D. a kol. (2006). *Dětská klinická psychologie* (4. vyd.). Praha: Grada Publishing.

- Sawin, K. J., Harrigan, M.P. (Ed.). (1995). *Measures of family functioning for research and practice*. New York : Springer.
- Satirová, V. (1994). *Kniha o rodině*. Praha: Práh.
- Satirová, V. (2005). *Model růstu: za hranice rodinné terapie*. Brno: Cesta.
- SEIDLOVÁ, A. (2003). *Názory na manželství a rodičovství*. Tisková zpráva.[online]. Praha. Naše společnost.Sociologický ústav.[cit.2011-03-16].Dostupné na www:<
http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100169s_OV30204D.pdf>
- Sedláčková, M. (2006). Rodina, důvěra a demokratická společnost.In D. Hamplová, G. Šalamounová, G. Šamanová (Eds). *Životní cyklus sociologické a demografické perspektivy* (s. 22-37). Praha: Sociologické nakladatelství.
- Sobotková, I. (2003). *Pěstounské rodiny: jejich fungování a odolnost*. Praha: MPSV.
- Sobotková, I. (2007). *Psychologie rodiny* (2. vyd.). Praha: Portál.
- Svoboda, M. (1999). *Psychologická diagnostika dospělých*. Praha: Portál.
- Šilhanová, P. (2006). *Specifika fungování rodin s mentálně postiženým dítětem: Hodnocení životních událostí, zvládání zátěže*. Diplomová práce. Olomouc: FF UP.
- Šlechtová, H. (2001). *Jak se žije početné rodině*. Diplomová práce. Brno: FF MU.
- Trapková, L., Chvála, V.(2004). *Rodinná terapie psychosomatických poruch*. Praha: Portál.
- Tuček, M. (1998). *Česká rodina v transformaci – Stratifikace, dělba rolí a hodnotové orientace*. Praha : Sociologický ústav AV ČR.
- Walsh, F.(Ed.). (2003). *Normal family processes : growing diversity and complexity* (3.vyd). New York ; London : Guilford Press.
- Walsh, F. (1998). *Strengthening family resilience*. New York ; London : Guilford Press.
- Vymětal, J.(2003). *Lékařská psychologie* (3 vyd.). Praha: Portál.
- Výrost, J., Slaměník, I.(1998). *Aplikovaná sociální psychologie I* (1.vyd.). Praha: Portál.

Seznam tabulek:

Tab. 1: Výzkumný soubor.....	55
Tab. 2: Počet dětí v původních rodinách rodičů	100
Tab. 3: Počet dětí v původních rodinách prarodičů.....	100
Tab. 4: Počet dětí v původních rodinách rodičů a prarodičů.....	101
Tab. 5: Počet dětí v původních rodinách rodičů a prarodičů.....	101
Tab. 6: Reprezentace – dle manuálu (FAST) nízká koheze.....	102
Tab. 7: Reprezentace – rodina F.....	102
Tab. 8: Reprezentace – rodina J.....	103
Tab. 9: Reprezentace – rodina I.....	103
Tab. 10: ŠRP - Rozložení rodin podle pásem funkčnosti a zjištěné míry kongruence...	113
Tab. 11: ŠRP - Typologie rodin podle pásma funkčnosti.....	116
Tab. 12: FHI – Celkové skóre rodin s více dětmi.....	130
Tab. 13: FHI - Celkové skóre rodin ze studií vztahujících se k rodinnému fungování a rodinné hardiness.....	131
Tab. 14: FHI – Celkové skóre rodin s více dětmi podsouboru dětí s ADHD	131
Tab.: 15 FHI - Srovnání pěstounských rodin s vícečetnými rodinami podle pohlaví.....	133

Seznam grafů

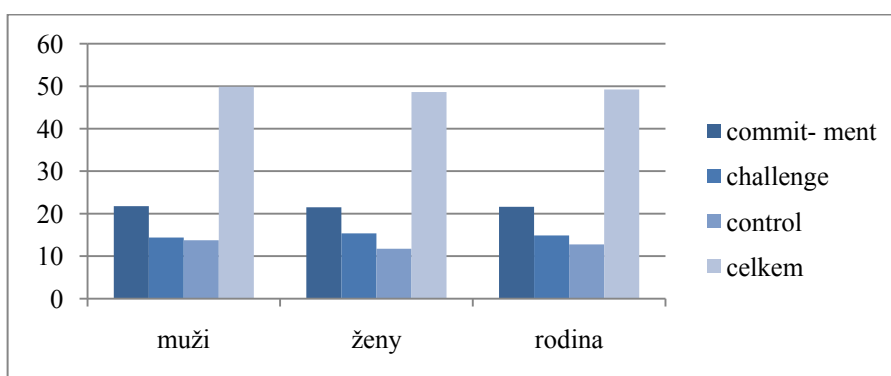
Graf 1:	ŠRP - Celkový profil všech 12 rodin.....	108
Graf 2:	ŠRP - Průměrný profil mužů a žen ze všech 12 rodin.....	109
Graf 3:	ŠRP - Profily rodinných skóre podle funkčnosti.....	110
Graf 4:	ŠRP - Průměrný profil všech mužů a žen v optimálně fungujících rodinách...	112
Graf 5:	ŠRP - Průměrný profil všech mužů a žen v průměrných rodinách.....	114
Graf 6:	ŠRP - Průměrný profil všech mužů a žen v problémových rodinách.....	115
Graf 7:	ŠRP - Profily všech mužů podle rozdělení rodin do jednotlivých pásem funkčnosti.....	115
Graf 8:	ŠRP - Profily všech žen podle rozdělení rodin do jednotlivých pásem funkčnosti.....	116
Graf 9:	Průměry v subškálách FHI podle úrovně funkčnosti u všech rodin.....	117
Graf 10:	FHI - Celkové skóre mužů podle funkčnosti rodin v jednotlivých subškálách.....	118
Graf 11:	FHI - Celkové skóre žen podle funkčnosti rodin v jednotlivých subškálách.....	118
Graf 12:	Průměrné skóre mužů, žen a rodin v subškále COMMIT MENT.....	119
Graf 13:	Průměrné skóre mužů, žen a rodin v subškále CHALLENGE.....	119
Graf 14:	Průměrné skóre mužů, žen a rodin v subškále CONTROL.....	119
Graf 15:	Průměrné skóre mužů a žen ve všech rodinách	120
Graf 16:	Srovnání průměrných profilů všech pěstounských a vícečetných rodin.....	125
Graf 17:	FHI- Celkové skóre pěstounských a vícečetných rodin.....	133

Přílohy

Příloha I. Doplnkové grafy a tabulky

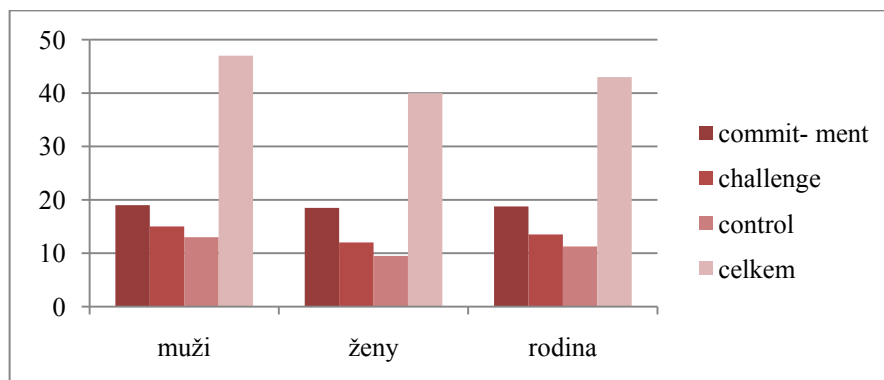
FHI – Průměry výzkumného souboru podle pohlaví a pásma funkčnosti

Průměrné skóre mužů a žen v optimálně fungujících rodinách

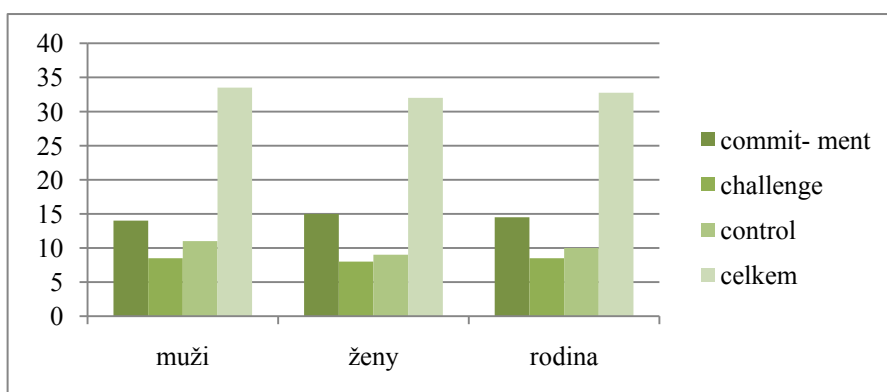
OPTIMÁLNÍ rodiny		Commitment	Challenge	Control	Celkové skóre
	muži	21,75	14,375	13,75	49,875
	ženy	21,5	15,375	11,75	48,625
	rodina	21,625	14,875	12,75	49,25

Průměrné skóre mužů a žen v průměrně fungujících rodinách

PRŮMĚRNÉ rodiny		Commitment	Challenge	Control	Celkové skóre
	muži	19	15	13	47
	ženy	18,5	12	9,5	40
	rodina	18,75	13,5	11,25	43,5

Průměrné skóre mužů a žen v problémově fungujících rodinách

PROBLÉMOVÉ rodiny		Commitment	Challenge	Control	Celkové skóre
	muži	14	8,5	11	33,5
	ženy	15	8	9	32
	rodina	14,5	8,5	10	32,75

FHI – srovnání pěstounských a vícečetných rodin podle funkčnosti rodin a pohlaví

Srovnání optimálně fungujících pěstounských a vícečetných rodin podle pohlaví

Optimálně fungující rodiny	Subškála I Commitment	Subškála II Challenge	Subškála III Control	Celkové skóre
Muži z rodin:				
pěstounských	19,960	14,080	12,480	46,520
s více dětmi	21,75	14,375	13,75	49,875
Ženy z rodin:				
pěstounských	20,414	15,138	12,966	48,517
s více dětmi	21,5	15,375	11,75	48,625
Celkové skóre z rodin:				
pěstounských	20,187	14,609	12,723	47,519
s více dětmi	21,625	14,875	12,75	49,25

Srovnání průměrně fungujících pěstounských a vícečetných rodin podle pohlaví

Průměrné rodiny	Subškála I Commitment	Subškála II Challenge	Subškála III Control	Celkové skóre
Muži z rodin:				
pěstounských	19,714	14,286	11,143	45,143
s více dětmi	19	15	13	47
Ženy z rodin:				
pěstounských	19,688	15,188	12,563	47,438
s více dětmi	18,5	12	9,5	40
Celkové skóre z rodin:				
pěstounských	19,701	14,737	11,853	46,291
s více dětmi	18,75	13,5	11,25	43,5

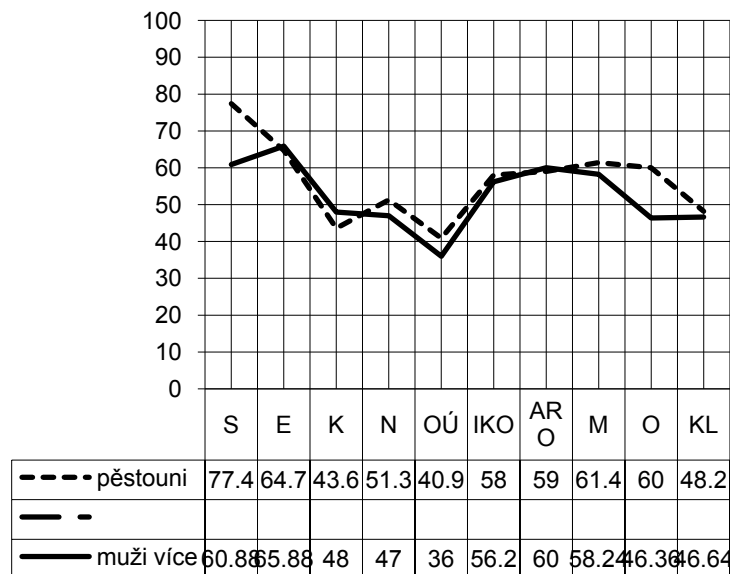
Srovnání problémově fungujících pěstounských a vícečetných rodin podle pohlaví

Problémové rodiny	Subškála I Commitment	Subškála II Challenge	Subškála III Control	Celkové skóre
Muži z rodin:				
pěstounských	17,8	13	10,6	41,4
s více dětmi	14	8,5	11	33,5
Ženy z rodin:				
pěstounských	19	14,4	12	45,4
s více dětmi	15	8	9	32
Celkové skóre z rodin:				
pěstounských	18,4	13,7	11,3	43,4
s více dětmi	14,5	8,25	10	32,75

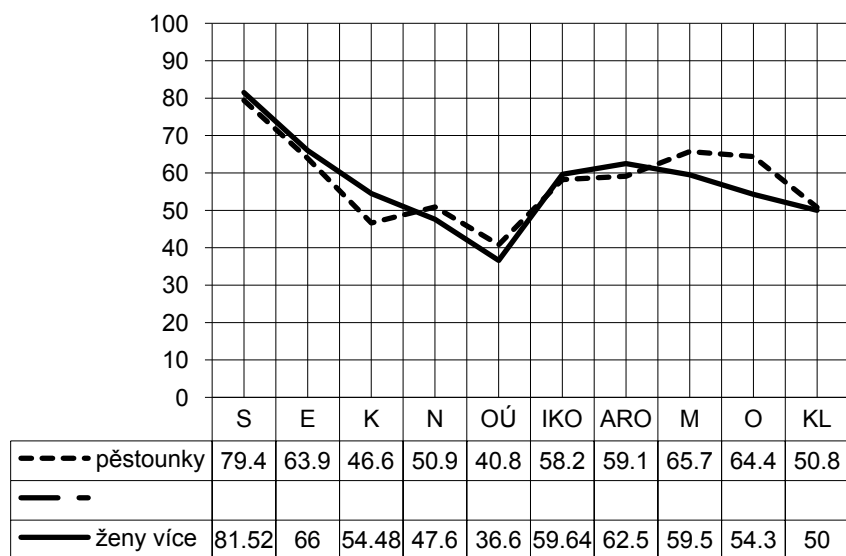
ŠRP - Srovnání průměrných individuálních profilů podle pohlaví

v pěstounských a vícečetných rodinách

ŠRP - Srovnání individuálních průměrných profilů – MUŽI

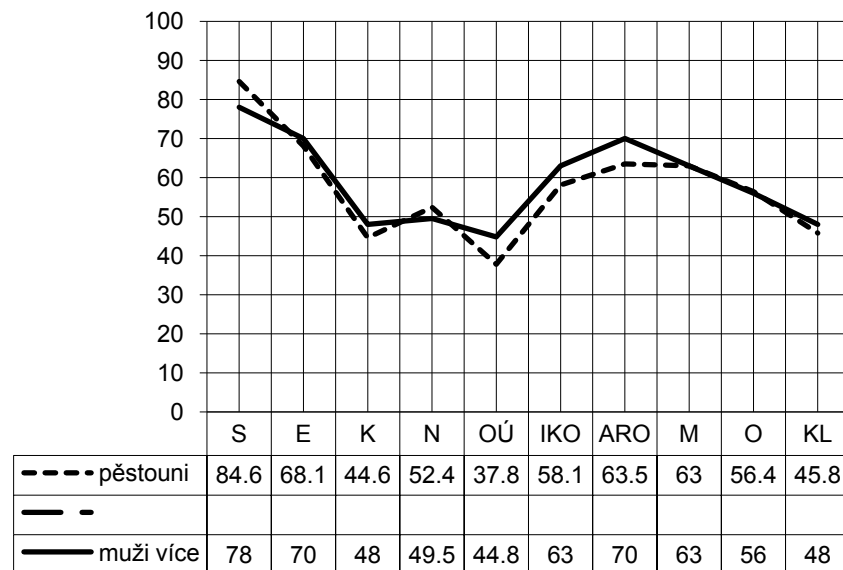
ŠRP - Srovnání individuálních průměrných profilů – ŽENY

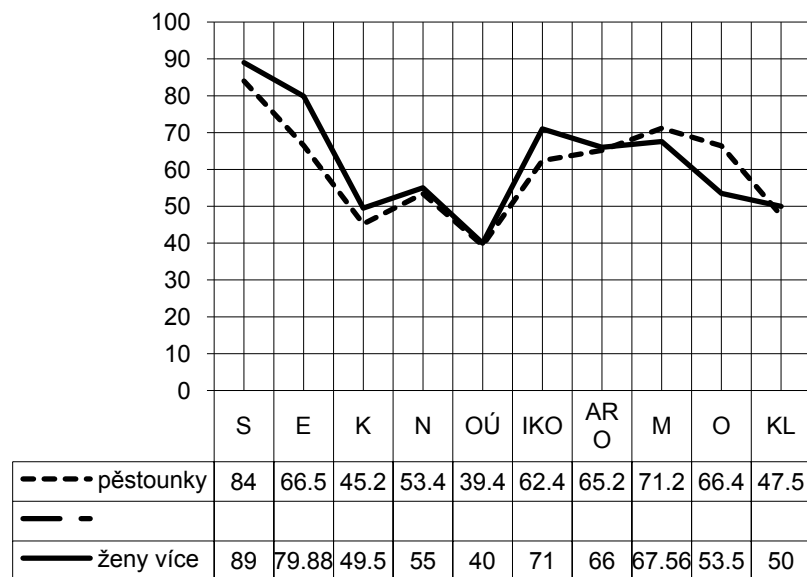
ŠRP - Srovnání průměrných individuálních profilů mužů a žen podle funkčnosti rodin v pěstounských rodinách a rodinách s více dětmi:

- ŠRP - Srovnání optimálně fungujících pěstounských a vícečetných rodin

ŠRP - Rozdíly v profilech mužů v optimálně fungujících rodinách

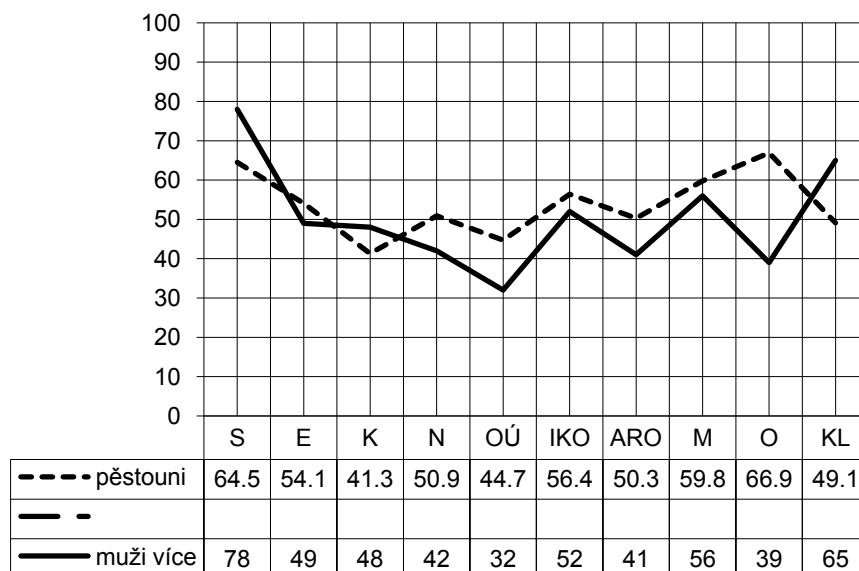

ŠRP - Rozdíly v profilech žen v optimálně fungujících rodinách

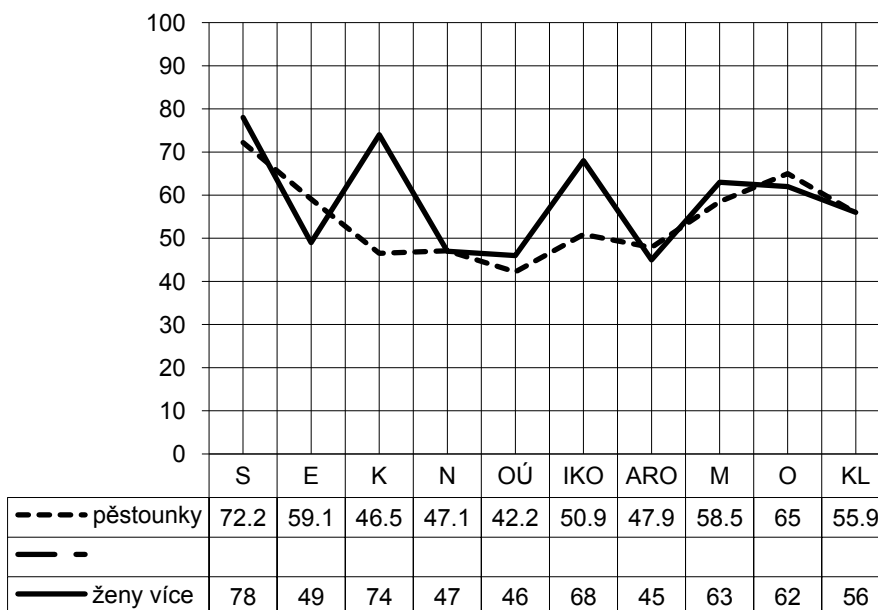

- ŠRP - Srovnání průměrných pěstounských a vícečetných rodin

ŠRP - Rozdíly v profilech mužů v průměrně fungujících rodinách

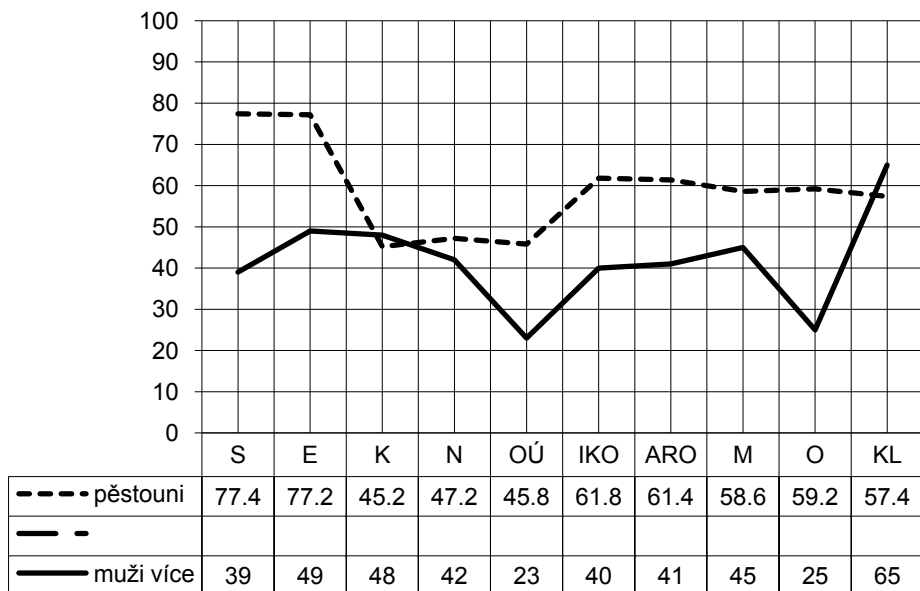

ŠRP - Rozdíly v profilech žen v průměrně fungujících rodinách

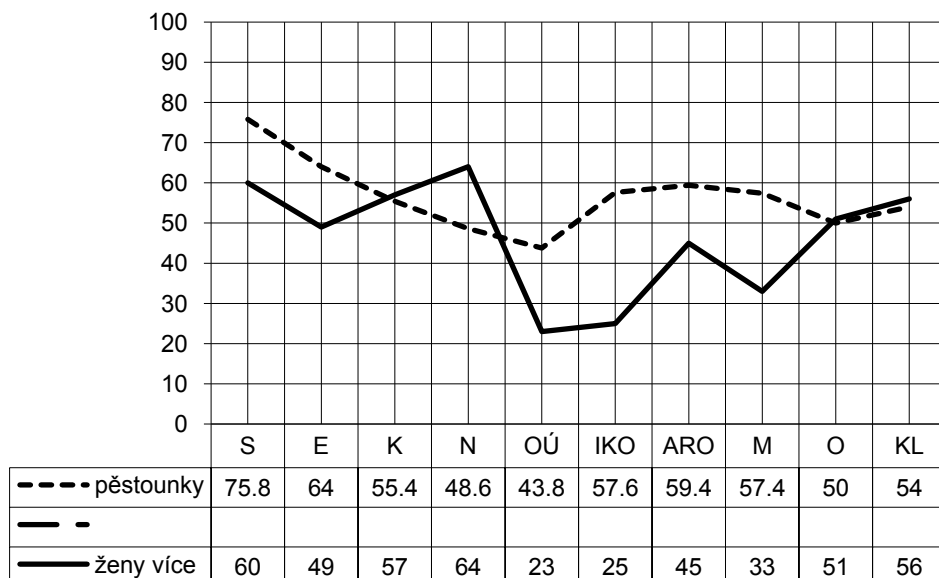

- ŠRP - Srovnání problémových pěstounských a vícečetných rodin

ŠRP - Rozdíly v profilech mužů v problémově fungujících rodinách

ŠRP - Rozdíly v profilech žen v problémově fungujících rodinách

Příloha II. Dotazníky

FHI dotazník

M/Ž

Instrukce: Přečtěte si prosím následující výroky a u každého rozhodněte, do jaké míry popisuje Vaši rodinu.

Rozhodněte, zda výrok pro Vaši rodinu rozhodně *neplatí* (zakroužkujte 0), nebo určitě *platí* (zakroužkujte 3). Pokud výrok *spíš neplatí*, zakroužkujte 1. Pokud *spíš platí*, zakroužkujte 2. Zakroužkujte prosím příslušnou odpověď (číslo 0,1,2 nebo 3) u každého výroku. **Děkujeme.**

V naší rodině...

	neplatí	spíš neplatí	spíš platí	platí
1. Potíže vyplývají z chyb, které děláme	0	1	2	3
2. Není rozumné plánovat dopředu a doufat, protože to stejně nevyjde	0	1	2	3
3. Naše úsilí není odměněno, ať se snažíme jakkoli	0	1	2	3
4. Špatné věci, které nás potkají, se postupem času vynahradí těmi dobrými	0	1	2	3
5. Máme pocit, že jsme dost silní, i když čelíme velkým problémům	0	1	2	3
6. Často mám pocit, že mohu být klidný(á), že i problémy se nějak vyřeší	0	1	2	3
7. I když spolu vždy nesouhlasíme, můžeme se jeden na druhého spolehnout, když bude potřeba	0	1	2	3
8. Máme pocit, že další problém bychom už nezvládli	0	1	2	3
9. Věříme, že věci se obrátí k lepšímu, když jako rodina budeme držet spolu	0	1	2	3
10. Život se zdá jednotvárný a nesmyslný	0	1	2	3
11. Snažíme se společně a pomáháme si v jakékoli situaci	0	1	2	3
12. Když s rodinou plánujeme různé aktivity, zkusíme nové a zajímavé věci	0	1	2	3
13. Vyslechneme vzájemně své problémy, trápení a obavy	0	1	2	3
14. Děláme stejné věci pořád dokola, je to nuda	0	1	2	3
15. Povzbuzujeme se navzájem, abychom zkusili něco nového a získávali nové zkušenosti	0	1	2	3
16. Je lepší zůstat doma, než jít ven a být s druhými	0	1	2	3
17. V naší rodině se podporuje aktivita a učení novým věcem	0	1	2	3
18. Spolupracujeme na řešení problémů	0	1	2	3
19. Většina nehezkých věcí se nám stala kvůli nešťastné náhodě – byla to smůla	0	1	2	3
20. Uvědomujeme si, že náš život ovlivňují náhody a štěstí	0	1	2	3

Škála rodinného prostředí

Instrukce

Tento dotazník obsahuje 90 tvrzení. Všechna se týkají rodinného života. Vaším úkolem je rozhodnout, která z nich pro Vaši rodinu platí a která ne. Svě odpovědi pište do přiloženého odpovědního archu.

Jestliže si myslíte, že tvrzení je pravdivé nebo téměř pravdivé, udělejte znaménko X v okénku označeném P (pravda). Jestliže se domníváte, že tvrzení se pro Vaši rodinu nehodí, udělejte X v okénku označeném N (nepravda).

Může se stát, že některá tvrzení platí podle Vašeho názoru jen pro některé členy rodiny a pro jiné nikoli. Platí-li tvrzení pro většinu členů rodiny, udělejte X v okénku P. Jestliže pro polovinu členů rodiny tvrzení vyhovuje a pro druhou nikoli, rozhodněte, co působí výrazněji, a podle toho odpovězte.

Důležité je, jak se rodina jeví Vám. Neberte proto v úvahu názory ostatních členů rodiny, které možná doma slyšíte, ale snažte se u každého tvrzení vyjádřit svůj vlastní názor.

Do tohoto materiálu prosím nepište, odpovědi zaznamenejte do odpovědního archu.

DĚKUJEME

1. Členové naší rodiny si navzájem skutečně pomáhají a jeden druhého podporují.
2. Členové naší rodiny si často nechávají své pocity a zážitky jen pro sebe.
3. V naší rodině jsou hádky téměř na denním pořádku.
4. V naší rodině si nemůžeme dělat věci tak, jak bychom sami chtěli.
5. Ať děláme cokoli, vždycky se to snažíme udělat co nejlépe.
6. Často hovoříme o současných politických a společenských problémech.
7. V sobotu, v neděli a ve všední den večer jsme většinou doma.
8. Někdo z naší rodiny se angažuje ve společensky prospěšné činnosti.
9. V naší rodině je všechno pečlivě naplánováno předem.
10. Členům naší rodiny se zřídkakdy něco zakazuje.
11. Často se nám zdá, že doma zbytečně marníme čas.
12. Doma můžeme o všem otevřeně hovořit.
13. Členové naší rodiny zřídkakdy dávají najevo svou zlost.
14. V naší rodině jsme důsledně vedeni k samostatnosti.
15. V naší rodině se pokládá za velmi důležité něco v životě dokázat.
16. Málokdy jdeme na nějakou přednášku, do divadla nebo na koncert.
17. Často nás navštěvují přátelé.
18. Nevěříme na pověry.
19. Potrpíme si na pořádek a čistotu.
20. V naší rodině je jen málo příkazů, které je nutno dodržovat.
21. Do toho, co doma děláme, vkládáme mnoho energie.
22. Je těžké se doma „odvázat“, „odreagovat“, protože hned má někdo připomínky.
23. Členové naší rodiny se někdy tak rozčílí, že třískají věcmi.
24. Myslíme si, že o své věci se má starat každý sám.
25. Není pro nás důležité, kolik kdo vydělá.
26. Pokládáme za velmi důležité stále se něco nového učit a zajímat se o nejrůznější věci.
27. Nikdo v naší rodině aktivně ani rekreačně nesportuje.

28. Mluvíme doma o morální stránce různých událostí a toho, co se stalo.
29. V naší rodině se dost často stává, že nemůžeme najít věci, které právě potřebujeme.
30. O většině věcí rozhoduje v naší rodině zpravidla jen jeden člen.
31. Naše rodina drží pospolu.
32. Jeden druhému svěřujeme své osobní problémy.
33. Členové naší rodiny málokdy ztrácejí nervy.
34. Přicházíme domů a odcházíme z domu jak se nám zachce.
35. Uznáváme soutěžení a domníváme se, že „vyhrát může jen ten nejlepší“.
36. Nemáme velký zájem o kulturně vzdělávací pořady v televizi.
37. Chodíme dost často do kina, na sportovní akce, stanovat atd.
38. Věříme, že v životě je všechno předem dáno, že je to osud.
39. V naší rodině je velmi důležité dodržování časového pořádku.
40. Kontroluje se, co a jak jsme doma udělali.
41. Když je potřeba něco doma udělat, zřídka se někdo nabídne dobrovolně.
42. Jestliže nás náhle napadne, že něco uděláme, jednoduše se sebereme a jdeme.
43. Členové rodiny jeden druhého často kritizují, vyčítají si.
44. Členové rodiny nemají doma skoro žádné soukromí.
45. Když něco děláme podruhé, vždycky se to snažíme udělat lépe než předtím.
46. V naší rodině málokdy vedeme intelektuální diskuse.
47. Každý v naší rodině má jednoho či více koníčků.
48. Členové naší rodiny mají vyhraněný názor na to, co je dobré a co špatné.
49. Členové naší rodiny často mění svá rozhodnutí.
50. V naší rodině je velmi důležité přesně dodržovat to, na čem jsme se dohodli.
51. Členové naší rodiny se dokážou postavit jeden za druhého.
52. V naší rodině si člověk nemá komu postěžovat.
53. Stává se, že v naší rodině někdo někoho udeří.
54. Členové rodiny se nespolehají jeden na druhého, když je nutné řešit vlastní problémy.
55. Málokdy se trápíme kvůli pracovnímu postupu nebo kvůli známám ve škole.
56. Některý člen naší rodiny hraje na hudební nástroj.
57. Členové naší rodiny se nezapojují do žádných rekreačních činností kromě práce a školy.
58. Dny nám ubíhají v každodenních starostech, o životě příliš nefilozofujeme.
59. Členům rodiny záleží na tom, aby byl v bytě pořádek.
60. Každý člen rodiny má stejnou možnost zasahovat do rodinných rozhodnutí.
61. Naší rodině schází přátelská atmosféra.
62. Otevřeně hovoříme o penězích, cenách a platech.
63. Když v naší rodině vznikne nějaké nedorozumění, snažíme se zachovat klid a uvést věci na pravou míru.
64. Členové rodiny se navzájem velmi podporují, aby se nebáli hájit svá práva.
65. Naše rodina se příliš nesoustřeďuje na dosahování úspěchů.
66. Členové naší rodiny chodí často do knihovny.
67. Členové rodiny navštěvují občas z vlastního zájmu různé kurzy, kroužky, hodiny (mimo školu).
68. V naší rodině nemáme stejné názory na to, co je správné a co nesprávné.
69. U nás v rodině každý ví, jaké jsou jeho povinnosti.
70. V naší rodině si můžeme dělat, co se nám zachce.
71. Jeden s druhým velmi dobře vycházíme.
72. Pečlivě zvažujeme, co jeden druhému řekneme.

73. Členové naší rodiny se často vzájemně urážejí, snaží se získat nad druhým převahu.
74. Je těžké udělat si doma něco po svém, protože se to vždycky někoho dotkne.
75. V naší rodině platí zásada – nejdřív práce, potom zábava.
76. Sledování televize je v naší rodině důležitější než četba knih.
77. Členové naší rodiny chodí často do společnosti.
78. Členové naší rodiny se denně dívají na Televizní noviny (Události) nebo poslouchají zprávy v rozhlase.
79. V naší rodině se s penězi moc nehospodaří.
80. V naší rodině se musí bezvýhradně dodržovat disciplína.
81. Každému členu naší rodiny se věnuje přiměřeně času a pozornosti.
82. Často spolu upřímně debatujeme.
83. V naší rodině převládá názor, že se ničeho nedosáhne, když se zvýší hlas.
84. U nás doma není zvykem bez obav hovořit každý sám za sebe.
85. Členové naší rodiny se často srovnávají s ostatními, kdo je lepší v práci či ve škole.
86. Členové naší rodiny mají velmi rádi hudbu, výtvarné umění a literaturu.
87. K hlavním druhům zábavy patří v naší rodině sledování televize a poslech rádia.
88. Myslíme si, že lidé jsou dobří jenom proto, že se bojí trestů.
89. Nádobí se zpravidla myje hned po jídle.
90. V naší rodině nám spousta věcí jen tak neprojde.

Příloha III. Abstrakty

Vysoká škola: **Univerzita Palackého v Olomouci**

Fakulta: **Filozofická**

Katedra: **Psychologie**

Školní rok: **2010/2011**

ABSTRAKT BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Jméno a příjmení: **Marcela Novozámská**

Obor: **Psychologie, kombinované bakalářské studium**

Rok imatrikulace: **2008**

Vedoucí bakalářské práce: **Doc. PhDr. Irena Sobotková, CSc.**

Počet stran: **145**

Název bakalářské práce: **Rodinné fungování v rodinách s více dětmi**

Bakalářská práce se zabývá problematikou rodinného fungování v rodinách s více dětmi. Zaměřuje se na oblast motivace rodičů k založení vícečetné rodiny a snaží se v těchto rodinách nalézt zdroje resilience a mapuje rodinné strategie zvládání zátěže.

Výzkum vychází ze systémového přístupu k rodině. Jeho těžištěm je smíšený typ výzkumu, s důrazem na kvalitativní metodologii. Výzkumnými metodami byly návštěva v rodině, polostrukturovaný rozhovor, genogram, Test rodinného systému (FAST), Škála rodinného prostředí (ŠRP) a Family Hardiness Index (FHI). Výzkumným souborem bylo 12 úplných rodin s alespoň čtyřmi nebo více dětmi.

V terénním výzkumu byla získána data, jejichž vyhodnocení bylo provedeno pomocí obsahové kvalitativní analýzy, rozborem návštěv a porovnáním výsledků z dotazníkových metod. Na tomto základě se podařilo potvrdit stávající poznatky vztahující se ke zdravému rodinnému fungování a rozšířit je o nová zjištění, která vypovídají o některých specifických postojích souvisejících s motivací k rodičovství a způsobech zvládání zátěže v rodinách s více dětmi.

Klíčová slova: rodina s více dětmi
motivace

rodinné fungování
rodinné strategie zvládání zátěže

High School: **Palacky University in Olomouc**

Department: **Psychology**

Faculty: **Philosophical**

School Year: **2008/2009**

ABSTRACT OF BACHELOR'S THESIS

Name : **Marcela Novozámská**
Field: **Psychology, Combined Bachelor**
Matriculation Year: **2008**
Supervisor: **Doc.PhDr. Irena Sobotková, PhD.**
Number of pages: 145

Title of thesis: **Family functioning in families with more children**

The thesis is targeting the family functioning in families with more children, focusing on parents' motivation for the establishment of large families, and seeks to find sources of resilience and maps of family coping strategies.

The research was based on a systematic approach to the family. It was applied a mixed type of research, with a qualitative methodology emphasis. Research methods included are visits to families, semi-structured interview, genogram, the Family System Test (FAST), Family Environment Scale (FES) and the Family Hardiness Index (FHI). The research group included twelve two-parent families with at least four or more children.

With the field research data were obtained, the evaluation was done using a qualitative content analysis, analysis of visits and comparing the results of a questionnaire method. On this basis, there was a possibility to confirm an existing knowledge related to healthy family functioning, and extend them by new findings that reveal some specific attitudes associated with the parenthood motivation and the ways of coping in families with more children.

Keywords: families with more children, family functioning
motivation family coping strategies

Příloha IV. Podklad pro zadání bakalářské práce studenta

Univerzita Palackého v Olomouci

Studijní program: Psychologie

Filozofická fakulta

Forma: Kombinovaná

Akademický rok: 2009/2010

Obor/komb.: Psychologie (PSYB)

Podklad pro zadání BAKALÁŘSKÉ práce studenta

PŘEDKLÁDÁ:	ADRESA	OSOBNÍ ČÍSLO
NOVOZÁMSKÁ Marcela	Moravská 180/ 4, Vyškov - Křečkovice	I08105

TÉMA ČESKY:

Rodinné fungování v rodinách s více dětmi

NÁZEV ANGLICKY:

Family functioning in families with more children

VEDOUCÍ PRÁCE:

Doc. PhDr. Irena Sobotková, CSc. - PCH

ZÁSADY PRO VYPRACOVÁNÍ:

Cílem výzkumu je zmapovat rodinné fungování v rodinách s více dětmi a jejich motivaci k tomu mít více dětí, nalézt v těchto rodinách zdroje resilience a způsoby zvládnutí zátěže. V teoretické části bude zpracováno téma rodinného fungování. Realizace smíšeného typu výzkumu s využitím kvalitativního i kvantitativního přístupu se souborem 12 úplných rodin s alespoň čtyřmi dětmi, které žijí s rodiči ve společné domácnosti. Výzkumnými metodami budou návštěva v rodině, polostrukturovaný rozhovor, genogram, Škála rodinného prostředí (ŠRP), Test rodinného systému (FAST) a Family Hardiness Index (FHI). Z výzkumu by měla vyplynout doporučení vhodná pro rodiny s více dětmi, využitelná v praxi.

SEZNAM DOPORUČENÉ LITERATURY:

- Gjuričová, Š., Kubička, J. (2003). *Rodinná terapie: systemické a narativní přístupy*. Praha: Grada Publishing.
- Hendl, J. (2005). *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Langmeier, J., Balcar, K., Špitz, J. (2000). *Dětská psychoterapie*. Praha: Portál.
- Matějček, Z., Dytrych, Z. (1994). *Děti, rodina a stres*. (1. vyd.) Praha: Galén.
- Matoušek, O. (1997). *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- McCubbin, H. I., Thompson, A.I., McCubbin, M.A. (1996). *Family assessment: Resiliency, coping and adaptation – inventories for research and practice*. Madison, University of Wisconsin.
- Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing.
- Možný, I. (2006). *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Říčan, P., Krejčířová, D. a kol. (2006). *Dětská klinická psychologie*. (4. vyd.) Praha: Grada Publishing.
- Sobotková, I. (2007). *Psychologie rodiny* (2. vyd.). Praha: Portál.

